

Bjørn Andersen

»Danske Lov« 1683

Introduktion
Lovtekst på CD

BA Forlag

December 2003

© BA Forlag, Søborg, København.

1. udgave, 1. oplag - December 2003.

[Denne pdf-udgave er produceret 12.1.2004]

ISBN 87-90722-24-8 (hæfte og CD samlet)

Eftertryk eller kopiering kun efter gældende regler.

Dette gælder også edb-mæssig udnyttelse.

Er du i tvivl kan du altid sende en mail.

BA FORLAG

Bjørn Andersen
Valdemars Allé 63
2860 Søborg

E-mail: post@bjoerna.dk

Webseite: <http://bjoerna.dk>

Indholdsfortegnelse

<u>FORBEMÆRKNINGER</u>	8
1 »Danske Lov« i dag	8
Den historiske vinkel	8
Absolutisme og fundamentalisme	9
Den sproglige vinkel	11
Det er snart længe siden at DL er udkommet på papir	11
2 Forlægget for den digitale udgave	12
3 Denne introduktion	17
4 Tak	17
<u>OM BAGGRUNDEN FOR »DANSKE LOV«</u>	18
5 Enevælden etableres. Et historisk rids	18
Bønderne på Sjælland. Vornedskabet	19
Frederik III's udgangsposition	21
Frederik III's målsætning	22
Svenskekrigene 1657-60	23
Hannibal Sehested og finanserne	24
Militært nederlag - politisk sejr: Enevælden etableres	26
Kaj Lykke-sagen. Hvor enevældig var Kongen?	29
6 Griffenfeld og Kongerne: Frederik III og Christian V	32
Patroner og klienter	33
Bestikkelser	34
Griffenfeld og Christian V. Kongens brev	35
Dommen og benådningen. De der »overlevede«	36

7	Rasmus Vinding. En tjeners tjener? En uafhængig <i>jurist</i> ?	39
	Vinding og Lassen	42
	Det afsluttende arbejde	44
	Kongens sidste fangst ... og død	45
	<u>FORMÅL OG KARAKTER</u>	47
8	Etablering af retsenhed i Danmark	48
	Retstilstanden før »Danske Lov«	48
	Etablering af reel retsenhed	49
	Hertugdømmerne	50
9	Fra kompilering af sædvaneret til proklamation af ny lovgivning	51
	Lovgivning i Middelalderen	51
	Lovgivning i slutningen af 1600-tallet	52
	Edsaflæggelse. Fingersprog	52
10	Styring af det daglige liv. Sikring af hierarkiet	54
	Privilegierne	54
	Styringen af Kirken	54
	Kirkens rolle som opdrager og »tilsyn«	55
	Omstrejfare	56
	Jøder og Tatere. Papister	56
	Præsternes komplementæropgaver	57
	Præsternes retsbeskyttelse	59
	Præsternes erhvervsmæssige muligheder	59
11	Kasuistiske træk. Juridisk uddannelse	61
	<u>ÉN TING ER LOVEN, EN ANDEN PRAKSIS</u>	63
12	Håndhævelse. Retspraksis. Domsfuldbyrdelse	63

<u>TEMAER I »DANSKE LOV«</u>		65
13	<i>Et løfte er et løfte, og det skal holdes</i>	65
14	<i>Ingen maa understaa sig at forsikkre nogens Liv</i>	71
15	Der må ikke fråsdes - og der skal føres ordentligt regnskab	73
16	<i>Husbonden skal gielde, fordj hans Hustrue skiødte Uhiemmelt</i>	75
17	Bogen om misgerninger. Dekalogen	76
18	117 gange »med mindre«	78
<u>STRAF, BOD OG TAKST</u>		80
19	Tortur	81
20	Kagstrygning og anbringelse	82
	De prostituerede	82
	Kagstrygning	82
	Anbringelse på Bremerholm eller i Spindehuset	83
21	Takst og bod i lod sølv	84
22	Jacob Worm. En studie i <i>Crimen Majestatis</i>	101
	Worm vs Kingo	104
	Kalotvisen	105
	Kingo's svar	107
	Worm's gensvar	109
	Worm vs Griffenfeld	111

Worm i Viborg	112
Worm's kritiske digte	113
Worm vs Kongen	114
Undersøgelse og fængsling	114
En elendig amatør, <i>en selv-viis Gante</i>	115
Dom og benådning	116
Trankebar	118
 <u>SPROGET I »DANSKE LOV«</u>	 120
23 Noget af det bedste man kunne præstere	120
24 Allan Karker's undersøgelse	122
25 Ordene: Foreløbig frekvensundersøgelse	123
26 Ordenes betydning	127
Eksempler på ord der er gået ud af brug	127
Eksempler på udtryk der stadig bruges (eller kan huskes)	128
Eksempler på ord der har skiftet betydning	128
Eksempler på ord der har skiftet stavemåde eller form	129
27 Sætningsstruktur (bl.a. ordstilling)	130
28 Særlige stiltræk	131
 <u>REVISIONSBEHOV? »DANSKE LOV« I 1700-TALLET (og videre frem)</u>	 134
29 Hvad DL omhandler og <i>ikke</i> omhandler	134
30 Revision af »Danske Lov«?	136

31	Holberg, Naturretten og »Danske Lov«	138
<u>UDGIVERE I 1800- OG 1900-TALLET</u>		140
32	S. Schyth	140
33	V. A. Secher	142
34	Stig luul	144
<u>LITTERATUR M.V.</u>		146
	Historiske oversigter. Politisk historie.	146
	Retshistorie	146
	»De 10 bud«	146
	»Jyske Lov«	146
	Enevælden - og etableringen af den	147
	Om skrivning af Enevældens historie	147
	Rasmus Vinding	147
	Digtning	147
	Udgaver af »Danske Lov«	148
	Om »Danske Lov«	148
	Bøndernes forhold	148
	Købmændene	148
	Kvindernes retsstilling	149
	Strafferetlige forhold	149
	Jacob Worm	149
	Ludvig Holberg og 'Naturretten'	149
	V. A. Secher	149
	Stig luul	150

FORBEMÆRKNINGER

1 »Danske Lov« i dag

Det er ikke tit en advokat nu om stunder påberåber sig »Danske Lov«¹. Hvis han gør det, vil det være for at opnå en retorisk effekt - fx ved at trække et længere historisk perspektiv - næppe for at styrke argumentationen, for i dag er det kun ganske små partier af loven der gælder². Det er særligt nogle kirkeretslige bestemmelser der »står«, mens resten er passé, hvad enten de er *udgået*³ - eller direkte erstattet af noget andet.

Den historiske vinkel

Der er dog en meget god grund til i dag at læse i DL, hvis man nemlig er historisk interesseret og vil have et bedre indtryk af Enevældens samfund. I så fald er der meget at hente.

Netop fordi DL - i vidt omfang, men ikke udelukkende - er *kasuistisk* opbygget⁴, dvs. opbygget som en gennemgang af meget specifikke situationer eller forhold, kommer man formentlig noget tættere på de konflikter der udspandt sig under Enevælden - end hvis loven havde været mere principielt og abstrakt anlagt.

Men man skal huske at en lov ikke kan træde i stedet for en samfundsbeskrivelse. En lov er udtryk for hvordan lovgiver - på papiret - ønsker at visse forhold skal reguleres, hvad lovgiver ønsker at indbyggerne skal gøre på nærmere bestemte

¹ I Norge var der allerede opnået retsenhed i slutningen af 1200-tallet, men der var en række uoverensstemmelser i den eksisterende lovgivning, som trængte til en afklaring, og som måtte løses ved at der blev udstedt en ny - samlende - lov. Statholderen Ulrik Frederik Gyldenløve' virkede herfor allerede i midten af 1660'erne. Det var først da »Danske Lov« var ved at være færdig at der blev taget initiativ til at udarbejde en »Norske Lov«. Efter forskelligt tovtrækkeri blev den færdiggredigeret og sat i kraft i 1687, 4 år efter »Danske Lov«. Der blev lagt stor vægt på at »Norske Lov« skulle svare til »Danske Lov«, men på den anden side var det nødvendigt at der blev taget hensyn til de særlige Norske forhold. Jeg har af ressourcemæssige grunde besluttet ikke at inddrage »Norske Lov« i denne introduktion (i det mindste ikke i denne 1' udgave), selv om det på mange måder kunne være relevant - dels som parallel, dels som modstykke - for derved kunne hensigterne med »Danske Lov« formentlig fremstå endnu tydeligere. Se nærmere i »*Danske og Norske Lov i 300 år*«.

² De dele der gjaldt i 1983 kan findes i »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. 705 ff. Jf. også Retsinformation: <http://www.retsinfo.dk/>

Tidl. landsdommer H.H. Brydensholt minder om at vigtige ting fortsat er reguleret af DL, det gælder således arbejdsgiveransvaret for ansattes skadegørende handlinger samt forældelse og hævd. Der kan i øvrigt henvises til drøftelser i Folketinget i 1999/2000 og 2000/2001 - se nærmere i indledningen til mit *site* om »Kongeloven«: <http://bjoerna.dk/DanskeLov/Kongeloven.htm>

³ Jurister bruger udtrykket: *desvetudo*, eller *desuetodu* - det er Latin og betyder at en retsregel er gået ud af brug.

⁴ Kasuistisk kommer af det Latinske *casus* (stavemåden *casuistisk* kendes også).

områder - eller afholde sig fra at gøre. En lov er derimod ikke nogen virkelighedsbeskrivelse.

En ting er derfor hvad loven siger. En anden hvilke sager der rejses. En tredje hvordan der dømmes. En fjerde hvordan dommene fuldbyrdes.

Under skrivningen har jeg haft flere i tankerne. Nogle som jeg ved er interesseret i »ting« som magtskiftet i 1660, i forholdene for befolkningen på dén tid og i udviklingen af dén retsopfattelse som »Danske Lov« er udtryk for. Men jeg har nu også tænkt på dén jurist der hårdnakket påstod aldrig at have hørt om kasuistisk lovgivning (se s. 61 ff.) - og på dén scient.adm. der ikke havde nogen mening om at 1660 skulle have været noget *særligt*, og slet ikke i forvaltningsmæssig betydning.

Absolutisme og fundamentalisme

Der er - når man anlægger en historisk synsvinkel - flere gode ting at sige om den unge Enevælde. Man kom af med et forældet system, som var domineret af Adelen, og fik etableret et mere moderne styre.

Når det var nødvendigt med et andet system, var det næppe - i Danmark - realistisk at etablere noget der var væsensforskelligt fra dét man gjorde. Det var endnu ikke tiden til at etablere et borgerligt demokrati.

Men Enevælden var dog, også når man prøver at se på tingene med tidens øjne, et problematisk system, hvad der blev særdeles tydeligt da Frederik III blev erstattet med Christian V.

Hvad man end måtte kunne sige om Frederik III og hans større eller mindre talent som statsleder, var Christian V aldeles uegnet som absolut monark. Han havde ikke format i nogen som helst henseende. Han havde ingen positive visioner, intet ledelsesmæssigt talent af betydning - heller ikke på det militære område - og han havde i stigende grad svært ved at give plads til dem der *havde*.

Griffenfeld lå i mange henseender på en mere fornuftig kurs end Kongen, men det kunne næppe have gået meget anderledes med ham end det gik, for der er ingen tvivl om at han gik for vidt i at udplacere Kongen, og at han derfor *måtte* falde - særligt når han ikke havde en *virkelig* magtbasis at handle ud fra.

Absolutistiske systemer hæmmer - generelt og i det lange løb - en positiv økonomisk, politisk og kulturel udvikling, og der udvikler sig i stedet en række »kedelige« mekanismer og adfærdsmønstre. Sådanne systemer vil før eller siden bryde sammen. Således også i Danmark. Men man kan ikke på forhånd sige om dét der træder i stedet vil være mere »positivt« end det forrige, som da den danske enevælde blev erstattet med et borgerligt demokrati⁵.

⁵ Et meget diskuteret eksempel er den russiske Oktoberrevolution som erstattede et forældet zaristisk styre, men som selv udartede til et stalinistisk rædselsregimente.

»Danske Lov« opfyldte på mange måder de behov man havde i samfundets top; »Danske Lov« understøttede nemlig absolutismen og cementerede det topstyrede hierarkiske samfundssystem.

Men samtidig udtrykte loven en række af de behov man havde »længere nede«, således på det merkantile område, bl.a. med hensyn til de regler der skulle gælde inden for søretten. »Danske Lov« var med andre ord ikke entydigt et magtinstrument, det var også et værktøj som kunne bruges mellem nogenlunde ligeværdige parter inden for »business«.

Der er flere grunde til at jeg har brugt plads på satirikeren Jacob Worm (se s. 78, 101 ff). Én og anden vil synes der er tale om et sidespring eller en litterær ekskurs, men Worm's triste skæbne er andet end en god historie. Det er en historie som sætter systemet - og »Danske Lov« - i relief.

Worm *havde* forbrudt sig, for han havde kritiseret Kongens magtfuldkommenhed ud fra en fundamentalistisk holdning, men også på basis af en personlig forurettethed og en mere eller mindre velanbragt selvbevidsthed.

Worm måtte givetvis have »et hak i tuden«, men hvad han gjorde havde trods alt ringe betydning, og Kingo havde derfor - forekommer det - ret, da han i et digt hævdede at Worm var ligegyldig, og at det ikke ville være udtryk for nogen storhed at straffe ham hårdt.

Kongen nedsatte Worm's straf. Han blev ikke henrettet, skønt han var dømt til det, men deporteret til »de varme lande«. I betragtning af at Worm handlede på egen hånd og ikke havde noget der havde nogen som helst mindelse af opbakning fra andre, valgte Kongen (og hans rådgivere) - i den sidste ende - at slå relativt hårdt ned, for en forvisning var en streng straf. Når man slog så hårdt ned var det næppe af hensyn til Worm alene, men for at vise andre kritikere *in spe* at det ikke var nogen farbar vej at kritisere Kongen.

Worm handlede ikke klogt. Kongen måske nok - ud fra en machiavellisk betragtning - men ikke desto mindre dog uproportionelt strengt.

DL udtrykker i mange henseender en streng luthersk livsopfattelse og ortodoksi, både når den *positivt* siger hvordan Danskerne skal forholde sig i deres daglige liv, som når den vender sig mod jøder, tatere og papister (se s. 56 ff.). Danmark skulle efter lovbogen ikke være noget tolerant samfund. Man kan fundere over om livet overhovedet kunne leves, hvis man efterlevede loven fra ord til andet, eller om ikke de mange straffebestemmelser er en tydelig indikation på at der var stor forskel på lovbogens ånd og specifikke bestemmelser på den ene side og det praktiske liv på den anden.

Et særligt intrikat emne er forholdet mellem den officielle og den levede kønsmoral, som også Christian V og hans efterfølgere havde deres personlige vanskeligheder med og løsninger på: Den enevældige Konge kunne tillade sig andet end menigmand, men højdepunktet var nok da Frederik IV lod sig gifte til både højre og venstre side; havde en anden gjort tilsvarende skulle det efter DL 6-13-23 have kostet hovedet:

»Hvilken Egtemand, eller Egteqvinde, sig med een anden i Egteskab indlader, bør at miste sin Hals.«

Men også »menigmand« kunne have problemer med moralen⁶, hvilket fremgår af bestemmelserne mod rufferi og utugt (se bl.a. s. 82), mod fosterfordrivelse (DL 6-6-7) og om hvordan man skulle forholde sig med horebørn og slegfredbørn (DL 2-5-4 og 2-5-71, men også 6-21-6) og med hittebørn (jf. DL 3-18-7).

Den sproglige vinkel

Der kan være en anden grund til at læse DL: Sproget og stilen. Det er en udbredt opfattelse at sproget i DL er klart og tydeligt, at teksten let lader sig begribe. Det er rigtigt. Der er mange steder hvor teksten er lige ud ad landevejen og umiddelbart til at forstå.

Der er naturligvis udtryk der er gået ud af brug, og ord som betød noget andet end de gør i dag. Men som helhed er loven udtryk for noget af det bedste man kunne præstere skriftligt henimod slutningen af 1600-tallet, og det letter forståelsen for en nutidig læser.

Dermed være ikke sagt at sproget var *moderne*. Og dertil kommer at teksten *nogle* steder er temmelig knudret.

Det er snart længe siden at DL er udkommet på papir

Det er snart længe siden at DL er udkommet på papir, over 50 år, så vidt jeg ved. Det siger noget om at behovet ikke længere er så stort som det engang var. På den anden side er DL et så centralt værk - i historien og i retshistorien, men også i kirkehistorien og i litteratur- og sproghistorien - at den *må* være tilgængelig - og helst i digital form.

⁶ Se i øvrigt s. 127 om lejemål.

2 Forlægget for den digitale udgave

Denne digitale udgave er produceret på basis af V.A. Secher's udgave fra tiden omkring 1' Verdenskrig⁷ - og det er forsøgt at komme så tæt på dén som muligt. Dog har jeg foretaget nogle mindre ændringer, fx har jeg anført Secher's (og Schyth's) sidetal med 4 cifre, fx s. 0043 i stedet for 43, for at gøre det nemmere at finde den *rigtige* side. '43' er ikke lige så éntydig som '0043'.

Secher's udgave er ikke den seneste papirudgave, men den sidste hvor man typografisk har forsøgt at lægge sig op ad den oprindelige udgave. Samme sidetal. Samme opsætning - incl. *kustoderne* nederst i hver spalte⁸. Men dog med én afgørende forskel i forhold til den oprindelige udgave og til Schyth's: Den er sat med *antikva* - Latinske bogstaver - ikke med *fraktur* - »krøllede« bogstaver. Se nedenfor, s. 142, om Secher.

Der findes en senere udgave, Stig Iuul's fra 1949⁹. Den bygger også på Secher's udgave og er på ét væsentligt punkt en forbedring, fordi den - så vidt muligt - giver oplysning om hvad der stadig måtte betragtes som gældende og hvad der var udgået eller ophævet - og endvidere hvad disse udgåede eller ophævede bestemmelser eventuelt var blevet erstattet med.

På andre punkter er denne »nyeste« udgave imidlertid ikke så heldig, for udgiveren har opgivet det gamle typografiske billede og de oprindelige sidetal, - og desuden har han udeladt Secher's fortale¹⁰ og hans meget glimrende bilag.

⁷ Mere præcist: Efter det sidste optryk fra 1929.

⁸ En *kustode* viser den første stavelse (eller tilsvarende) fra den følgende spalte. Skikken at bruge kustoder rækker tilbage til middelalderen, hvor man ofte ikke angav sidetal. Ordet stammer fra Latin (*cústos*) og betyder ordret: Vogter.

⁹ Iuul havde to mål. Han ville vise hvad der var ophævet (med petit) og endnu gældende (med almindelig brødsats). Og han ville (i en senere afhandling) diskutere om DL var - hvad teknikerne kalder - en *kodifikation* eller en *kompilation* (herom senere). Med *kodifikation* menes at man udformer en lov der helt skal dække og strukturere eller »ordne« et større område, således at man dækker »huller«, indarbejder præjudicerende afgørelser og løser forskellige modsigelser. Med *kompilation* menes det noget mere begrænsede at man samler eksisterende lovgivning på et område. I praksis er der mange mellemformer.

¹⁰ Secher fortæller her om kildegrundlaget, og det er vigtigt stof, især for dem der er interesseret i historiske kildestudier og i filologi.

og ikke videre, være pligtig at svare og betale, paa det een hver aarliggen kand vide, hvad hand med Rette skyldig bliver.

54.

Soo som setter sig i store Gield, end hand kand betale, eller sælger, giver, pantsætter, eller i andre Maader svigagtelligen afhænder sit Gods til nogen, hvem det og være kand, til at besvige sine Creditorer deris Betalning fra, eller og sit Brev og Segl paa Bre med Betalning, eller Mæning, ikke efterkommer, og det lovlig beviss, og derpaa stævnis enten af Creditoren selv, eller af Forloveren, som haver maat betalt for Skyldneren, da skal der strax uden videre Ophold givis Dom paa Skyldnerens Frelse og til Fængsel.

55. In=

55.

F. 668/1787
Sungen er pligtig til at betale hvis hand i Dobbel taber og der skyldig bliver.

56.

Naar noget betalis paa een Haandskrift, eller Contract, enten af Hovedstoelen, eller Renten, eller og den gandske afbetalis, eller efterkommis, da skal Creditor og den, der samme Haandskrift, eller Contract, med Rette i Hænde haver, det *F. 96/1738* paa Brevene selv afskrive, eller nojagtig Svittank derpaa give. Findis siden efter hans Død, som saadanne Breve med Rette i Hænde hafde, noget at være affrevet, som hans Haand ikke er under, eller hans Svittank fremviss paa, da bør det ingen Magt at have.

Siet=

Siette Bog,

Om Misgierninger.

I. Cap:

Om vildfarende Lære, Guds Bespottelse og Troldom.

1. Art:

L. 6 Juni 1799 § 81, 887

Jngen i hvem det og være kand, som overbeviss at være affalben til den Papistiske Reli-

gion maa tage nogen Arv, men den skal være forfalben til hans næste Slegt og Arvinger; Men haver hand arvet, før end hand forandrer sin Religion, da beholder hand Arven; Dog skal hand ikke maa boe i Kongens Riger.

2.

Findis nogen paa Jesuittiske Stæder at have ganget i Skole, eller studeret, da skal den ikke til noget Kald, enten i Skolerne eller Kirkerne, betois.

3.

F. 96/1766
Munk, Jesuiter og dæslige Papistiske Geistlige Personer maa under deris Livs Fortæbelse ikke her i Kongens Riger og Lande lade sig finde, eller opholde. Soo vidende saadanne Personer huse og herberge, eller stæde

og ikke videre, være pligtig at svare og betale, paa det een hver aarligen kand vide, hvad hand med Rette skyldig bliver.

54.

Hvo som setter sig i store Gield, end hand kand betale, eller sælger, giver, pantsetter, eller i andre Maader svigagtigen afhænder sit Gods til nogen, hvem det og være kand, til at besvige sine Creditorer deris Betalning fra, eller og sit Brev og Segl paa Ære med Betalning, eller Maning, ikke efterkommer, og det lovligen bevisis, og derpaa stævnis enten af Creditoren selv, eller af Forloveren, som haver maat betalt for Skyldeneren, da skal der strax uden videre Ophold givis Dom paa Skyldenerens Frelse og til Fængsel.

55. In-

§ 54: Frdg. 1651 5. Juli; Reces 1643 2. 15. 14.

§ 55: Retsbrug (Udvalg 3,323).

55.

Ingen er pligtig til at betale hvis hand i Dobbel taber og der skyldig bliver.

56.

Naar noget betalis paa een Haandskrift, eller Contract, enten af Hovedstoelen, eller Renten, eller og den gandske afbetalis, eller efterkommis, da skal Creditor og den, der samme Haandskrift, eller Contract, med Rette i Hænde haver, det paa Brevene selv afskrive, eller nøjagtig Qvittantz derpaa give. Findis siden efter hans Død, som saadanne Breve med Rette i Hænde hafde, noget at være afskrevet, som hans Haand ikke er under, eller hans Qvittantz fremvisis paa, da bør det ingen Magt at have.

Siet-

Religion maa tage nogen Arv, men den skal være forfalden til hans næste Slegt og Arvinger; Men haver hand arvet, før end hand forandrer sin Religion, da beholder hand Arven; Dog skal hand ikke maa boe i Kongens Riger.

2.

Findis nogen paa Jesuivitiske Stæder at have ganget i Skole, eller studeret, da skal den ikke til noget Kald, enten i Skolerne eller Kirkerne, betrois.

3.

Munke, Jesuviter og deslige Papistiske Geistlige Personer maa under deris Livs Fortabelse ikke her i Kongens Riger og Lande lade sig finde, eller opholde. Hvo viddende saadanne Personer huse og herberge, eller stæde

§ 3: Reces 1643 1. 3. 2.

Siette Bog.

Om Misgierninger.

I. Cap:

Om vildfarende Lære,
Guds Bespottelse og
Troldom.

1. Art:

Ingen i hvem det og være kand, som overbevisis at være afalden til den Papistiske Reli-

§§ 1-2: Reces 1643 1. 3. 1.

SIETTE BOG OM MISGIERNINGER

1. Capitel

Om vildfarende Lære, Guds Bespottelse og Troldom.

1. [Ingen i hvem det og være kand, som overbevisis at være af-falden til den Papistiske Religion maa tage nogen Arv, men den skal være forfalden til hans næste Slegt og Arvinger; Men ha-ver hand arvet, før end hand forandrer sin Religion, da be-holder hand Arven; Dog skal hand ikke maa boe i Kongens Riger.]
*Kilde: Reces 1643 1. 3. 1.
Oph. v. Strl. 1866 § 308.*
2. Findis nogen paa Jesuvitiske Stæder at have ganget i Skole eller studeret, da skal den ikke til noget Kald, en-ten i Skolerne eller Kirkerne, betrois.
Kilde: Reces 1643 1. 3. 1.
3. [Munke, Jesuviter og deslige Papistiske Geistlige Personer maa under deris Livs Fortabelse ikke her i Kongens Riger og Lande lade sig finde, eller opholde. Hvo vidende saadanne Personer huse og herberge, eller stæde dennem Platz til deris Romerske Ceremonier at fulddrive, straffis som de, der huse Fredløse.]
*Kilde: Reces 1643 1. 3. 2.
Oph. v. Strl. 1866 § 308.*
4. [Iligemaade skulle under samme Straf alle andre særlige Sam-qvemme til nogen anden Religions Øvelse, eller Prædiken, end den, som i den anden Bog ommældet er, være afskaffede.]
*Kilde: Reces 1643 1. 3. 2; Frdg. 24. Novbr. 1655 jfr. Frdg. 6. April 1676.
Oph. v. Strl. 1866 § 308.*
5. [Dog er ikke formeent fremmede Herrers Gesanter, eller Mini-stris, som sig ved Kongens Hof opholde, eller residere, og ere

luul's udgave er - hvad angår DL's gyldighed osv. - meget nyttig, men den fremtræder ikke desto mindre som et ufuldkomment kompromis mellem gammelt og nyt.

Hvis man vil give et indtryk af hvordan den oprindelige udgave så ud - jf. at man allerede i 1949 primært måtte læse DL af historiske grunde - er dette ikke et indlysende godt eksempel til efterfølgelse, og da slet ikke i dag hvor gyldighedsproblemerne må siges at være fuldkommen afklaret. Det er en vigtig grund til at jeg er trådt et skridt tilbage og har valgt Secher's udgave som grundlag.

I denne digitale udgave har jeg anført de oprindelige sidetal, men jeg har derimod ikke forsøgt at opretholde Secher's (eller Schyth's) linieskift. Desuden har jeg af søgningstekniske grunde bestræbt mig for at ophæve alle orddelinger.

Formålet med *denne* udgave er at gøre det lettere for alle interesserede at søge særlige bestemmelser og at kopiere afsnit ud til brug i opgaver og studier af meget forskellig art, men den kan også bruges til blot at læse i, hvad enten det sker på skærmen eller på papir. Hvis man derimod vil vide, hvordan eller hvornår en bestemmelse er ophævet, må man låne luul's udgave på biblioteket.

For at skærpe korrekturlæsningen har jeg inddraget luul's udgave som »kontroludgave«. Derved har jeg kunnet lokalisere nogle få trykfejl hos Secher - og hos luul. Alle fejl viste sig at have typografisk karakter; ingen af dem var meningsforstyrende.

Når jeg i mine a-udgaver anfører alle de fejl og problemer jeg er faldet over (og som evt. har udløst en korrektion i den digitale udgave), er det ikke for at »hænge nogen ud«; DL er et omfattende og vanskeligt værk at »sætte« og læse korrektur på, og jeg skal være den sidste til at pege fingre. Grunden er kun at det forekommer mig at være det mest rimelige at markere *alle* konstaterede fejl - og samtidig at anføre hvad jeg har valgt at gøre.

Justitsministeriet har tidligere besluttet tilsvarende, jf. V. A. Secher's *Fortale*, s. IX:

»Udgaven fra 1683 optrykkes, dog saaledes at aabenbare Trykfejl rettes i Teksten, hvorom der hver Gang meddeles Underretning i en Anmærkning.«

Når Secher henviser til fx Reces af 27.2.1643 med: 1. 1. 3 har jeg »strammet« op til 1.1.3 - og dette har jeg søgt at gøre helt konsekvent¹¹.

Jeg er ikke i tvivl om, at der - i det mindste i denne *første* digitale udgave - må være nogle trykfejl og misforståelser. Jeg vil være glad for at få meddelelse herom, således at jeg kan foretage de nødvendige korrektioner.

At Secher har følt ganske tilsvarende, kan man se af følgende (der dog handler om noget mere avanceret end simple trykfejl):

»Det kan ikke undgaas under de atter og atter gentagne Tekstjævnførelser, hvorom der her har været Tale, at Øjet maa sløves og Opmærksomheden slappes«.

¹¹ Søger man efter [DL] 1-1-3 vil man kun i enkelte tilfælde - og kun i a-udgaverne - »lande« i en note hvor der henvises til en anden artikel

Når trykfejl konstateres i 2004 og frem, vil de blive anført i en særlig rettelsesliste, der offentliggøres på internettet; desuden vil de blive korrigeret i »basisfilen« således at senere udgaver kan blive des mere korrekte.

3 Denne introduktion

Samtidig med at jeg har arbejdet med at klargøre den digitale DL har jeg skrevet på denne introduktion, hvis formål er at trække nogle foreløbige linier og at *begynde* en analyse af DL.

I de følgende år vil jeg fra tid til anden vende tilbage og arbejde videre med forskellige temaer. Jeg har overvejet om jeg skulle udsætte udgivelsen indtil jeg var kommet længere med analysen, men det er jeg - som det fremgår - gået væk fra. Jeg syntes det var vigtigst at få selve lovteksten ud så hurtigt som muligt.

Det giver så den pædagogiske fordel at det er relativt nemt at finde steder at »arbejde videre« - hvad enten det måtte ske i »positiv« forlængelse af mine skrivelser eller i kritisk opposition til dem.

Man er *meget* velkommen til at sende mig iagttagelser eller spørgsmål. Send en e-mail til:

post@bjoerna.dk

4 Tak

Der er god grund til at sige tak for hjælp fra vores uundværlige og præcise offentlige biblioteksvæsen; derudover vil jeg gerne takke

Cai Mygind som for nogle år siden forærede mig et familiearvestykke, Schyths udgave af »Danske Lov«; den har jeg haft god brug for,

Ph.d. Sebastian Olden-Jørgensen - forfatteren af Griffenfeld-biografien »*Kun navnet er tilbage*« - som har givet mig lov til at bruge hans gengivelse af et brev fra Christian V til Griffenfeld,

Cand.scient.pol. Ole Kampmann der har læst en tidlig udgave af denne introduktion og som er kommet med flere gode idéer til forbedringer,

Tidligere landsdommer Hans Henrik Brydensholt der - i julen 2003 - fandt nogle »ting« der med fordel kunne justeres,

og dem i min familie der har måttet lægge øre til mine »oplevelser«. Der er enkelte af dem der har påpeget at mit eget sprog har været under påvirkning, - at jeg undertiden talte mere gammeldags end jeg plejede.

OM BAGGRUNDEN FOR »DANSKE LOV«

5 Enevælden etableres. Et historisk rids

Der var flere formål med at samle og udgive DL, men det væsentligste var at kongemagten også ad denne vej ville »sætte« Enevælden.

Enevælden blev proklameret i 1660, men det var først i 1682 at DL blev færdigskrevet - og året efter at den blev udgivet. DL havde af forskellige grunde været længe undervejs, og der havde måttet nedsættes adskillige kommissioner før det lykkedes. Årsagen til at det tog så lang tid var at der var uenighed om nogle af de vigtige ting, ikke blot faglig uenighed mellem de lærde, tillige politisk uenighed. Dertil kom de pauser der opstod da Frederik III døde og da Griffenfeld blev afsat.

Paradoksalt nok viser tilblivelseshistorien derfor at kongemagten¹² - i denne fase - næppe var så enevældig, som den ønskede at give det udseende af, og desuden at samfundets elite ikke havde en homogen opfattelse af hvad der skulle til.

På den ene side stod den klasse der hidtil havde været den stærkeste, adelen, og den del heraf som i særlig grad havde tegnet statsmagten, rigsadelen¹³. På den anden side det fremvoksende borgerskab, ikke mindst købmændene i København og på Christianshavn - men i nogen grad også i de største provinsbyer¹⁴.

Mellem adel og borgerskab stod præsteskabet. Præsteskabet havde sine egne interesser, men nogle præster var stærkt afhængige af deres relationer til godsejerne, andre af deres relationer til de toneangivende i bymenighederne.

Adelen, borgerskabet og præsteskabet var talmæssigt minoriteter i forhold til det store befolkningsflertal: bønderne og landarbejderne, der udgjorde mere end 2/3 af befolkningen (efterhånden var der også en del håndværkere, butikssvende, piger osv. i byerne, men landbefolkningen var langt den største).

Landbefolkningen var ikke homogen - der var et mindre antal selvejerbønder, et stort antal fæstebønder, husmænd, inderster, tækkemænd, mange piger, karle, hyrdedrenge og småpiger - foruden en række landhåndværkere, præster, kapellaner, degne osv.

¹² Betegnelsen 'kongemagten' dækker ikke blot Kongen selv, men Kongen og hans nærmeste kreds af rådgivere og hjælpere.

¹³ Historikere har brugt forskellige udtryk om det dominerende adelslag, ingen af dem stammer (så vidt jeg véd) fra tiden, men er senere konstruktioner. Når jeg har valgt 'rigsadelen' er det fordi det peger på den del af adelen der var direkte repræsenteret i Christian IV's og Frederik III's rigsråd, eller som havde en særlig tæt tilknytning til det. Adelen var ikke stor, *kvantitativt* set, rigsadelen endnu mindre. Omkring 1660 var der kun 800 adelige mænd og et tilsvarende antal kvinder. Til gengæld ejede adelen omkring halvdelen af jorden.

¹⁴ Københavnerne havde opnået særlige privilegier under Karl Gustav-krigene; de andre byer ønskede at få tilsvarende vilkår.

Bønderne på Sjælland. Vornedskabet

Bønderne levede både formelt og reelt under meget forskellige vilkår. Nogle få var selvejerbønder, nogle var bønder under Kronen, nogle var livegne (Holsten), mange var fæstebønder - og på Sjælland, Lolland-Falster og Møn var der mange der *desuden* var underlagt det særlige *vornedskab*.

Vornedskabet vedrørte direkte mændene, indirekte kvinderne, og indebar at man ikke måtte forlade sit fødested uden efter særlig tilladelse - og at man skulle tage den gård og dyrke den jord som godsejeren bestemte.

Vornedskabet blev indført engang i 1400-tallet, og siden havde der udviklet sig en forholdsvis fast retspraksis, men det var først med DL at der skete en egentlig formel eller lovmæssig præcisering, se nærmere i DL 3-14-1:

»Vornederettighed i de Lande [= landsdele], som det hidindtil brugeligt været haver, følger Husbonden med Grunden, ved hvad Maade hand den lovlig bekommet haver, og Vorneden er pligtig til at antage Huus, eller Gaard, som hans Husbond hannem paa sit eget forrelegger; Og hvis hand det ikke gjør, da maa Husbonden deele hannem til Stavns med al hans Formue, om end skjønt hand sig paa andre Stæder haver boesat.«¹⁵

Jf. også DL 3-14-6:

»Vorned maa ej begive sig af sin Husbonds Grund, eller paa andet Stæd sig nedsette uden hans rette Husbonds Forlov. Tien Vorned paa andet Gods med sin Husbonds Villie, give Husbondhold aarlig to Lod Sølv.«

Bønderne kunne fritages for vornedskab, hvis godsejeren bestemte dette, jf. DL 3-14-9, men dét gjorde han givetvis kun, hvis det var i hans egen interesse - fx hvis den *vornede* købte sig fri for en »passende« betaling¹⁶.

»Husbond maa sin Vorned vel frigive, men hand maa hannem ingenlunde til een anden sælge. Sælgis Vorned, da er hand frj baade for den, som solte, og for den, som købte.«

Der var formentlig flere grunde til at indføre og fastholde vornedskabet. Dels var godsejerne forpligtet til at stille mandskab til militæret og havde derfor behov for at fastholde befolkningen, dels kunne godsejerne have driftsøkonomiske fordele ved at kunne fordele gård og jorder. Skulle der lånes mod pant i et gods eller skulle et gods afhændes, indgik vornedskabet og dets omfang som én af handelsforudsætningerne.

Efterhånden var der godsejere der indså at man kunne nå bedre økonomiske resultater ved at opgive vornedskabet - og dette gjaldt undertiden også Konger-

¹⁵ 'Dele til Stavns' betyder at tvinge den pågældende til at tage ophold på en bestemt gård osv.

¹⁶ Thomas Munch oplyser at Statskollegiet - uden erstatning - annullerede frihedsbreve der var udstedt siden 1660 og som ikke var blevet bekræftet af Kongen, jf. *»Vornedskabet under den tidlige enevælde«*, s. 291 f.

ne¹⁷. Vornedskabet blev ophævet 1702, men ikke mange år efter - i 1733 - indførtes Stavnsbåndet, som imidlertid ikke kun gjaldt Sjælland m.v., men hele landet¹⁸.

Der kendes flere tilfælde af at vornede er rømmet fra et gods og har taget ophold andetsteds. Nogle er søgt til andre godser, nogle er søgt til byerne. I 1681 ansøgte godsejeren Friderick von Arenstorff [Frederik von Arenstorff] fra Svanholm om kongebrev til at eftersøge 40 vornede og karle, der var rømmet med kreaturer og løsøre og kun havde efterladt bygningerne. Når godsejeren ønskede et kongebrev var det næppe fordi det var formelt nødvendigt, men fordi det kunne være et nyttigt dokument i retshåndhævelsen¹⁹.

Det var den samme Arenstorff der som general og chef for Livgarden arresterede Griffenfeld i marts 1676, og som nogle måneder senere var medlem af den kommissionsdomstol der dømte ham til døden²⁰.

¹⁷ Både Christian II og Christian IV ønskede - i det mindste under visse omstændigheder - at opgive vornedskabet. Men der kendes eksempler på at man ønskede at fastholde vornedskabet, når man havde mange ødegårde og ikke på anden måde kunne fastholde arbejdskraften, jf. Thomas Munch: »Vornedskabet under den tidlige enevælde«, s. 291. På den anden side foreslog Rentekammeret at Kongen skulle love »fremmede« bønder frihedsbrev for deres efterkommere, hvis de lod sig tiltrække til Sjællandske Lov's jurisdiktionsområde, jf. smstds. s. 302.

I slutningen af 1701 blev der nedsat en kommission der skulle overveje en ophævelse af vornedskabet på krongodserne. Thomas Munch skriver om overvejelserne bl.a.: »Blandt andre medlemmer, f. eks. Braem og [Chr.] Sehested, var hovedargumentet for ophævelsen det, at vornedskabet ikke gavne en god »oeconomus«, og at den som »holt ilde huus med sit godz, fih ichun derved occasion at plage oc handle ilde med bonden.« Forslagets gennemførelse ville opmuntre bønderne og give dem større tilfredshed med deres vilkår, således at husbonden snart ville vinde mere end han tabte ved vornedrettens ophævelse: efter [Niels] Krag's mening ville de fleste godsejere hurtigt følge det kongelige eksempel og gennemføre ophævelse hos dem selv, og [Ditlev] Vibe tilføjede, at selv udvandringen til andre lande muligvis ville aftage«.

¹⁸ Stavnsbandsreglerne blev skærpet i 1741-1742 og i 1764. De blev afskaffet igen over perioden 1788-1800.

¹⁹ Se nærmere Thomas Munch: »Vornedskabet under den tidlige enevælde«, s. 291 f.

²⁰ Jf. Sebastian Olden-Jørgensen: »Kun navnet er tilbage - en biografi om Peter Griffenfeld«, Gads Forlag, København 1999, s. 260 og s. 269.

Arenstorff blev født i Mecklenburg i 1626. Kom i Dansk militærtjeneste, blev hvervet af Svenskerne under Torstensson-krigen og var generaladjutant for Karl X Gustav under belejringen af København. Herefter fratrådte han, gik i Dansk tjeneste og fik en høj militær charge. Han blev »naturaliseret« som Dansk adelsmand, blev siden generalmajor og ved Skånske Krigs begyndelse generalløjtnant. Hans storebror - Carl von Arenstorff - var på denne tid også gået i Dansk tjeneste og ledte den Danske hær under Slaget ved Lund; han døde imidlertid umiddelbart efter som følge af de sår han havde fået. Frederik von Arenstorff overtog sin brors kommando, slog Svenskerne på flugt, men optog ikke forfølgelsen af dem og - mener nogle historikere - forpassede dermed en vigtig chance. I 1677 ledte Arenstorff et felttog for at undsætte Kristiansstad, der mislykkedes. Han blev sat for en krigsret, som dødsdømte ham for fejghed og manglende ærbødighed over for Kongen, men straffen blev - på grund af tidligere fortjenester - reduceret til forvisning og en stor bøde. Han blev senere taget til nåde, blev general over tropperne i Hertugdømmerne og blev i 1688 Hærchef. Han døde året efter.

Frederik III's udgangsposition

Kongerne og adelen havde i flere perioder stået i et modsætningsfyldt forhold til hinanden; Christian II havde allieret sig med det borgerskab der på hans tid var ved at udvikle sig.

Christian III derimod satte sig hårdt igennem støttet af adelige interesser - og mod de bønder der havde gjort oprør i 1500-tallet.

Christian IV havde forsøgt at sætte sig igennem over for adelen og Rigsrådet, men bibragte Danmark overordentlig store økonomiske og territoriale tab²¹.

Efter Christian IV's død tiltrådte Frederik III, der havde måttet underskrive en *overordentlig* streng håndfæstning, formentlig den strengeste i Danmarks-historien²².

Adelen havde på dette tidspunkt trukket det længste strå. Man havde bevaret sine privilegier, man var blevet tilgodeset med hensyn til lensfordeling og nedsættelse af lensafgifterne, og man havde forhindret at Kongen kunne købe »frit adelsgods«²³.

Det blev endvidere bestemt at hvis adelen og Kongen var uenige, var det Rigsrådet der skulle træffe afgørelsen. Men Kongen styrede dog finanserne og skulle kun indhente samtykke, hvis der skulle foretages ekstraordinære udskrivninger. Indtægtskilderne var forskellige former for lensafgifter og told, men også Øresundstold, der på denne tid blev opfattet som kongelig partikulærindtægt, dvs. en indtægt som Kongen fuldt og helt kunne disponere over²⁴.

Når håndfæstningen blev så streng - og når det tog relativt lang tid at blive enige om den - skyldtes det ikke uenighed om at det var Frederik III der skulle være

²¹ Ved freden i Brömsebro i 1645 måtte Danmark afgive Halland på 30 år og afstå nogle områder på grænsen mellem Norge og Sverige samt Gotland og Ösel. I 1648 var Bremen-Verden - som Frederik III havde været verdslig biskop og fyrste over fra 1634 til 1643 - tilfaldet Sverige, og dette gav anledning til revanchistiske tanker hos Frederik III selv og i hans kreds. Peter Englund fortæller om Karl Gustav-krigene set under en Svensk synsvinkel: »*Den oöfvinnnerlige. Om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt*«, Atlantis, Stockholm 2000.

²² Håndfæstningen gjaldt kun det Danske kongerige, ikke Hertugdømmerne - men formentlig Norge. Siden 1536 havde Rigsrådet betragtet Norge som et len under Danmark, men både Christian IV og Frederik III betragtede Norge som et arverige, jf. Leon Jespersen: »*Knud Fabricius og den monarkiske bølge. Nogle kommentarer til de statsretlige brydninger i 15-1600 tallets Danmark*« i: »*Historie*« nr. 1, 1997, s. 63 ff.

²³ Hvilket dog næppe var et tyngende krav da håndfæstningen skulle underskrives, for på grund af kongemagtens (og statens) økonomiske situation måtte man realisere krongods, ikke erhverve yderligere. Når bestemmelsen var vigtig for adelen var det fordi man frygtede en stærk Konge mere end noget andet. Men set under en langt senere tids synsvinkel forekommer det at have været politisk uklogt at svække mulighederne for at Kongen og borgerskabet kunne erhverve adelsgods på »markeds-mæssige« vilkår, for derved svækkedes adelens muligheder for - om nødvendigt - at afhænde gods og dermed også for at optage lån, enten til at finansiere driftsmæssige forbedringer eller til at finansiere underskud i lavkonjunkturperioder.

²⁴ Øresundstolden blev afskaffet i 1857, hvor den - i nogen grad - havde udviklet sig til at være en handelshindring.

Konge, derom var der ikke tvivl. Det beroede formentlig på at han stod alene politisk set - og at én af de førende forhandlere var Corfitz Ulfeldt, der ikke mindst i egen interesse ønskede at sikre Rigsrådets kompetence.

Frederik III blev på dette tidspunkt hverken støttet positivt af rigsrådsadelen, af den menige adel, af præsteskabet²⁵ eller af borgerne. Han stod uhyre svagt og kunne kun styrke sin position ved at argumentere, ved at manøvrere og ved at udnytte de muligheder der opstod.

I Norge blev Frederik III derimod hyldet som Konge *uden* at der havde været drøftelser med adelen, for det var en udbredt opfattelse at han var *arvekonge dér*.

Frederik III var en begavet og velorienteret fyrste, der blandt andet havde studeret luthersk teologi, men han kunne - efter mange udsagn - være længe om at beslutte sig, fordi han ville tænke problemerne grundigt igennem inden. Han lykkedes med nogle forehavender, men mislykkedes med andre - og synes på det nærmeste at have været politisk stærkest i nederlagets stund, således i perioden *efter* Svenskekrigene.

Frederik III's målsætning

Ser man bagud, kan man få dén tanke at Frederik III tidligt anlagde og forfulgte en strategi, der skulle annullere håndfæstningen, give ham status som arvekonge og som - sidst men ikke mindst - skulle give ham retten som enevældig Konge. Der er dog ikke positive belæg for at dette var tilfældet. Det er mere sandsynligt at han havde en målsætning der pegede i denne retning, og at han udnyttede de muligheder der opstod for at fremme den, ikke at han fulgte en specificeret strategi.

Da Frederik III tiltrådte var hans magt stærkt begrænset af Rigsrådet, som var domineret af hans to svogre, Hannibal Sehested og Corfitz Ulfeldt. Sehested og Ulfeldt var meget forskellige og handlede meget forskelligt. Ulfeldt havde den mægtigste position, han var dén der styrede statsapparatet, Sehested var statholder i Norge, og begge udnyttede - som det var almindeligt på dén tid - deres positioner til at øge deres personlige indtjening.

Ulfeldt kom i begyndelsen af 1650'erne i et modsætningsforhold til Kongen (og flere andre), han trak sig ud af statsledelsen - og hans energi blev optaget af en skandalesag²⁶. Ganske vist vandt Ulfeldt sagen, men han besluttede alligevel at fortrække til Nederlandene, fordi han frygtede for anklager af forvaltningsmæssig og økonomisk art. Han bosatte sig senere i Sverige, hvor han allierede sig først

²⁵ Svend Ellehøj bemærker i »*Christian 4.s Tidsalder 1596-1660*«, s. 409 ff. at mange sognepræster stod i et afhængighedsforhold eller venskabsforhold til den lokale adelige godsejer og hans familie. Ofte havde godsejeren »kaldet« præsten, dvs. udnævnt ham. Dette kunne ske når godsejeren ejede sognekirken og dermed besad en *jus patronatus*, en ret og en pligt til at styre sognekirkens økonomiske og ansættelsesmæssige anliggender.

Gejstligheden som helhed havde dog en overvejende interesse i at adelens fritagelse for at betale tiende blev ophævet, og flere fremtrædende kirkefolk ønskede tillige en stærk kongemagt, fordi det ville styrke kirkens - og *deres* - position og indflydelse.

²⁶ Sagen mod Dina Vinhofvers, jf. s. 81.

med Dronning Christina, siden med Karl X Gustav. Det stod snart klart at han søgte en form for revanche.

Nogenlunde samtidig blev Sehested, der havde styret Norge med stor dygtighed, fældet på at have betydelig uorden i sine regnskaber, men det er muligt at hans politik - der i realiteten styrkede Frederik III's position som arvekonge - var en torn i øjet på den Danske rigsadel. Under alle omstændigheder måtte han nedlægge sine hverv og betale et stort beløb, men til forskel fra Ulfeldt skaffede han sig en »ordning« med Frederik III, der bl.a. indebar at han kunne træde i udenlandsk tjeneste.

Det var imidlertid først i 1652 at Kongen følte sig stærk nok til *formelt* at afsætte Ulfeldt eller fandt det påkrævet at der blev udnævnt en efterfølger. Han henvendte sig til Rigsrådet og bad det komme med forslag. Flertallet pegede på Joachim Gersdorff - som Kongen også foretrak - mindretallet på Christian Thommesen Sehested (en fætter til Hannibal Sehested, som Thommesen ikke var meget enig med)²⁷.

Gersdorff var veluddannet og eftertænksom, han havde et godt forhold til Kongen, som han »matchede«. Nogle mener han var uenergisk, men det er tænkeligt at han spillede dén rolle, som han mente *skulle* spilles og at han nåede dét han ønskede.

Svenskekrigene 1657-60

Nogle år efter - i 1657 - enedes Kongen og Rigsrådet om at man skulle erklære krig mod Sverige. Man ville genvinde de tabte områder i Sverige og på grænsen mellem Norge og Sverige, man ville genvinde den Danske indflydelse i Nordtyskland, og man ville begrænse eller stoppe hvad man betragtede som en Svensk indkredsning af Danmark.

Man udnyttede hvad man troede var en *overordentlig* gunstig situation, at Karl X Gustav havde ladet sig optage stærkt af et militært engagement i Pommern. Målet med dette engagement var at styrke den Svenske position i Nordtyskland.

Krigserklæringen mod Sverige var således forståelig og logisk, men - som historien viser - også overordentlig uklog. Det er hverken første eller sidste gang at politiske og militære ledere fuldstændig har fejlberegnet situationen og de militære muligheder. I dette tilfælde havde man ikke fantasi til at forestille sig hvordan Karl X Gustav ville reagere på krigserklæringen, men dertil kom at man kun havde en begrænset militær slagkraft - og endelig havde man, fordi der var tale om en angrebskrig, afskåret sig fra at få militær og økonomisk støtte fra Nederlandene, som man ellers havde indgået en traktat med.

²⁷ Sehested spillede en vigtig rolle i udarbejdelsen af ét af »forarbejderne« til DL, nemlig den såkaldte Store Reces fra 1643.

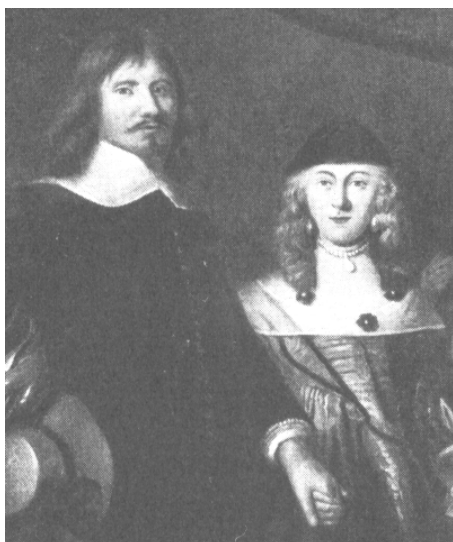
Frederik III stod - selv om han bærer et betydelig del af ansvaret - ikke ene med beslutningen om at erklære Svenskerne krig; Gersdorff og resten af Rigsrådet tilsluttede sig, og flere meget rige adelsmænd bidrog med store troppekontingenter, således lovede Kaj Lykke at stille med 1.000 ryttere.

Uanset denne støtte var den militære styrke relativt ringe og forberedelsen lod meget tilbage at ønske, men frem for alt besad man ikke en militær ledelsesmæssig kompetence der var i niveau med Karl X Gustav's.

Hannibal Sehested og finanserne

Hannibal Sehested (1609-1666) blev gift 1642 med Christian IV's og Kirstine Munk's datter Christiane (1626-1670) - som var en lillesøster til Leonora Christina. De to ægtefæller gik vist hinanden på nerverne.

Sehested blev statholder i Norge samme år og beholdt denne - efterhånden temmelig lukrative - post til han blev styrtet i 1651 efter alvorlige og velbegrundede anklager for regnskabsmæssig uredelighed og embedsmisbrug.

Billedet er et udsnit af et maleri af Karel van Mander. Sehested's valgsprog var *Plus esse quam videri* (det er bedre at være end at synes).

Sehested var en dygtig statholder der i midten af 1640'erne gav sig til at modernisere regeringsforvaltningen i Norge. Han anvendte *kollegieprincippet* som nogle år før var indført i Svensk statsforvaltning - og som senere blev indført i den Danske. Karakteristisk for en kollegieordning var at man opdelte administrationen i »afdelinger« hvor sagerne blev drøftet kollegialt af personer der enten var sagkyndige - eller som efterhånden udviklede en faglig ekspertise²⁸.

Et flertal af Rigsrådets medlemmer stod bag anklagerne, som var formuleret af en særlig tremandskommission med Joachim Gersdorff som medlem. Gersdorff var medlem af Rigsrådet og Statholder i København; oprindeligt var han allieret med Ulfeldt, senere blev han én af hans mest ihærdige modstandere.

Sehested indrømmede - hårdt presset, men for at opnå et kompromis - at han - uforvarende - havde gjort sig skyldig i 'misligheder og forseelser'.

Bag de »tekniske« begrundelser for anklagerne lå imidlertid - kan man formode - en politisk kritik af at Sehested (med støtte først fra Christian IV, derefter fra Frederik III) hindrede Rigsrådet i at øve reel indflydelse på forholdene i Norge. Norge var

²⁸ Rigsrådet mente i 1658 - dvs. nogle få år senere - at det var nødvendigt at modernisere statsforvaltningen og lagde op til at man indførte det omtalte kollegiestyre, jf. Leon Jespersen: »Knud Fabricius og den monarkiske bølge. Nogle kommentarer til de statsretlige brydninger i 15-1600 tallets Danmark« i: »Historie« nr. 1, 1997, s. 66 f.

på vej til at blive dét arvekongedømme, som Rigsrådet - eller et flertal af det - nødvendigvis måtte modarbejde²⁹.

Kongen havde en tid lang søgt en mindelig løsning som indebar at Sehested kunne blive på sin post mod forskellige økonomiske indrømmelser, men han indså siden (eller ønskede ligefrem) at Sehested *måtte* fjernes og afgive dét krongods han bestyrede. Kongen accepterede at Sehested rejste udenlands og tog tjeneste dér (under forudsætning af Kongens godkendelse) og gav ham tilmed en årlig pension på ikke mindre end 4.000 rigsdaler.

I 1658 var Sehested tilbage i København, men i august havde han - efter Karl X Gustav's genoptagelse af krigen - forladt byen, hvorefter han - hvad enten han havde kalkuleret med det eller ej - blev pågrebet af Svenskerne og ført til deres hovedkvarter. Han tilbød herefter Karl X Gustav at gå i hans tjeneste, hvis han erobrede Danmark og Norge. Hans gode relationer til Frederik III og nu også til Karl X Gustav bevirkede at både Svenskerne og Danskerne accepterede ham som en art mellemmand i fredsforhandlingerne.

I den afsluttende del af forhandlingerne - dvs. efter Karl X Gustav's død - repræsenterede Sehested Frederik III, og efter fredsslutningen blev han rigsskatmester.

Sehested kom til at spille en betydelig rolle i opbygningen af det nye administrationssystem - og var frem for alt én af de vigtigste arkitekter i løsningen af statens & kongemagtens afgrundsdybe økonomiske problemer.

Kongemagten hæftede for store lån til store købmænd, og man indså at finansproblemerne kunne brede sig, hvis ikke disse lån blev indfriet. Én af de vigtigste løsninger blev at realisere krongods - endog til priser der ikke var særlig fordelagtige for kreditorerne.

For at få mest muligt ud af det forsøgte de forskellige interessenter i de kommende år at stramme grebet om bønderne, både når der skulle aftales fæsteafgifter, når der skulle ydes hoveri og når landbrugsprodukterne skulle købes med henblik på videresalg - men man var nødt til at skele til at der var mange tomme gårde, og at det også gjaldt om at tiltrække og fastholde gode fæstebønder.

²⁹ Prins Christian - den senere Christian V - blev valgt som tronfølger på en stænderforsamling i sommeren 1650. Her tørnede Rigsrådet og Kongen sammen. Kongen ønskede at Christian kun skulle vælges som tronfølger for Danmark (ud fra dén betragtning at han var *født* tronfølger til den Norske trone), mens Rigsrådet ville vælge ham for begge kongeriger. Allerede her viste det sig at borgerne (langt de fleste af byerne) og præsteskabet var af samme mening som Kongen.

Vandene delte sig også, men på en lidt anden måde, da man i samme år drøftede indførelsen af en særlig midlertidig forbrugsafgift der skulle rette op på statsfinanserne. Det drejede sig om en afgift på øl og malt der især ville ramme borgerskabet, fordi adelen og præsteskabet ifølge sædvanen havde skattefrihed. Borgerne i København protesterede til Kongen, men blev kun imødekommet i meget beskedent omfang.

Under Karl Gustav-krigene opnåede København og Christianshavn at blive »frie rigsstæder«; borgerne skulle kunne erhverve godser på de vilkår som adelen havde - de skulle rådspørges om og tiltræde udskrivningen af toldafgifter af forskellig art, og de skulle kunne opnå de høje embeder som adelen hidtil havde haft eneret på.

Militært nederlag - politisk sejr: Enevælden etableres

Som bekendt førte krigene i 1657-60 til meget betydelige Danske militære og territoriale nederlag - herunder til afståelse af Skåne, Halland og Blekinge og af Bohuslen og Trondheims len³⁰ i Norge.

Nederlaget kunne under andre omstændigheder have ført til at den ansvarlige var blevet så svækket at han måtte afsættes, men sådan gik det ikke i 1660. Det gik lige modsat.

Når det gik sådan, skyldtes det mange faktorer der virkede i samme retning. Adelen var økonomisk, politisk og personligt svækket og kunne ikke påtage sig at lede landet. Kongen spillede sine kort overordentligt klogt ved at alliere sig med borgerskabet og præsteskabet, og endelig var der fremtrædende adelige, som formentlig Joachim Gersdorff, der indså at der måtte afgørende forandringer til. Gersdorff var ganske vist syg, men han spillede en central rolle under Stændermødet i 1660 - bl.a. under drøftelser i sit eget hjem³¹.

Mange adelige havde betydelige økonomiske problemer, men ønskede så vidt muligt at fastholde den politiske magt og de betydelige privilegier de havde, ikke mindst med hensyn til skattefrihed. Derfor var de også hurtigt fremme med forslag til hvordan deres privilegier skulle reformuleres³².

Et vigtigt moment var at adelen ikke ville betale den samme forbrugsskat på 8% som borgerne og præsteskabet havde accepteret at betale for at rette statens finanser op. Adelens repræsentanter var imod - angiveligt *ikke* på grund af afgiftens størrelse, men fordi afgiften underminerede de adelige privilegier. Men det er tænkeligt at man i forhandlingerne underdrev de økonomiske konsekvenser³³.

³⁰ Trondheims len blev dog ført tilbage til Norge efter fredsslutningen efter den 2^e Karl Gustav-krig. Bohuslän er området mellem Göteborg og den nuværende Norske grænse.

³¹ Jf. Sebastian Olden-Jørgensen: »*Den politiske proces på stændermødet 1660*« i: »*Historie*«, 20, 1993, s. 47 ff og s. 51. Artiklen giver mange oplysninger om forhandlingerne *efter* at det egentlige statskup var gennemført og *efter* at det var besluttet at Kongen skulle være arvekonge og ikke længere en Konge der i princippet skulle vælges.

³² Nok kunne borgerskabet efterhånden overtage godser (enten ved køb eller fordi den hidtidige ejer ikke kunne betale lån), men ikke uden videre opnå de samme privilegier som adelige ejere. I DL indføjedes således 5-3-20, hvori det hedder: »*Ingen, som eje og beside noget frit Jordegods, eller Sædegaard, maa nyde Adelige Privilegier derpaa med Hals og Haand og Sagefald, Birkerettighed, og Ret til at kalde Præst og Dægn, med mindre de ere enten Adel, eller enten i Almindelighed eller i sær af Kongen Privilegerede, eller og have Godset af Kongen med Frihed bekommet; Men Kongen beholder den Herlighed, indtil Godset kommer til dem, der saadanne Privilegier have. Hvis andre Friheder, som have fult Sædegaardene af Alders Tid, og dem bør med Rette at følge, beholde de, som Sædegaardene eje, i hvo de og ere.*«

³³ Flere adelige havde store økonomiske problemer; én af dem var Gunde Rosenkrantz der var medlem af Rigsrådet. Han forsøgte at spille en politisk rolle ved at lægge op til et kompromis som skulle sikre adelen, men blev tilsidesat. Han gik fallit i 1662.

Borgerskabet var frustreret over ikke at have en politisk magt, der stod mål med den økonomiske³⁴, selv om fx byen København havde opnået særlige rettigheder og lokalt selvstyre, rettigheder der var blevet større og »tungere« som følge af Københavnerens indsats i den 2' Karl Gustav-krig.

Bybefolkningen »fyldte« efterhånden en hel del, den var koncentreret på et lille areal, den var en krumtap i samfundsøkonomien og den havde vundet meget i selvrespekt, mens den meget større landbefolkning var spredt og ikke havde mulighed for at sætte sig politisk igennem, hverken over for adelen, over for borgerskabet eller - for den sags skyld - over for kongemagten.

Det er i dag svært at sige hvor stor en rolle **det nationale spørgsmål** spillede i bevidstheden og i drøftelserne. Der var sikkert mange der var utilfredse med at man - for evigt - havde tabt Skåne og andre provinser. Der var sikkert mange der så skævt til adelen som - med lysende undtagelser - ikke havde gjort nogen særlig god figur under Karl Gustav-krigene, men tingene blev dengang ikke set på samme måde som man gjorde i 1800-tallet. Nationalisme og nationalitetsfølelse er på mange punkter »nyere« foreteelser³⁵.

Det ser i dag ud som om Kongen - og hans nærmeste rådgivere - allierede sig med fremtrædende repræsentanter for borgerskabet og præsteskabet for at sætte en ny »dagsorden«, og at man bevidst udnyttede de muligheder som Stændermødet i København gav i 1660³⁶.

³⁴ Nogle købmænd havde opnået gode fortjenester på leverancer til Kongen og staten, men de var svære at inddrive og man måtte ofte acceptere at blive betalt med krongods på mindre favorable vilkår. I de følgende år var konjunkturerne svingende og flere købmænd led betydelige tab - og nogle gik konkurs. Én af dem det til at begynde med gik ganske godt, men som dog gik konkurs i 1689 var Poul Klingenberg - se nærmere i John T. Lauridsen's artikel: »*Fra spekulation til konkurs*«. Lauridsen's tese er at Klingenberg *ikke* gik konkurs på grund af (overdreven) spekulation, men som en følge af flere årsager, hvoraf én var at Kongen ønskede at tage Klingenberg's lukrative monopol på postvæsenet tilbage, og en anden var at Klingenberg - med større eller mindre ret - blev gjort økonomisk ansvarlig for et mellemværende om en stor saltleverance.

³⁵ Gøngehøvdingen Svend Povelsen er en historisk skikkelse, og der er *noget* rigtigt i Carit Etlar's spændende bøger om ham og hans makker, tateren Ib. Men på afgørende punkter er der tale om en romantisk konstruktion - og om ren fiktion. En vis militær betydning må hans guerillavirksomhed dog have haft, for Svenskerne fandt det nødvendigt at føre ekstra tropper til Sydsjælland, hvilket førte til en indstilling af guerillaaktiviteterne. Langt større militær og politisk betydning havde gøngerne - eller snaphanerne - imidlertid i Sverige, særligt under Den Skånske Krig fra 1675 til 1679.

³⁶ Det er muligt at der kun var etableret en »forståelse« via kongelige rådgivere. Formentlig har Kongens rådgivere (hvoriblandt formentlig Christoffer Gabel) haft indgående egentlige drøftelser med repræsentanter for det københavnske borgerskab (hvoriblandt borgmester Hans Nansen) og for præsteskabet (bl.a. biskop Hans Svane), men man har - så vidt vides - ikke formuleret forståelsen skriftligt eller indgået en skriftlig aftale. Kongen har tilsyneladende senere i forløbet haft visse drøftelser med borgerskabet, men mig bekendt findes der ikke skriftlige vidnesbyrd fra dem.

At arvehyldningen var velforberedt fremgår af at Kongen (og hans rådgivere) havde sikret sig at garnisonen i København støttede magtskiftet og etableringen af Enevælden.

Det er påfaldende at nogle af de toneangivende adelige (hvoriblandt rigshovmester Joachim Gersdorff) forholdsvis hurtigt formulerede et »samarbejdsstandpunkt« og fik resten af adelen med hertil, således var man den første stand der efter arvehyldningen forelagde Kongen sine *proclamata* (se

De bærende elementer i den nye »dagsorden« var for det første at kongeværdigheden skulle gå i arv, og for det andet at Kongen i princippet skulle være enevældig. Begge dele var ensbetydende med at adelen blev svækket yderligere³⁷, og at Kongen - og hans allierede - blev styrket politisk.

Denne udvikling kom hurtigt og med stor kraft, fordi Frederik III, de ledende borgerlige og de ledende gejstlige - som allerede nævnt - udnyttede de politiske muligheder, men den kunne næppe have været realiseret eller fastholdt, hvis ikke borgerskabet allerede havde opnået en betydelig økonomisk styrke, herunder i forhold til de adelige som man havde lånt penge eller givet kreditter.

Wolfgang Heimbach har malet arvehyldningen der fandt sted 18.10.1660, dagen efter at stænderne havde annulleret håndfæstningen fra 1648. Maleriet hænger på Rosenborg. Th et udsnit hvor man ser den syge førsterepræsentant for adelen, rigshovmester Joachim Gersdorff, blive båret væk. Gersdorff døde året efter. Se også s. 66.

Frederik III var - formentlig - en dygtig politisk strateg og taktiker, men han stod ikke længere alene, og han blev, da Enevælden var proklameret, bistået af folk, der var »professionelle«, men som vel også forfulgte deres egne mål, hvad enten disse var standsbestemte eller individuelle.

Var man ikke adelig, men godt uddannet og skolet, evt. også formuende, var der langt større karrieremuligheder i at understøtte en revitaliseret kongemagt - end i at acceptere den hidtidige tingenes tilstand, eftersom dén var domineret af adelige.

Uanset hvor energisk og begavet en enevældig Konge måtte være, havde han et dybt behov for pålidelige hjælpere - men dette gjaldt dog ikke kun enevældige

nærmere herom i Olden-Jørgensen's artikel om stændermødet, se litteraturlisten).

³⁷ Nogle Danske adelige havde tabt besiddelser i Skåne og andre provinser, andre blev Svenskere; én af de mest fremtrædende af disse var Ebbe Ulfeldt (1616-1682) - en slægtning og svoger til Corfitz U. I 1645 blev han lensmand på Bornholm, men Frederik III afsatte ham allerede i 1650 fordi han var i restance for sin lensafgift, men der var desuden rejst stærk kritik af hans embedsførelse og hans brutale fremfærd. Ebbe Ulfeldt rejste i 1652 til Skåne og blev generalmajor. Han deltog ikke i krigen med Danmark, men avancerede til generaløjtnant. Han endte sin karriere som rigsråd og som lagmand i Östergötland Jf. bl.a. om Iver Krabbe i »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. 334.

Konger, også tidligere Konger havde benyttet sig af dygtige rådgivere, men de var overvejende adelige eller gejstlige³⁸.

Det nye var at den enevældige Konge³⁹ måtte opbygge en ny magtbasis, han måtte - i betydelig grad - løsrive sig fra den fødte adel - og han måtte (i det mindste indtil den nye magtbasis var konsolideret, men formentlig også på længere sigt) operere ved hjælp af en afbalancering af de forskellige interesser og ved at »manøvrere.«

Frederik III skaffede sig i 1660 større frihedsgrader end han havde haft før, og som han - og hans efterfølgere - kunne udnytte og udvikle efter konjunkturer og eget talent, men han kunne ikke diktere alt - og ønskede det næppe heller.

Frederik III ønskede at problemerne blev overvejet grundigt og søgte rådgivning før han besluttede sig. Hans søn - Christian V - der ikke var lige så begavet, indså tilsvarende at han måtte bero på professionelle folk der kunne deres metier, dog særligt i den første del af sin regeringstid.

Kaj Lykke-sagen. Hvor enevældig var Kongen?⁴⁰

I 1661 kom adelsmanden Kaj Lykke uoverens med sin ridefoged. Kaj Lykke havde tilsidesat fogeden, der nu hævnede sig ved at trække et gammelt brev frem, som - læst på den »rigtige måde« - afslørede at Lykke havde gjort sig skyldig i majestætsfornærmelse. Afsløringen førte til at der blev indledt proces mod Lykke.

Hvad der var den egentlige grund til at uoverensstemmelserne eskalerede, til at der blev ført (en overmåde tvivlsom) proces - og til at Lykke til flygtede fra landet, står ikke helt klart⁴¹. Måske ønskede Frederik III at der blev ført proces fordi han følte sig personligt krænket, måske ønskede han at udnytte mulighederne for at statuere et eksempel, måske ønskede han at inddrage Lykke's store ejendom? Måske var det alle tre grunde i forening der lå bag?

Hvad der er særlig interessant - med hensyn til konstitueringen af Enevælden - er at Kongen ikke kunne sætte sin egeninteresse igennem, og slet ikke uden at tabe

³⁸ Frederik III's betroede mand, Christoffer Gabel, var hverken adelig eller gejstlig og han kom fra - hvad man engang kaldte beskedne kår. Hans far var proviantmester i Glückstadt. Gabel kom i Frederik III's tjeneste - mens denne var Ærkebiskop i Bremen - og tog sig særligt af pengesager; efter tronbestigelsen blev han én af Kongens nærmeste rådgivere; han spillede en meget betydelig rolle som mellemmand under de drøftelser der ledte frem til Enevældens indførelse, blev adlet og førsteminister. Da Frederik III døde, var Gabel's tid ude. Det kom til et sammenstød med duo'en Frederik Ahlefeldt og Ulrik Frederik Gyldenløve, og straks efter måtte Gabel nedlægge sit embede.

³⁹ Her tales kun om den Danske, men det er sandsynligt at noget tilsvarende gjorde sig gældende i andre lande. Fx måtte James II fortrække fra England i 1689; hans magtbasis var for svag.

⁴⁰ Jf. Olden-Jørgensen's Griffenfeldt-biografi, s. 77 ff.

⁴¹ Han fik lov til at vende tilbage i 1685 eller snart derefter. Han døde omkring 1700.

ansigt som regent⁴². Han måtte tværtimod bero på en relativt uafhængig domstol og på en relativt uafhængig juridisk ekspertise.

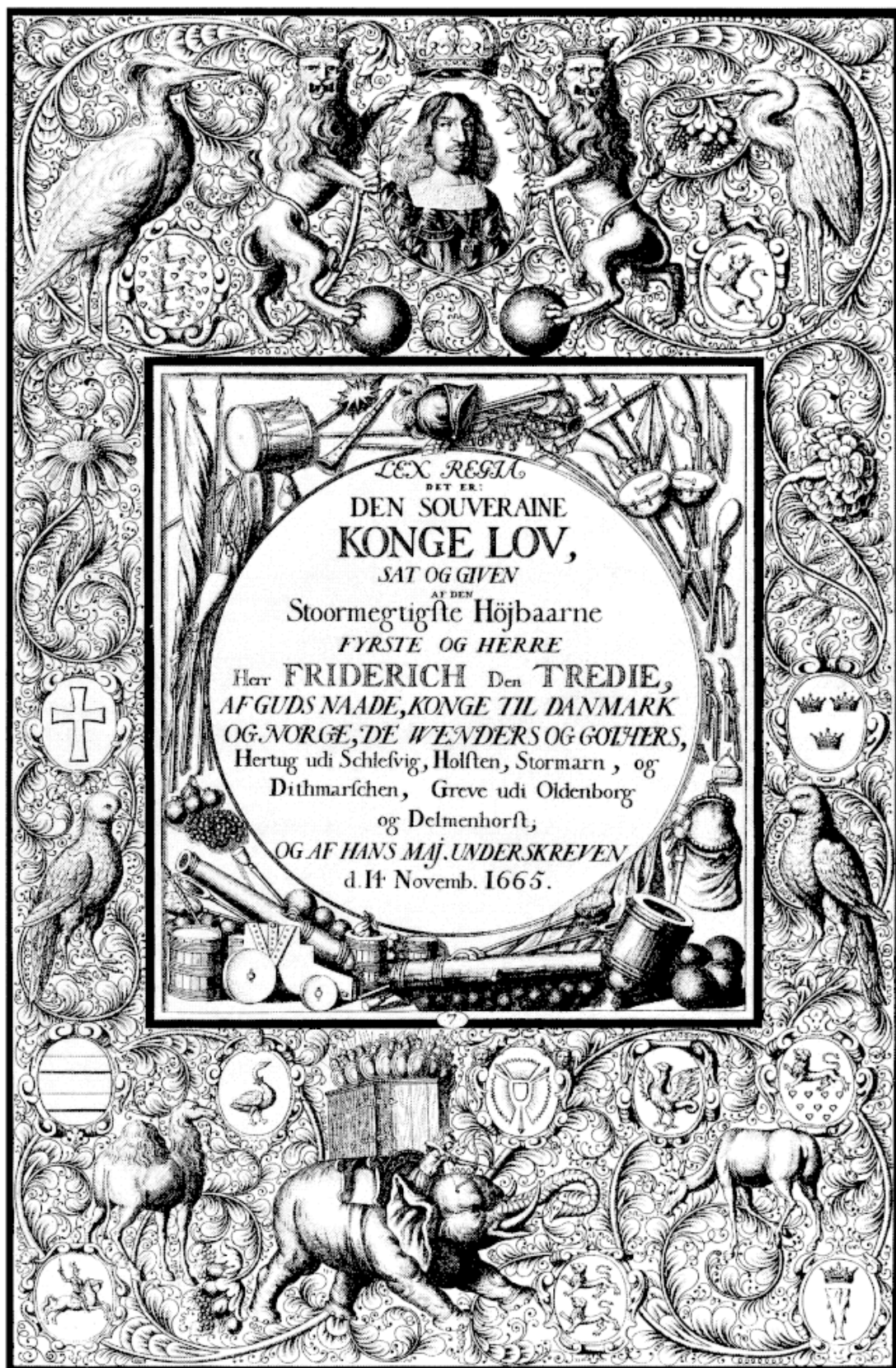
Domstolen var ganske vist følगतig med hensyn til Kaj Lykke - for han blev dømt som ønsket - men 5 af dommerne var medlemmer af den kommission der på samme tid var nedsat til at arbejde med DL, og i den egenskab tilkendegav de at Lykke-sagen måtte betragtes som et særtilfælde, og at man - også i sager om majestætsfornærmelse - fandt det nødvendigt at fastholde »normale« procesregler, herunder med hensyn til værneting og med hensyn til indkaldelse og afhøring af vidner.

Kort efter viste »systemet« - kongemagten og sagkundskaben i forening - sin evne til i et andet, men beslægtet særligt tilfælde at »rense ud«. Denne gang var det anklageren i Lykke-sagen der stod for tur, generalfiskal Søren Kornerup.

Kornerup blev anset for at have været for nidkær i tjenesten i en udløber af Lykke-sagen, nemlig med hensyn til domfældelsen og henrettelsen af den Hans Lauridsen, som Lykke havde villet skåne. Men måske havde man ikke skilt sig af med Kornerup, hvis Lauridsen's enke ikke havde søgt - og fundet - støtte til at der blev rejst sag mod Kornerup?

Flg. side: Forblad til Kongeloven. Kongeloven blev konciperet og renskrevet af Peder Schumacher, senere adlet Griffenfeld. Den blev underskrevet af Frederik III i 1665, men blev holdt hemmelig nogle år. Den blev trykt i 1709, og det er fra den udgave at dette forblad stammer. Se i øvrigt mit *site* om Kongeloven: <http://bjoerna.dk/DanskeLov/Kongeloven.htm>. Her kan man finde selve loven, men også en indledning med links til relevante internetsider og mulighed for at downloade ordlister til loven.

⁴² En enevældig Konge - der i det mindste i *nogen grad* hvilede på tilslutning fra borgerskab og gejstlighed - måtte holde sig til loven og visse elementære retsprincipper.

Peder Griffenfeld, født 1635, død 1699. Baccalaureus i teologi 1650, attestats 1653. Flerårigt studieophold i udlandet - bl.a. i Leyden i Nederlandene og Oxford i England, men også Frankrig - hvor han studerede medicin og klassiske sprog, senere arabisk og persisk og endelig statsret; det sidste især i Oxford. Han anses for at have været en sprogbegavelse. Gift 1670 med Karen Nansen (f. 1656, d. 1672), et barnebarn til Hans Nansen. Udsnit af maleri fra 1672 af Abraham Wuchters. Griffenfeld bærer Dannebrogssordenen med Christian V's portræt. Griffenfeld forærede billedet til sin daværende ven, Ulrik Frederik Gyldenløve - som han menes at være kommet på kant med omkring 1673.

6 Griffenfeld og Kongerne: Frederik III og Christian V

En af de professionelle som kongemagten tiltrak var Peder Schumacher⁴³. Schumacher havde ikke været i København under stændermødet, men havde været i udlandet for at dygtiggøre sig. Han læste sprog og teologi, men beskæftigede sig også med andre fag, bl.a. statsvidenskabelige fag.

I foråret 1663 blev Schumacher ansat som kongelig bibliotekar, senere blev han arkivar og kammersekretær.

Hans mest kendte arbejde i den periode var konciperingen af Kongeloven, der - efter drøftelser mellem Kongen og Griffenfeld - blev underskrevet af Frederik III i 1665.

Kongeloven må anses for at være et retorisk mesterstykke - og et klart eksempel på magtlegitimerende jura.

Schumacher demonstrerede i denne tid ubestridelig faglig dygtighed og effektivitet - og fik tillagt flere og flere opgaver, som han løste således at også han selv blev væsentligt styrket.

Det var imidlertid ikke under Frederik III, men først under Christian V at hans position nåede sit maksimum; hans økonomiske vilkår blev bedre og bedre, han blev adlet under navnet Griffenfeld i 1671, men væsentligst var at han støtted på venskaber - særligt med Kongens halvbror, Ulrik Frederik Gyldenløve - avancerede til at blive øverste minister⁴⁴.

⁴³ Jf. Olden-Jørgensen's Griffenfeld-biografi.

⁴⁴ Frederik III's førsteminister, Christoffer Gabel, blev fjernet kort efter at Christian V var blevet Konge, formentlig efter krav fra Frederik Ahlefeldt og Ulrik Frederik Gyldenløve.

Gyldenløve (1638-1704) blev gift med Marie Grubbe i 1660 (født ca. 1643). Hun blev i Danmark da han var 3 år i udlandet, men senere rejste hun med ham til Norge hvor han var statholder, og hvor han opholdt sig fra. Samlivet blev en pestilens for dem begge - og de var hinanden utro; skilsmisse kom det dog først til da Frederik III var død.

Holberg traf Marie Grubbe omkring 1711 eller 1712, da hun var kro- og færgekone i »Borrehuset« øst for Stubbekøbing, og mens hendes sidste mand, Søren, sad 3 år på Bremerholm for vådedrab på en skipper. Se Holberg's Epistel 89 (og F.J. Billeskov Jansen's kommentar hertil). Dengang må

Købmagergade går lodret gennem billedet; udsnit af Resen's »Atlas Danicus« fra 1677. Griffenfeld boede som barn på hjørnet af Købmagergade og Løvstræde - og havde som rigskansler en stor ejendom - en gård - lidt længere oppe ad Købmagergade, på hjørnet af daværende Store Helligøjstræde, nuværende Valkendorffsgade.

Griffenfeld var en overmåde dygtig organisator; han effektiviserede og udbyggede embedsværket.

Han tog en række initiativer - både på det udenrigspolitiske og indenrigspolitiske område.

Og han var én af dem der trak i trådene med hensyn til udarbejdelsen af DL, måske dén der - i en længere periode - sikrede processens retning og fremdrift⁴⁵.

Patroner og klienter

Der er ingen tvivl om at Griffenfeld udnyttede sin position.

I nogle tilfælde var han *klient* for mægtige patroner (således til at begynde med i forholdet til omtalte Gyldenløve), men i stigende grad blev han selv *patron*, både for mange beslægtede og for mange personligt bekendte.

Patron-klient-forhold var på dén tid ikke usædvanlige; de var nærmest en del af statsræsonen, men historikerne er dog gennemgående enige om at Griffenfeld drev denne ræson til det yderste.

I en vis forstand kunne en hersker være mere tryk ved at embedsfordelinger byggede på et hierarki af patron-klientforhold end på eventuelt andre udvælgelsesmetoder, for derved kunne han være *relativt* sikker på at tingene blev gjort som han ønskede det.

hun have været i 60'erne. Hun døde 1718.

Gyldenløve trak sig »ud af billedet« ved Christian V's død i 1699 og bosatte sig i Hamborg. Han døde i 1704.

⁴⁵ Selv om det formentlig var Peter Lassen der først formulerede behovet.

Fuldkommen sikkerhed kunne han ikke opnå, for det krævede en højere grad af gennemsigtighed og informationsudveksling end der kunne opnås på dén tid.

Klienterne var deres respektive patron, principielt set også den *øverste* patron, skyldige - ikke blot en kort tid efter udnævnelsen, men så længe de involverede var i funktion.

Griffenfeld var ikke den eneste der begunstigede slægtninge og gode bekendte. Kongen selv gik foran, for hvordan kan det ellers forklares at hans ene søn, Ulrik Christian Gyldenløve, kunne blive admiral, tilmed kun 18 år gammel? Måske *var* han et naturgeni, men et så stort ansvar i så ung en alder?

Det særlige i Griffenfeld's tilfælde var som allerede nævnt omfanget og styrken, og i kombination med at han - i flere tilfælde - skubbede sig selv ind på Christian V's plads.

Christian V, f. 1646, d. 1699. Konge fra 1670. Udsnit af maleri fra ca. 1671 af Abraham Wuchters. Kongen ser på dette billede ikke »alt for godt ud« - men det kan der være flere grunde til. Billedet tager sig måske anderledes ud i dag end da det blev malt? Kongen *var* måske langt mere præget af sit heftige liv end andre malere har villet vise?

Der er - formentlig - flere grunde til at Griffenfeld handlede netop på dén måde.

Han havde næppe meget respekt for Kongen.

Han indså at han - så vidt muligt - måtte sikre sig selv var ved at opbygge et stort net af loyale klienter, men han kunne han ikke gennemskue at dem han var »oppe imod« var blevet så enige i deres ønske om at han skulle fjernes.

Endelig var han overbevist om at han selv havde ret, de andre uret i vurderingen af de udenrigspolitiske muligheder.

Griffenfeld mente at Danmarks position tilsagde forsigtighed og en opretholdelse af et godt forhold til Frankrig.

Hans modstandere ønskede derimod på én gang at styrke Kongens position i Hertugdømmerne⁴⁶ og et opgør med Sverige.

Bestikkelser

Griffenfeld blev - i processen mod ham - også beskyldt for at modtage bestikkelser.

Bestikkelser i elementær forstand var forbudt; man måtte ikke modtage gaver *før* man traf sin beslutning, men det var dog accepteret at man modtog en (undertiden ganske betydelig) erkendtlighed, når en gunstig beslutning *var* truffet.

⁴⁶ Forholdene i Hertugdømmerne spillede en stor rolle i denne forbindelse, men det vil føre for vidt at komme ind på de særdeles komplekse arve- og styreforhold i denne sammenhæng.

I DL blev det senere tydeliggjort at kongemagten ikke ville acceptere at der blev givet gaver, herunder i relation til udnævnelse til et embede⁴⁷.

Griffenfeld udnyttede også i denne henseende sin position. Han fik sat »erkendtlighederne« i system, og han insisterede på at modtage gaverne *før* han traf sin beslutning.

Griffenfeld og Christian V. Kongens brev

Forholdet mellem Kongen og Griffenfeld blev gradvis dårligere. Kongen følte sig tilsidesat og besnakket og forlangte en *fundamental* ændring af forholdet, men det var dog ikke nået dertil at Kongen ville af med Griffenfeld.

Kongen vidste at han ikke kunne sætte sig igennem mundtligt over for Griffenfeld og søgte i stedet - i august 1675 - at skrive sig ud af problemerne⁴⁸:

Jeg har endelig en gang med disse hosfølgende punkter villet lade eder ret mine inderste tanker, og hvad mig misfalder, på én gang vide hermed.

1. Jeg vil have mine generaler og officerer mainteneret, og at de til ingen anden skal være attacheret eller af nogen dependere uden af mig selv, ihvem det være kunne.
2. Jeg vil og, at enhver, i hvad charge de og er, skal bestille sit embede, og ikke én dirigere dem allesammen, hvilket ingen uden mig selv tilstår og vedkommer.
3. Tag eder ikke selv mere autoritet og respekt til uden i det, som eders embede vedkommer. Og gør mig ikke alting, som dog endelig skal være, for umuligt.
4. Tag eder vare, at I ikke udi min nærværelse beordrer noget, som jeg først burde resolve. Og når jeg siger noget, da hjælp mig udi mine tanker, og før mig ikke tvært imod mine tanker. Bring mig ikke først på én sentiment, og bring mig da også på en anden mening igen.
5. Jeg kan ikke vel fordrage for vidtløftige ræsonnementer og veltalenhed. Når I vil sige mig noget, eller jeg adspørger eder om noget, så sig mig ikkun eders sentiment, for det er imod min humeur store ræsonnementer, og at gøre kontradiktioner eller relationer kan jeg ej omgås med.
6. Tag eder vare for flatterier, og konsiderer, at alt, hvad både den ene og den anden gør eder, er ikke så meget for jeres skyld som for deres egen interesse eller små intrigers skyld, ihvem det være må, høje eller lave.
7. I får at holde over, at ingen tager usømmelig skænk eller gaver, eftersom det måske er eder nok bevidst, at jeg udi begyndelsen af min regering ikke kunne tåle det, og at jeg det forbød, dog ikkun mundtligt.
8. Jeg vil og, at de breve, som kommer enten fra kurfyrsten eller og vore allierede, så og fra Norge og Danmark eller generalspersoner, som intet udi chiffer er skrevet, straks mig bliver tilsendt. At være den sidste at vide, hvad der passerer, lader ikke vel.

[9. kendes ikke]

⁴⁷ Jeg ved ikke om dette forbud blev efterkommet.

⁴⁸ Brevet aftrykkes nedenfor i Olden-Jørgensen's bearbejdelse, jf. hans Griffenfeld-biografi, s. 254-256. Om Kongen selv har konciperet brevet vides ikke, men det er muligt at dømme ud fra indholdet og dets ligefremme form. Brevet virker på en nutidig læser både alvorligt og eftertænksomt. Brevet kendes fordi det - med undtagelse af nogle punkter - indgik i retssagen mod Griffenfeld.

10. I gjorde og vel, at I ikke altid rekommenderede dem, som eder tilhørte eller af eder dependerer. Overil mig ikke, mens jeg får have tid til at resolve mig, og kom så ikke igen, når én gang er resolveret.

[11. kendes ikke]

12. Jeg har tit nok sagt, at man skulle i tide søge flere gode officerer, hverve til lands og vands. Nu falder alting kostbarere, men da attenderede det ingen.

13. Jeg ser ikke, hvortil alle de debatter, ræsonnementer og de så ofte om en materie repetitioner synderlig tjener til, som jeg letteligen selv kan resolve, uden for at gøre folk for meget vis eller og ikke for at spille tid, som dog er hel kostbar.

14. Af alle omstændigheder fornemmes nok, at man intet æstimerer militær affaires, og søges ikkun alle middel og veje for at gøre mig ked deraf. Men dette får jeg dog sige, at det går dem ikke an, for jeg vil være, hvor min armé er, og hvor mest er af konsideration at bestille, og derfor vil jeg ikke separere arméen.

15. I vil endelig gøre alting og vide alting, så at det synes, jeg at have navnet alene og I al direktionen og reputationen, eftersom den mere søger jer end mig. For de, som I vil godt, hjælper jeg, og de, som jeg vil godt, tænker I ikke på eller minder mig engang derom.

Disse punkter haver jeg villet lade eder vide, eftersom det ellers i længden skulle falde mig for kedsommeligt længere at tåle. Jeg har det derfor skriftlig opsat, såsom jeg nok ved min natur, at jeg ikke mundtlig skulle kunne sige eder dette uden nogen iver eller emportement. Så vil jeg ikke heller tale med eder om dette dont. I retter jer vel selv efter dette. Ellers er eder nok bevidst, at jeg bærer al den omhu for eder og til eders avantage som eder tjenlig være kan. Jeg har gjort det hidindtil. Jeg vil og bevise eder det fremdeles, og forbliver jeg eder nådig som tilforn. Gør ikkun i Guds navn vores affaires. Jeg vil gøre eders igen.

Når Kongen ikke desto mindre i marts året efter besluttede at fjerne Griffenfeld og at rejse sag mod ham, skyldtes det - formentlig - at det var gået op for ham, at Griffenfeld ikke nøjedes med at udlægge hans »egentlige« motiver og at omsætte dem til beslutninger i positiv forlængelse, men at han direkte modarbejdede ham på det udenrigspolitiske område, herunder med hensyn til iværksættelsen af Den Skånske Krig (1675-79) som Kongen ønskede.

Andre Konger end Christian V ville formentlig også - efter nogen tid - have fjernet en så stærk en med- og modspiller som Griffenfeld og fundet en »mindre« mand til at forestå ledelsen af statsapparatet, for der er næppe tvivl om at Griffenfeld i flere henseender gik meget for vidt, først og fremmest med hensyn til at »udhule« Kongen og ved at opbygge statsapparatet over en serie af patron-klientforhold med sig selv som dominerende patron.

Dommen og benådningen. De der »overlevede«

Griffenfeld blev dømt til døden⁴⁹, men benådet⁵⁰ og fængslet, først på Kastellet, senere på øen Munkholm i Trondheim Fjord. Fængselsperioden kom til at vare i næsten 20 år.

⁴⁹ Formanden for den særlige domstol var Ove Juul, men også Peder Lassen var blandt dommerne. Begge deltog i arbejdet med at udforme DL, Lassen i den første periode, Juul i den sidste. Om Juul kan læses i »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. 670.

⁵⁰ Den kommanderende general havde så at sige benådningsordren med »i lommen«.

I al dén tid kunne han ikke udrette meget. Han læste i sin Bibel, skrev nogle småting af religiøs natur⁵¹ - og en tid underviste han børnene på øen.

Fra tid til anden blev der spekuleret på om Kongen ville benåde ham, men det skete ikke; og dog alligevel: Først i september 1698 - da Griffenfeld var stærkt svækket af sygdom - blev han løsladt, han fik lov til at forlade øen, men skulle forblive i Trondheim.

Formentlig har Kongen *overvejet* at benåde Griffenfeld på et tidligere tidspunkt, men han gjorde det ikke, hvad enten årsagen var at han - og hans »bagland« - fandt Griffenfeld farlig⁵², at han mente at Griffenfeld havde forrådt ham personligt, eller fordi han ønskede at fastholde »eksemplet«: Ingen skulle tro at man kunne slippe godt fra at sætte sig op imod Kongen⁵³.

Griffenfeld døde et halvt år senere, i marts 1699; først blev han gravsat i Trondheim, senere lod hans datter ham og Karen Nansen begrave i Vær Kirke lige uden for Horsens.

Kun ganske få af Griffenfeld's »folk« blev retsforfulgt, de fleste beholdt deres embede og position, for efter Kongens opfattelse var der tale om et afgrænset tilfælde. I det store og hele handlede Kongen (og hans »bagland« i hoffet og militærledelsen) ud fra en styrkeposition, men det er tænkeligt at man mente at overilethed ville fremkalde en uønsket modreaktion.

⁵¹ Han havde ikke - i det mindste i begyndelsen - adgang til at skrive. Jf. Olden-Jørgensen's Griffenfeld-biografi, s. 282.

⁵² Om han *var* det, kan ikke afgøres i dag.

⁵³ Leonora Christina blev fængslet sammen med Corfitz Ulfeldt og indsat på Hammershus i 1660-61. Hun blev påny fængslet i 1663 - dvs. under Frederik III - og indsat i Blåtårn uden dom. Hun blev først løsladt i 1685, 15 år efter Frederik III's og kort efter hans Dronnings, Sophie Amalies, død. I sine sidste år levede Leonora Christina i klosteret i Maribo, hvor hun døde i 1698; Ulfeldt var død i 1664.

Kongerne - men særligt Christian V - brugte undertiden uproportionelt hårde midler, således mod Leonora Christina og Griffenfeld, men Kongernes handlemåde havde muligvis et vist rationelt grundlag?

Frederik III frygtede muligvis for hvad Leonora Christina kunne »arrangere«, jf. Corfitz Ulfeldt's gentagne forsøg på at underminere den Danske Konge, fx ved under sit eksil i Stockholm fra 1652 at være med til at lånefinansiere den Svenske militære oprustning, ved at animere Svenskerne til at aktionere mod Danmark - og ved at være Svensk forhandler under fredsforhandlingerne i Roskilde i 1658. I 1663 kom det desuden frem at Ulfeldt havde lovet Brandenburg den Danske krone, hvilket blev betragtet som landsforræderi og førte til at han blev henrettet *in effigie*.

Frederik III's handlemåde havde givetvis også en personlig begrundelse; Frederik III og dennes gemalinde Sophie Amalie havde svært ved at tåle angreb på deres værdighed og magt, herunder fra beslægtede »konkurrenter«.

Formentlig har man i samtiden betragtet fængslingen af Leonora Christina - Frederik III's halvsøster - som et kongeligt »projekt«. Nogle har formentlig følt medlidenhed med Leonora Christina, men der var - så vidt vides - ingen i samfundets top der virkede for at hun skulle løslades eller for at der skulle gennemføres en regelret retssag.

Blandt dem der »overlevede« var Griffenfeld's bror, Albert Gyldensparre⁵⁴, hans ene svoger, biskop Hans Bagger⁵⁵, hans gode ven Rasmus Vinding⁵⁶ og dennes svoger, generalprokurør Peder Lauridsen Scavenius⁵⁷. Derimod blev Griffenfeld's anden svoger, borgmester Jørgen Fogh⁵⁸, dømt for underslæb eller for at have modtaget bestikkelse - og forvist til Århus.

Det er muligt at Griffenfeld's hidtidige samarbejdspartnere Ulrik Frederik Gyldenløve og måske især Frederik Ahlefeldt - der efterfulgte ham som leder af statsapparatet⁵⁹ - har anbefalet moderation, dvs. at Griffenfeld blev benådet, men det vides ikke. Det er sandsynligt at de begge mente at det var nødvendigt at fjerne og straffe ham, for ikke alene havde han skubbet Kongen til side og modarbejdet *ham*, han havde også modarbejdet *deres* interesser.

Kongen fik fjernet en »rival« - og det lykkedes ret hurtigt at reorganisere statsledelsen - men Kongen skaffede sig ikke afgørende fjender på halsen ved at fjerne Griffenfeld. Trods alle relationerne til sine klienter stod Griffenfeld, da det kom til stykket, temmelig alene.

⁵⁴ Gift med et barnebarn til Poul Klingenberg, som var én af Griffenfeld's samarbejdspartnere.

⁵⁵ Bagger blev i 1674 gift med Margrethe Schumacher, enke efter provst Jacob Faber. I 1675 døde Hans Wandall og blev som biskop efterfulgt af Bagger, der netop var blevet dr.theol. Han var på dette tidspunkt kun 28 år gammel, så uanset sine kvaliteter, havde han gjort en bemærkelsesværdig karriere.

⁵⁶ Vinding (f. 19.3.1615, d. 4.9.1684) blev i 1649 gift med Margrethe Fincke og efter hendes død (1650) med Ingeborg Jacobæa (f. 1633, d. 1702).

⁵⁷ Scavenius blev dr.jur. i 1657 og året efter gift med Søster Jacobæa [også kaldet: Søster Jacobsdatter]. Formentlig viste Scavenius i sin ungdom videnskabeligt talent, men han gjorde karriere som administrator. Han bistod Jørgen Fogh i dennes mere tvivlsomme transaktioner, men blev ikke strafforfulgt.

⁵⁸ Fogh var gift med Catharina Schumacher. Fogh blev i sommeren 1675 stadsøberst i København efter Frederik Thuresen.

⁵⁹ Ahlefeldt døde i 1686.

7 Rasmus Vinding. En tjeners tjener? En uafhængig *jurist*?

Rasmus Poulsen Vinding (1615-1684) stammede fra Fyrendal sogn på Sorøegnen⁶⁰. Han blev teolog og filolog. I den første del af hans karriere samlede han sig om at videreuddanne sig og om at undervise - og allerede som 19 årig vikarierede han som rektor for den Slangstrup Latinskole, satirikeren Jacob Worm senere følte sig forvist til (jf. s. 78, 101 ff.).

Derefter var Vinding nogle år i udlandet for at »danne sig« - bl.a. opholdt han sig ved et Fransk jesuiterkollegium⁶¹. Det var under opholdet her at han - i en Latinsk afhandling: »*Oratio de regno haereditario et electivo*« - hævdede at den Danske kongemagt i *praksis* var arvelig⁶².

Efter hjemkomsten var han i nogle år rektor for Sorø Akademi, men blev så - efter en pause - professor ved Københavns Universitet; først i Græsk i 1648, senere i historie og geografi⁶³.

En egentlig juridisk uddannelse havde Vinding ikke, alligevel må han betragtes som én af Danmarkshistoriens mest betydningsfulde jurister. Man kunne vel formode at han gennem sin filologiske uddannelse havde fået en vis indsigt i antik romerret, men efter Stig Luul's opfattelse kan dette ikke spores i hans arbejde med

⁶⁰ Fyrendal sogn hed tidligere Vindinge, jf. »*Trap Danmark*«, 5' udgave, bd. 8, s. 930.

⁶¹ Ifølge DL 6-1-2 kunne man ikke blive præst i Danmark, hvis man havde studeret ved et jesuitisk universitet. Jeg ved ikke hvordan Vinding har stillet sig til denne bestemmelse, som *muligvis* stammer fra Recessen af 1643 (jeg har ikke undersøgt det nærmere), men som formentlig har haft tilslutning af flere af de gejstlige der deltog i lovarbejdet - heriblandt den ret stejle biskop Hans Bagger (svoger til Griffenfeld, men uberørt af hans fald), jf. »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. 480 f.

⁶² Jf. Leon Jespersen: »*Knud Fabricius og den monarkiske bølge. Nogle kommentarer til de statsretlige brydninger i 15-1600 tallets Danmark*« i: »*Historie*« nr. 1, 1997, s. 57 og s. 73. Det fremgår her at Vinding havde dediceret sin afhandling til biskop Jesper Brochmand (1585-1652), der tidligere havde skrevet at Kongen var indsat som repræsentant for Gud, og at 'borgerne' derfor kun - men *passivt* - kunne sætte sig op imod kongemagten, når de var fuldstændig overbevist om at Kongen handlede i strid med Gud, jf. nævnte artikel s. 79 f.

Sebastian Olden-Jørgensen afviser i sin Griffenfeld-biografi Holberg's historie om at Peder Schumacher boede hos Brochmand, mødte Frederik III dér og ved *denne* lejlighed fik en bevilling til sin senere udlandsrejse.

Schumacher var - langt ude - i familie med Brochmand; han har også besøgt ham - og har fået bøger af ham, jf. Sebastian Olden-Jørgensen: »*Kun navnet er tilbage - en biografi om Peter Griffenfeld*«, Gads Forlag, København 1999, s. 37-39.

⁶³ Rasmus Vinding blev gift med Margrete Fincke i 1649 (som dog døde allerede året efter), se note s. 38. 1659 optog Vinding Mogens Skeel i sit hus, jf. note s.148 . Vinding mistede ikke helt forbindelse til Fincke-familien. Ifølge »*Trap Danmark*«, 5' udgave, bd. 5, København 1960, s. 1143, måtte kommerceråd Johannes Fincke i 1675 udlægge »Sonnerupgård« til sin svoger, Rasmus Vinding, for gæld.

DL⁶⁴. Iuul har formentlig fuldstændig ret i at Vinding ikke kunne trække på *specifikke* romerretslige regler, men det er svært at forestille sig at én der var så godt hjemme i klassisk filologi, som Vinding var, ikke har annammet nogle af de mest generelle og grundlæggende romerretslige synspunkter.

Vinding deltog i stændermødet i 1660 som én af Universitetets repræsentanter og har, må man formode, fået et klart indtryk af de forskellige interessenter. Året efter blev han, af grunde jeg ikke kender, medlem af Højesteret.

I Højesteret arbejdede han flittigt og energisk og fik derigennem stor betydning for rettens arbejde, men samtidig fik han en mere og mere omfattende indsigt i praktisk jura. Hans Ræder skriver at han var forfatter af adskillige skarpsindige vota⁶⁵.

⁶⁴ Jf. Stig Iuul: »Kodifikation eller kompilation? Christian V's Danske Lov paa baggrund af ældre ret«, særtryk af Københavns Universitets Festskrift November 1954, G.E.C. Gad's Forlag, København 1967. S. 8 f. skriver han: »For Rasmus Vindings vedkommende laa en tilsvarende tendens meget fjernt, allerede fordi han ikke var i besiddelse af tilstrækkelige kundskaber i romersk ret til, at han kunne frugtbar gøre dem som lovgiver; men i øvrigt var dansk ret i den mellemliggende tid blevet udbygget i et saadant omfang gennem rigslovgivningen, at behovet for at søge sin tilflugt til romerretten i ulovbestemte tilfælde var væsentligt mindre end i det 16. aarhundrede.«

Jf. endvidere Stig Iuul: »Kodifikation eller kompilation?«, s. 47 f., hvor det hedder: »I Sechers udgave af Danske Lov anføres en lang række romerretlige citater som kilde til bestemmelser i Danske Lov. Adskillige af disse bestemmelser forekommer allerede i Første Projekt. At Vinding skulle have haft et saadant kendskab til romerretten, at han kunne benytte den som kilde, er som tidligere omtalt ikke sandsynligt, og en nærmere undersøgelse af de enkelte steder giver da ogsaa til resultat, at der er andre og mere nærliggende forklaringer. Dette gælder saaledes reglerne om forretningsværn, forvaltningsværn og vedtaget værneting, der alle findes i romerretten. Vinding kendte dem imidlertid fra 2. lovkommissions proceslovforslag. Det samme gælder fast ejendoms værneting (D.L. 1-2-18), hvor Secher dog tillige henviser til en rettertingsdom af 1540, som skulle have anerkendt forum rei sitæ. Denne dom synes dog at vise, at fast ejendoms værneting ikke var anerkendt paa den tid, idet sagen drejede sig om, hvorvidt en adelsmand paa Langeland var pligtig at give møde for rettertinget eller paa Langelands landsting m. h. t. to gaarde paa Ærø. Om Ærø paa den tid hørte under Langelands landsting, vides ikke med sikkerhed, og dette maatte være en nødvendig forudsætning for, at man kunne tale om forum rei sitæ i denne sammenhæng. Der kan ikke være nogen tvivl om, at det ikke er ældre domme eller Vinding, men romanisterne i 2. lovkommission, som har æren af at have indført dette værneting i dansk ret. Reglen i D.L. 5-7-4 hviler heller ikke, som af Secher antaget, paa romerretten, men paa en rettertingsdom af 1590. Tilsvarende gælder i hvert fald til dels behandlingen af selvmordere i D.L. 6-6-21. Det eneste emne, hvor det kunne synes vanskeligt at afvise, at Vinding har benyttet romerretlige kilder, er crimen læsæ majestatis, hvorom der manglede præcist udformede regler i ældre dansk ret. Ogsaa her fører en nærmere undersøgelse af forarbejderne til, at det ikke er Vinding, men hans forgængere i lovarbejdet, der har ansvaret for disse bestemmelser, som ikke er nogen pryd for lovbogen. Den 1. lovkommission havde nemlig afgivet en erklæring den 28. oktober 1661, underskrevet af Heinrich Ernst, Peder Scavenius og Peder Lassen, der opregner alle de underafdelinger af begrebet majestætsforbrydelse, som Vinding har behandlet i de enkelte artikler i D.L. 6-4. Erklæringen indeholder ogsaa forslag til de enkelte straffe, og ser man paa, hvem den er underskrevet af, bliver slægtskabet mellem dette kapitel og de romerretlige bestemmelser højst forstaaeligt. Kun en enkelt bestemmelse i D.L. 6-4 lader sig ikke føre tilbage til denne erklæring, nemlig 6-4-6, men her er der paa den anden side ingen tvivl om, hvor kilden er at søge. Det drejer sig nemlig om en af de bestemmelser, som den i næste afsnit omtalte memorial foreslog optaget i lovbogen.«

⁶⁵ Artikel om Vinding i »Dansk Biografisk Leksikon«.

Vinding blev inddraget i udarbejdelsen af DL i 1666⁶⁶, hvor han blev medlem af den 3' lovkommission - formentlig i kraft af meget gode relationer til Griffenfeld⁶⁷. Det er muligt at man kan betragte forholdet mellem Griffenfeld og Vinding som et patron-klient-forhold, men i så fald har der været tale om at Griffenfeld har knyttet en overordentlig kompetent og arbejdsom person til sig⁶⁸.

⁶⁶ Man kan læse mere indgående om det langstrakte lovarbejde i speciallitteraturen, således hos Ditlev Tamm i »Retshistorie« eller i »Danske og Norske Lov i 300 år«, s. XXXVIII ff. - se litteraturlisten bagest. Endvidere er der nyttige informationer i V. A. Secher's *Fortale* til DL. Endelig må der henvises til Stig Luul: »Kodifikation eller kompilation? Christian V's Danske Lov paa baggrund af ældre ret«, særtryk af Københavns Universitets Festskrift November 1954, G.E.C. Gad's Forlag, København 1967. Luul mente at man i *traditionen* havde vurderet DL for højt og retter en stærk posthum kritik af Rasmus Vinding.

⁶⁷ Med tiden blev det vanskeligere og vanskeligere at »nå« Griffenfeld. Olden-Jørgensen skriver således i sin Griffenfeld-biografi: »Breve fra [Griffenfeld's] elskerinder og andre gamle venner som f.eks. Rasmus Vinding vidner imidlertid om, hvor vanskeligt det kunne være at få lov til at veksle ord med ham på tomandshånd« (s. 224), jf. i øvrigt »Danske og Norske Lov i 300 år«, s. XLII-XLV.

⁶⁸ Olden-Jørgensen bemærker i biografien over Griffenfeld at der er eksempler på at Griffenfeld ikke »patroniserede« hvem som helst. Hvis ikke »klienterne« havde de nødvendige kvalifikationer, ville han ikke støtte dem.

Vinding og Lassen

I kommissionen kom Vinding, melder traditionen, på kant med én af de andre af tidens førende lovskrivere, Peder Lassen⁶⁹ - der desuden var hans kollega i Højesteret.

Uenigheden blev fremkaldt allerede af at »man« i »missivet« (dvs. kommissoriet) af 24. april 1666 desavouerede Lassen - endda ret så eftertrykkeligt.

Lassen ville, hvad der var bekendt i magtens cirkler, langt mere end hvad der nu blev sat på programmet. Han ville en total gennemarbejdning af lovgrundlaget, mens »Kongen«⁷⁰ skrev, at kommissionen kun skulle bringe

»voris danske Lov udi en god Ordre, saa at hver Materie af Loven, Recesserne og Forordningerne vorder sammendraget udi dend beste Orden oc paa sin bekvemme Sted henført, oc naar Loven saaledis, som forskrefvet staar, udi sin rette oc tilbørlig Orden og Skik vorder reduceret, da hafver i dend at igiennemse oc derudi alleniste at forandre alt, hvis som kand eragtis sig icke at kand bekvemme med itzige voris souveraine Arfveregiering, saa at hvis, som udi Loven kand findes vanskeligt at forstaa, med tydelige og nu brugelige danske Ord vorder forklaret.«

Skønt programmet var reduceret til noget der praktisk burde kunne lade sig gennemføre temmelig hurtigt, gik kommissionsarbejdet på det nærmeste i stå, sandsynligvis på grund af de interne modsætninger i kommissionen.

⁶⁹ Peder Lassen (1606-1681) var formentlig dén der så behovet for og fik tilslutning til at DL ikke kun skulle samle lovgivningen om processystemet (»retsapparatet«), men også anden grundlæggende lovgivning. Lassen var jurist af uddannelse; han havde opnået en juridisk licentiatgrad i Basel, men valgte efter 18 år i udlandet at slå sig ned i Randers frem for at blive professor ved Universitetet. Måske brød han sig ikke om at undervise? Formentlig var hans økonomiske situation sådan at han ikke behøvede en universitetsansættelse. 1640 fik han en stilling ved Aarhus Domkirke.

Fra 1661 til 1676 var Lassen medlem af Højesteret; på et tidspunkt blev han også én af de to referendarer - den anden var Rasmus Vinding (fra 1670). Som sådan var han med til at dømme Kaj Lykke, desuden var han medlem af de to kommissioner, der dømte henholdsvis Corfitz Ulfeldt og Griffenfeld, jf. bl.a. »Danske og Norske Lov i 300 år«, s. 664-665.

Ditlev Tamm giver i »Danske og Norske Lov i 300 år«, s. XL et eksempel på uenigheden mellem Lassen og Vinding. Vinding havde benyttet udtrykket 'svinesti' i en artikel om ildspåsættelse, men Lassen fandt udtrykket upassende og foranledigede at ikke alene udtrykket, men hele artiklen gik ud. Udtrykket 'svinesti' blev imidlertid taget til nåde i den endelige udgave, se nemlig 6-19-3 (og endvidere 6-15-17).

Peder Lassen og hans kone var barnløse og oprettede et stort legat der skulle anvendes til uddannelsesformål for unge i slægten.

Lassen havde en kort periode pant i »Lynderupgård«. Ifølge »Trap Danmark«, 5' udgave, bd. 17, 1962, s. 298 'gjorde licentiat Peder Lassen 1667 indførsel [se om dette begreb s. 128] i ejendommen for 5.495 rdl. Han overdrog s.å. sine rettigheder til borgmester i Viborg Claus Reenberg'. (Dette er - så vidt det kan ses - det eneste sted at Peder Lassen er nævnt i »Trap«-bortset fra i bd. 18, s. 606, hvor hans fødselsår er nævnt under omtalen af Randers).

⁷⁰ Formentlig Griffenfeld i forståelse med Frederik III, men muligvis også med Gabel?

Næste »skridt« bestod i at kommissionsmedlemmerne i 1667 blev anmodet om hver især at udarbejde et samlet udkast⁷¹. Vinding's udkast - den såkaldte »*Codex Fredericius*« forelå allerede efter nogle måneder. Til gengæld var det - efter luul's opfattelse - ikke ganske godt. Søren Kornerup⁷² fik udkastet i hænde og heggede det - med nogen ret - igennem.

Herefter gik projektet i stå - men i marts 1669, blev Vinding - hemmeligt, hvad der virker usædvanligt påfaldende - anmodet om at udarbejde et samlet forslag til en *udvidet* DL. Her skulle Vinding dog ikke famle. Denne gang fulgte der en disposition med, der var skrevet af Griffenfeld, der i mellemtiden var blevet assessor i Højesteret og dermed kollega til både Lassen og Vinding. Sandsynligheden taler for at denne disposition var udarbejdet i en *vis*, men ikke fuldstændig forståelse med Vinding - og at hele den hemmelige manøvre var udtænkt af Frederik III og Griffenfeld i fællesskab⁷³.

En af hensigterne var givetvis at komme uden om Lassen. Lassen blev - antager jeg - betragtet som et overordentligt kløgtigt teoretisk, strukturelt skarpttænkende og uomgængeligt hoved, der blot ikke havde forstået hvad der var brug for - dvs. hvad Frederik III og Griffenfeld mente der var brug for.

Vinding - til gengæld - var hurtig og energisk, men havde brug for en systematiserende håndsækning. Der er blandt jurister almindelig enighed om at Vinding - i det mindste i de første faser - langt fra nåede op på Lassen's niveau, til gengæld havde han tilsyneladende en bedre »næse«, og hans juridiske indsigt blev desuden både bredere og dybere med årene.

I 1670 døde Frederik III og blev efterfulgt af Christian V, hvilket førte til at lovarbejdet gik i stå en tid. Den nye Konge var ikke personligt engageret i projektet, og Griffenfeld havde fuldt op at gøre, ikke mindst efter at Gabel var blevet sat på porten og et nyt styre - med ham selv som en overordentlig central figur - var begyndt at etablere sig.

⁷¹ luul formoder - givetvis med rette - at Vinding allerede da ordren udgik var i gang med at skrive sit bidrag, og at han dermed havde skaffet sig et vist forspring. På den anden side kunne Lassen vel have gjort noget tilsvarende? Så usædvanligt var det vel ikke at et kommissionsmedlem søgte at formulere sin position? Noget kunne tyde på at luul har ladet sig irritere over Vinding på Lassen's vegne, jf. Stig luul: »*Kodifikation eller kompilation?*«, s. 34.

⁷² Kornerup og Vinding havde begået udkast til Kongeloven, men var begge blevet »overhalet« af Griffenfeld.

⁷³ luul skriver: »*Ekspeditionen, af hvilken kopien blev indført i de sekrete ekspeditioner, blev i den grad hemmeligholdt, at Schumacher efter kongens udtrykkelige ordre selv maatte skrive den i haanden. Denne lidet heroiske optræden fra den enevældige konges side, af hvilken den daarlige samvittighed lyser langt bort, er maaske det .klareste udtryk for, i hvor ringe grad afgørelsen lod sig sagligt begrunde.*« Jf. Stig luul: »*Kodifikation eller kompilation?*«, s. 36.

luul formoder, hvad der kan være helt korrekt, at Griffenfeld gik videre i sin disposition end Vinding var parat til. Dette indiceres af at det færdige resultat på flere punkter adskilte sig fra hvad der var blevet forlangt, jf. Stig luul: »*Kodifikation eller kompilation?*«, s. 38.

Året efter fik »man« den idé at spørge landsdommerne om de havde bemærkninger at gøre vedrørende en ny lovgivning. Det er i dag vanskeligt at sige om denne »høring« var et forsøg på at skubbe gang i processen eller det modsatte - en forhalingsmanøvre. Uanset hvad hensigten har været kom der ikke noget videre ud af manøvren, i det mindste kendes ikke til nogen besvarelser⁷⁴.

Arbejdet stod i stampe imens, men blev genoptaget i 1672, dog uden Vinding's personlige deltagelse. Hvorfor Vinding ikke var *direkte* involveret i denne fase vides ikke. Taktiske grunde kan have talt for en tilsidesættelse. Måske har der været personlige årsager? Men muligvis var der tale om en hofintrige ledet af storkansler Peder Reedtz og vendt mod Griffenfeld⁷⁵ og evt. også mod Vinding.

Helt kom man dog ikke uden om Vinding, for dels skulle man inddrage hans tidligere bidrag, dels var ét af medlemmerne hans adelige svoger, generalprokurør Peder Lauridsen Scavenius, der tidligere havde været inddraget i lovarbejdet.

Intrige eller ej, Reedtz døde i sommeren 1674 og dette førte til en kortere pause. Undervejs havde man dog gjort forsøg på at styrke både systematikken og det specifikke indhold.

Man forsøgte sig endnu engang i 1675 - denne gang med deltagelse af Vinding, men også af Griffenfeld's svoger Jørgen Fogh, der nok havde en juridisk uddannelse der på papiret var i niveau med Lassen's, men som slet ikke havde gjort sig gældende som jurist.

Året efter, i 1676, »faldt« Griffenfeld, og dermed standsede lovarbejdet i ca. 4 år. Vinding og Scavenius blev - i modsætning til Fogh - ikke ramt professionelt ved Griffenfeld's fald, men man må formode at de følte sig dybt personligt berørt. Scavenius følte sig efter sigende også en tid i fare.

Det afsluttende arbejde

I 1680 blev lovarbejdet genoptaget. Der blev nedsat en ny kommission⁷⁶, der til forskel fra flere af de forrige var forholdsvis stor og bred. Også denne gang var Vinding blandt medlemmerne, derimod ikke Peder Lassen som var blevet 75 og som måske ikke længere selv syntes at orke.

Der blev holdt over 100 møder, men man kunne - på grund af en række uoverensstemmelser - ikke samles om et endeligt forslag, og derefter blev den afsluttende udarbejdelse overladt til en snæver kommission på tre medlemmer, hvoriblandt

⁷⁴ Stig luul kan oplyse at de Fynske landsdommere på et lidt senere tidspunkt og på en mere specifik foranledning frarådede grundlæggende lovændringer: »*Efterdi det er betenkeligt at forandere landslougen, uden det saa klaer kan demonstreris, at den formedelst Tidernis Forandring er Kongen och i saa Maader Landet skadelig . . .*«, jf. Stig luul: »*Kodifikation eller kompilation?*« s. 55. Én ting er imidlertid hvordan lokale landsdommere så på sagen, en ganske anden hvordan man så behovene i samfundets top eller magtcentrum.

⁷⁵ Griffenfeld stod sig - til at begynde med - godt med Reedtz, men forholdet skiftede karakter som årene gik.

⁷⁶ Omtales vanligt som den tredje revisionskommission.

Vinding. Kommissionen blev kort efter suppleret med Kongens kammersekretær, Caspar Schøller⁷⁷. I 1681 afsluttedes arbejdet, og 3. januar 1682 udskrev Kongen en ordre til at trykke værket⁷⁸.

Peder Lassen havde trukket en væsentlig del af læsset til at begynde med, men blev i den sidste ende tilsidesat, og det blev Vinding der kom til at tage tæten, og han der - i det grundlæggende - har præget den endelige udformning⁷⁹.

Kongens sidste fangst ... og død

Christian V døde i august 1699, kun 53 år gammel - blot et halvt års tid efter Griffenfeld's død.

Kongen havde levet et aktivt, undertiden et vildt, liv - med store parforcejagter i Jægersborg Dyrehave - men var temmelig svækket i sine sidste år. Blandt hans jagtkammerater var halvbroderen Ulrik Frederik Gyldenløve og sønnerne Christian og Ulrik Christian Gyldenløve (admiralen på s. 34), som han havde fået med sin officielle *maitresse*, Sofie Amalie Moth⁸⁰.

Man begyndte etableringen af en mindre Dyrehave allerede i Frederik III's tid, men Christian V udvidede haven i 1670 for at få plads til sine jagter - og nedlagde derfor Stokkerup landsby og flyttede bønderne andetsteds hen, dog mod kompensation⁸¹.

⁷⁷ Schøller fik i 1681 privilegium på trykning af DL (og ved samme eller en senere lejlighed også Norske Lov), men det var næppe økonomisk fordelagtigt i sig selv, og han blev derfor støttet finansielt på forskellig måde.

Schøller antog bogtrykker Joachim Schmedtgen til at forestå sætning og trykning af DL og Norske Lov. Om DL som *bog* se Erik Dal i »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. XLIX ff.

Samtidig med at loven blev trykt og udgivet antog Kongen Johannes Laverentzen til i hånden at renskrive DL (Norske Lov m.v.) med henblik på placering i det kongelige arkiv og i kancelliet.

⁷⁸ Trykordren - den kongelige resolution - er aftrykt i »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. XLVII.

⁷⁹ Efter Stig Iuul's opfattelse lider den endelige udgave af at Vinding - som hovedmanden - ikke har foretaget noget indgående studium af den utrykte retspraksis, jf. Stig Iuul: »*Kodifikation eller kompilation?*«, s. 53 f. Men det må vel på den anden side formodes at Vinding, som i mange år havde været flittig forfatter af vota i Højesteret, havde et klart indtryk af »hvor skoen trykkede«?

⁸⁰ Det var næppe så usædvanligt at velstående mænd havde *maitresser*, men at holde dem så åbenlyst som Kongen gjorde var i klar modstrid med de regler der - med DL - gjaldt for den almindelige befolkning. Forholdet til Sofie Amalie Moth blev officielt i 1677 da hun blev adlet som grevinde af Samsø.

⁸¹ Man kan læse om landsbyen og om livet i den i Jan Møller: »*Dyrehaven*«, Cicero, København 1990, s. 31-38. Her er også nogle bemærkninger til Axel Steensberg's og Kai Uldall's undersøgelser af tingbøgerne og af dødsboskifterne.

I Ulkerup Skov, syd for Nykøbing Sjælland, kan man finde sporene af en anden nedlagt landsby. Årsagen var her en helt anden; det var blevet bestemt at skovene skulle dyrkes mere rationelt, og derfor *udskiftede* man Ulkerup i 1782. Bønderne, der især levede af kvægavl, fik huse i nærheden.

Parforcejagter foregik til hest - og derfor blev de lange, snorlige veje, der stadig findes i skoven, anlagt⁸².

Christian V fik bygget en større »jagthytte« (»Hubertushuset«) i Stokkerup - der først flere år senere blev erstattet med Eremitageslottet. Det var under Christian VI i 1734-35, dvs. på Holberg's tid.

Historien om den tidlige Dyrehave er karakteristisk for tiden og for aktørerne. Kongen kunne sætte sine »majestætiske« behov igennem - og derfor bestemme at en hel landsby måtte flyttes.

I oktober 1698 blev Kongen sparket af en hjort som han - efter »historien« - var ved at *give fangst* med sin *hirschfänger*, sin jagtkniv.

Kongens Eg. »Historien« vil vide at det var ved dette træ at Christian V kæmpede med hjorten i oktober 1698. Hjortegeviret hænger på Rosenborg - og er ikke voldsomt imponerende. Foto oktober 2003, BA

»Historien« vil også vide at sparket førte til hans død året efter, men det er næppe rigtigt. Hjorten sparkede billedligt talt på en Konge der lå ned.

⁸² Jf. Claus M. Smidt: »*Eremitagen*«, Strandbergs Forlag, København 1988, s. 9 ff.

FORMÅL OG KARAKTER

Kong
Christian
Den
Femtis
Danske Lov.

DL's forblad i Secher's gengivelse. Christian V beordrede loven i trykken i januar 1682, og 23. juni året efter blev der udstedt en særlig ikrafttrædelsesproklamation »*Under Vort Signet.*« Senest 3 måneder efter skulle loven træde i kraft - efter at være blevet *forkyndt* på alle tinge. Proklamationen er optrykt i »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. 188.

Den trykte udgave indledes i øvrigt af en særlig kongelig fortale, hvori loven gøres vitterligt.

8 Etablering af retsenhed i Danmark

De forskellige aktører - Kongen, adelen, borgerskabet, præsteskabet - havde under de nye politiske vilkår, som var en følge af Enevælden, behov for på forskellig måde at sikre og manifestere deres positioner økonomisk og politisk - men der var forskel på hvad man mente der burde gøres.

I kredsen omkring Kongen fandt man det mest påkrævet at lovfæste Arverettighederne og Kongens uindskrænkede beføjelser, hvilket skete forholdsvis hurtigt med Kongeloven⁸³, selv om denne ikke foreløbig blev publiceret.

Et andet - og måske mere langsigtet - behov har sandsynligvis været at man i kredsen omkring Kongen har ønsket at etablere en tydeligere retsenhed og at samle op på og rense ud i retstilstanden.

Retstilstanden før »Danske Lov«

Der var slet ikke tale om at der med »Danske Lov« skulle etableres lov på en »bar mark«. Det forholdt sig nærmest modsat, for der var allerede lovgivet for en lang række sociale, kirkelige og økonomiske forhold - først og fremmest med »Jyske Lov«, men også med særlige kongelige forordninger, herunder om kirkelige forhold og om søret⁸⁴.

Endelig var der en omfattende retspraksis, men den var mere problematisk som retsgrundlag, eftersom den formentlig har haft en vis lokal karakter, og den var desuden kun meget sjældent publiceret. Det sidste gjaldt i særdeleshed underretternes praksis, men egentlig også den øverste domstols⁸⁵.

Op gennem 1600-tallet var der imidlertid - på privat initiativ - udgivet lovsamlinger, som havde fået en vis udbredelse; heri indgik landskabslove omskrevet til datidens sprog⁸⁶. Og endvidere forelå et opslagsværk på over 900 sider, Christen Ostensen

⁸³ Til at begynde med tænkte man sig ikke at der skulle udarbejdes en egentlig Kongelov; man mente at kunne opfylde behovene ved et kongeligt testamente. Denne model besluttede man sig imidlertid for at opgive. Da Kongeloven var sat i kraft af Kongen blev det nok meddelt, men det varede en rum tid før teksten blev alment tilgængelig. Visse aspekter blev indarbejdet i DL [jeg har ikke undersøgt om der er passager der er direkte overført].

⁸⁴ Med hensyn til »Jyske Lov« kan henvises til »Jydske Lov 750 år« red. af Ole Fenger og Christian R. Jansen, Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg 1991.

⁸⁵ Herom skriver Iuul: »Nogen officiel udgave af rettertingets domme forelå imidlertid ikke, og det maatte ifølge sagens natur i nogen grad bero paa tilfældigheder, hvilket kendskab underinstanserne havde til de i tidens løb afsagte rettertingsdomme. For at raade bod derpaa tilvejebragtes der private samlinger af vigtige præjudikater, og af saadanne samlinger, der kan indeholde flere hundrede domme, findes et meget betydeligt antal bevaret.«, jf. Stig Iuul: »Kodifikation eller kompilation?«, s. 18.

⁸⁶ Jyske Lov forelå således i en oversættelse fra 1590, der var blevet udarbejdet på foranledning af Christian IV's kansler, Niels Kaas. Peder Lassen foranstaltede i øvrigt en udgave af »Jyske Lov« på Latin.

Weile's »*Glossarium juridicum Danicum*«, der kom i tre udgaver - og som man kan formode har været meget benyttet som praktisk juridisk »nøgle« af retsaktører⁸⁷.

I 2' halvdel af 1600-tallet var situationen at det Jyske og det Sjællandske område begge - i vid udstrækning - var reguleret af »Jyske Lov«. »Erik's Sjællandske Lov« var på dette tidspunkt på det nærmeste gået ud af brug og fortrængt af »Jyske Lov«⁸⁸.

På Bornholm gjaldt særlige vilkår som hvilede på »Skånske Lov«, men resten af det område som var dækket af »Skånske Lov« var ved Enevældens etablering tabt for Danmark, omend Kongen og kredsen om ham havde stærke revanchistiske forestillinger⁸⁹.

Efter Stig luul's opfattelse var der ikke et så stort behov for en ny samlet lovgivning som man senere har hævdet, dels fordi man allerede havde en lovgivning, dels fordi man *i praksis* var nået langt med hensyn til etableringen af en retsenhed⁹⁰.

Dette kan være ganske korrekt - men forekommer alligevel ikke at være helt »rammende«. Hvordan man end vender eller drejer det, er det ikke sandsynligt at man gennem lang tid har brugt så *mange* kræfter på arbejdet, hvis man ikke - i samfundets top - har ønsket at manifestere sig, både ved at fastslå eller konsolidere retsenheden, ved at fastslå retsgrundlaget på flere af samfundslivets områder og ved at foreskrive hvad der skulle straffes for og hvor tung straffen skulle være.

Etablering af reel retsenhed

Hvad enten Stig luul har ret eller ej i sin vurdering af de reelle behov i 2' halvdel af 1600-tallet, stod det med proklamationen af DL klart at Danmark nu (om ikke tidligere) udgjorde en retsenhed - og at der skulle anlægges samme retspraksis i Jylland, på Fyn, på Sjælland og på Bornholm.

⁸⁷ Fra 1652 »udvidet« til: ... *Danico-Norvegicum*. Stig luul bemærker at der var en del fejl og mangler ved Glossariet, men at det dog var blevet korrigeret af den juridiske professor Claus Plum, og at det havde en betydelig nytteværdi. Ophavsmanden til værket var Christen Østersen Weile, der var rådmand i Roskilde.

⁸⁸ Ifølge Stig luul: »*Kodifikation eller kompilation?*«, s. 13. luul skriver at Sjællandske Lov var vanskelig at forholde sig til, for den var skrevet i et antikveret sprog og var præget af *anakoluti* - hvilket vel nærmest kan oversættes til logisk inkonsistens.

⁸⁹ Dette gælder - som allerede nævnt - ikke Griffenfeld og formentlig også enkelte andre i samfundets top.

⁹⁰ På ét punkt markerede DL dog - ifølge luul - et væsentligt skridt fremad, nemlig med hensyn til procesreglerne i 1' Bog, jf. Stig luul: »*Kodifikation eller kompilation?*« s. 19: »*Medens der saaledes ikke kunne siges at være noget særligt behov for en kodifikation af den gældende ret i tiden omkring 1660, kan det ikke nægtes, at den omstændighed, at adskillige af retsreglerne var mere end 400 aar gamle og tog sigte paa helt andre samfundsforhold end det 17. aarhundredes, bevirkede, at visse dele af retsordenen havde en temmelig antikveret karakter. Særlig iøjnefaldende var dette forhold inden for processen.*«

Ved udgivelsen lå det - efter Den Skånske Krig (1675-1679) - klart at Skåne var tabt for Danmark; til Danmark hørte dog Norge - med Island⁹¹ og Færøerne⁹², hvorimod Grønland hverken henhørte under Danmark eller Norge⁹³. Da DL blev proklameret var man - som tidligere omtalt - i gang med at udarbejde en særlig »Norske Lov«, der på den ene side skulle formuleres efter DL's model, men som på den anden side skulle skrives så at der blev taget hensyn til de særlige Norske forhold.

Hertugdømmerne

Styreforholdene i Hertugdømmerne, Slesvig og Holsten, var *overordentligt* komplicerede.

Holsten blev anset som en samling af Tyske områder som den Danske Konge ikke var Konge, men i en vis, vekslende, udstrækning Tysk hertug over.

Slesvig havde en tilsvarende ganske *særlig* status; det var et område som den Danske Konge var *Dansk* hertug over, men som han dog ikke kunne lægge ind under sit eget kongerige⁹⁴.

DL kom aldrig til at gælde i Holsten, for her gjaldt Tysk lov, og kun delvis i Slesvig. Man måtte således - i 1680'ernes Slesvig - i retslige tvister operere på grundlag af »Jyske Lov«⁹⁵.

⁹¹ Efter landnámsperioden (874-ca. 930) fulgte fristatsperioden, der var domineret af stærke bondefamilier. I denne tid etablerede man Altinget. I 1100-tallet nedskrev man en samling af love (som blev betegnet Grágás) og senere, i slutningen af 1200-tallet, samlede man Jónsbók. I løbet af 1100-tallet og 1200-tallet skete der en vis magtkoncentration på nogle af de store familier, og Altinget tabte i betydning. I 1262 underlagde Håkon IV af Norge sig Island, og det førte til at Island kom under Danmark i 1380 under Margrethe I.

⁹² Færøerne blev i 1035 et Norsk len og derfor underlagt Danmark i 1380. Mens Norge kom i personalunion med Sverige i 1814, forblev Færøerne under Danmark. Det daværende Lagting blev ophævet i 1816.

⁹³ Norske vikinger havde koloniseret dele af Grønland, men deres efterkommere uddøde ca. 1500. Inuiterne var indvandret samtidig med nordboerne; Inuiternes levevis var tilpasset de hårde klimatiske forhold, og de lykkedes med at etablere en række kystbebyggelser. Fra tid til anden gik der - i 1600-tallet - ekspeditioner til Grønland, men det var først i 1721 at der - med Hans Egede - blev begyndt en egentlig kolonisering.

⁹⁴ Arve- og styreforholdene var *væsentligt* mere komplicerede end her fremstillet.

⁹⁵ Det er hævdet at Tysk-orienterede kræfter (eller kræfter der ønskede at fastholde en Sønderjysk autonomi i forhold til den Danske kongemagt) ønskede at fastholde en forældet Jysk lovgivning mod en mere moderne Dansk lovgivning for derigennem at opnå større bevægelsesfrihed i forhold til Danmark.

9 Fra kompilering af sædvaneret til proklamation af ny lovgivning

Med udgivelsen af DL blev det tydeliggjort at Kongen - siden etableringen af Enevælden - var den eneste legitime lovgiver. Der var ingen over eller ved siden af ham. Der var ikke stormænd der - som på »Jyske Lov« - skulle vedhænge deres segl.

Kongen - som fx Christian IV - havde tidligere udstedt proklamationer af lovkarakter, men havde måttet respektere Rigsrådets myndighed.

Fra og med Enevælden havde Kongen ikke alene et reelt, men også et formelt mandat til at være lovgiver, endda - som nævnt - ene-lovgiver, hvad der dog ikke betød at han kunne - eller ville - handle frit eller vilkårligt.

Bestemmelserne i DL har skullet tilgodese en række erkendte materielle - og i nogen grad også - ideologiske behov, og de forventedes at skulle gælde *meget* længe. Andre behov, som havde en mere tidsbunden karakter, skulle derimod tilgodeses ved udstedelsen af en såkaldt »Politie-Ordning«⁹⁶.

Da loven skulle sættes i kraft - på et tidspunkt hvor Enevælden *var* etableret som statsform - blev den proklameret på alle landets ting.

Landstingene havde ikke længere den lovgivende funktion de mere eller mindre havde haft i Middelalderen; de var ikke dét sted hvor love for 'landet' blev diskuteret, endsige fastlagt⁹⁷, men var reduceret⁹⁸ til at være instanser hvor den blev håndhævet.

Landstingene havde end ikke - hvis der ellers havde været ønske derom - mulighed for at diskutere og fremkomme med forslag til eventuelle ændringer i DL. Derimod var landsdommerne - som nævnt s. 44 - tidligere blevet bedt om at fremkomme med eventuelle forslag.

Lovgivning i Middelalderen

I Middelalderen tilkendegav Kongen sjældent et behov for at forfatte *ny* lovgivning. Han ønskede derimod ofte at formulere de regler som allerede var i hævd, med andre ord at stadfæste sædvanen. Dette kunne muligvis bero på at Kongen - intuitivt eller efter at have overvejet spørgsmålet - var nået til dén konklusion at den eneste lovgivning, der kunne opnå at blive respekteret, måtte være én der byggede på og respekterede gældende sædvaner.

⁹⁶ Der henvises flere steder i DL til denne Politie-Ordning, men den blev aldrig til noget, derimod blev der efterhånden udstedt kongelige forordninger om mange forskellige forhold. Se Inger Dübeck's artikel i »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. 145 ff.

⁹⁷ Jyske Lov blev drøftet på møder mellem Kongen og de mest fremstående repræsentanter for adel og gejstlighed, den blev derefter 'givet' af Kongen og *tiltrådt* af landstingene.

⁹⁸ Jeg er usikker på om DL indebar en reel reduktion, eller om reduktionen allerede *var* indtrådt i praksis.

Men en anden grund kunne være at Kongen ikke havde behov for at styre ved hjælp af lovgivning, der typisk vedrørte grundlæggende samfundsregler og regler for løsning af visse typer af konflikter, men derimod ved at træffe politiske, militære og økonomiske beslutninger af specifik karakter.

Når lysten i 1100- og 1200-tallet ikke desto mindre blev stærkere og stærkere til at nedskrive 'loven', var det formentlig en konsekvens af flere samvirkende årsager:

- Kongemagten, men også andre kræfter i samfundet, havde en interesse i at fastslå hvad der var gældende ret.
- Kirken ønskede visse regler og retsmidler styrket, andre svækket⁹⁹.
- Flere og flere beherskede et skriftsprog.

Lovgivning i slutningen af 1600-tallet

Det var først på et senere tidspunkt - ikke mindst i slutningen af 1600-tallet¹⁰⁰ - at kongemagten ønskede at gennemsætte visse nye regler - særligt sådanne der skulle sætte eller præcisere det samfundsmæssige hierarki og kongemagtens kompetence og funktion - mens den på en lang række andre samfundsmæssige områder ønskede at fastholde, præcisere evt. modernisere gældende ret og gældende sædvaner, således på sørettens område (jf. DL 4' bog).

Edsaflæggelse. Fingersprog

På landskabslovenes tid kunne man i mange tilfælde bruge en - særlig - ed til at befri sig for en anklage. I 1600-tallet har man bevæget sig væk fra edsaflæggelse som »bevis«. Edsaflæggelse bruges nu dels som tjenesteed, dels som vidneed, medens andre former for edsanvendelse blev indskrænket. Ældre tiders benægtelsesed kunne dog tilsyneladende anvendes i visse tilfælde¹⁰¹. Se nærmere i DL 1-14-2 og frem - hvad benægtelseseden angår DL 1-14-6:

»Benegtelsis Eed maa af Dommeren paaleggis, naar hannem synis, at Sagen det udkræver, eller i det ringeste efter Sagens Tilstand saaledis, at, enddog det ikke nøjagtigen bevisis, der dog vis Formoding er, at den Sigtede er skyldig, og derfor efter Lov og Ret bør Sagen ved sin egen Eed sig at fralegge, paa det at hand for videre Tiltale sig kand befrie; Men Eed imod Eed maa ingenlunde af Dommeren tilstædis, meget mindre paaleggis.«

Bagest i DL er aftrykt to edsformler, Dommereden og Vidneeden, som der kan henvises til.

⁹⁹ Fx satte den katolske kirke igennem at jernbyrd ikke længere skulle anses for at være et acceptabelt bevismiddel.

¹⁰⁰ Hvilke ændringer af retstilstanden der fulgte af den koldingske reces (1658) og af kirkeordinansen af 1536 har jeg ikke undersøgt.

¹⁰¹ Jeg har - på nuværende tidspunkt - ingen viden om edsanvendelse i praksis.

I den sidste af disse formler findes denne passage om **fingrenes betydning**:

»Hvert Menneske, som vil svære nogen Eed, skal opløfte tre Fingre, som ere: Tommelfingeren, Pægefingeren og den middelste Finger. Ved den første Finger, som er Tommelfingeren, forstaaes Gud Fader, ved Pægefingeren Gud Søn, ved den tredie Gud den Hellig Aand. De andre to smaa Fingre bøjer hand need i Haanden; Den eene betyder Menniskens ypperlig Siel, som ligger skylt udj Mennisken: Den femte og minste Finger betyder Legemet, ligesom det der er lidet og ringe at agte imod Sielen. Ved den gandske Haand betydis een eneste ævig og almægtig Gud og Skaber, som haver skabt Mennisken og alle Creature i Himmelen og paa Jorden.«

10 Styring af det daglige liv. Sikring af hierarkiet

»Danske Lov« adskiller sig på mange måder fra »Jyske Lov«. Således ved at der var medtaget en række bestemmelser som skulle sikre opretholdelsen af det samfundsmæssige hierarki. Derimod finder man ikke i loven nogen begrundelse for hierarkiet eller for dets indretning.

Privilegierne

Indretningen var - på det formelle plan - dels bestemt af Kongeloven, dels af de privilegier som Kongen udgav omkring Skt. Hans 1661 til de stænder som på den ene eller anden måde skulle være privilegerede.

Som venteligt blev adelens privilegier indskrænket. Nu var det ikke længere adelens (og Kongens) eneret at erhverve jordegods; også borgerlige standspersoner og gejstlige og borgere i København fik en sådan ret¹⁰², og dermed fik de de rettigheder og forpligtelser over for fæstebønderne, som adelen (og Kongen) hidtil havde været ene om.

Styringen af Kirken

Nogle af de regler der skulle tjene til at sætte eller præcisere det samfundsmæssige hierarki vedrørte styringen af kirken.

Reglerne om kirken og om religiøse forhold - som findes i DL's 2' Bog - var det ikke helt nemt at nå til enighed om. Man har en protokol fra drøftelserne i den 3' revisionskommission (der var i funktion fra 1680 til 1681), som viser at der på nogle områder var *nogen* - for ikke at sige betydelig - uenighed mellem de verdslige kommissionsmedlemmer og de gejstlige.

De gejstlige medlemmer - biskop Hans Bagger¹⁰³, konfessionarius Hans Leth og professor Kristian Nold¹⁰⁴ - var alle lutherske »fundamentalister«¹⁰⁵ og ønskede at man skulle stille meget store konfessionsmæssige krav til udenlandske indbyggere

¹⁰² Jf. Stig Iuul: »Kodifikation eller kompilation?«, s. 20

¹⁰³ Bagger var professor i Lund, rejste i 1672 til England og Holland og blev i 1674 stiftsprovst ved Frue Kirke. Han blev gift med Griffenfeld's søster og kort efter udnævnt til biskop over Sjællands Stift. Han blev ikke - stillingsmæssigt - berørt af Griffenfeld's fald.

¹⁰⁴ Erik Sønderholm i værket om Jacob Worm oplyser at Nold blev afskediget 31.7.1667 uden pension efter udgivelsen af værket »*Logica recognita*«, hvori han havde rejst en »konservativ«, men indirekte kritik mod Enevælden (bd. III, s. 17). Nold blev taget til nåde igen efter Griffenfeld's fald, blev professor i 1676 og promoveret som doktor i 1678. Han døde i august 1683.

¹⁰⁵ Jf. Stig Iuul: »Kodifikation eller kompilation?«, s. 67. Iuul kalder dem ikke *fundamentalister* - det er et ord fra en senere tid - men *strengt ortodokse*.

der bosatte sig i Danmark. Man ønskede et »rent« Lutheransk samfund og havde svært ved at acceptere Katolikker, Huguenotter, Reformerte og Jøder¹⁰⁶.

Kirkens rolle som opdrager og »tilsyn«

I slutningen af 1600-tallet var det fastslået at kirken byggede på Luther's (og Melancton's lære) og at kirken skulle spille en særlig rolle i samfundet, ikke blot i ideologisk eller religiøs henseende, men også som adfærdsregulerende instrument¹⁰⁷.

Præsterne - og med dem degnene - skulle ikke alene opdrage befolkningen, også kontrollere den - ikke mindst på landet. En bonde, en landarbejder eller en tjenestepige måtte ikke flytte fra sit sogn uden at have været hos præsten for at indhente en attest der viste at den pågældende havde ret til at flytte - og som viste hvilken civilstand den pågældende havde. Det sidste var for at undgå tilfælde af bigami.

Når den pågældende derefter ville slå sig ned et andet sted, skulle han eller hun straks henvende sig til sognepræsten for at identificere sig, jf. DL 3-19-8:

»Naar nogen fremmet til Sognene ankommer, skal Bønderne strax give Præsten det tilkiende, som deris Pas og Bevis de medbringe skal læse, og dem overhøre, og dersom nogen Mistanke kunde være, da Præsten det for Herskabet, eller hans Fuldmægtig, angive; Og skulle Præsterne flittig antegne deris Navne og Fødestæd, som sig i deris Sogne opholde, være sig Inderster, Tienistekarle og Dreng, eller Løsgængere, at mand hos dennem herom, naar behøvis, kand have fuldkommen Efterretning.«

Det må formodes at kongemagten, adelen, præsteskabet og borgerskabet havde en betydelig fælles interesse i at befolkningsflertallet - bønder, landarbejdere, tjenestepiger m.fl. - blev, hvor de skulle være og gjorde hvad man *med rette* kunne forvente af dem.

Fæstebønderne skulle opfylde deres forpligtelser over for godsejerne. Karle og piger skulle blive på de gårde som de var fæstet til. Håndværkssvende, butikssvende og lærlinge skulle blive hos deres mester. Ingen skulle have mulighed for - uden

¹⁰⁶ Jf. Gunnar Olsen og Finn Askgaard: »Den unge Enevælde 1660-1721«, »Danmarks Historie« bd. 8, Politikens Forlag 1970, s. 357.

¹⁰⁷ Den nutidige brug af ordet 'instrument' adskiller sig i øvrigt væsentligt fra dén betydning ordet har i DL, hvor det omtales 3 steder. Først i DL 1-25-6 hvor et 'instrument' er et dokument i familie med et skøde eller et pantebrev. Dernæst i 4-6-4 hvor det er et dokument som bruges i forsikringsammenhæng. Endelig i 5-14-13 hvor det er et dokument der evt. må udfærdiges når en veksel ikke bliver antaget.

på ganske særlige vilkår - at flytte til en anden husbond ('arbejdsgiver'¹⁰⁸) eller til en anden lokalitet.

Fæstekontrakter og aftaler skulle respekteres, og det skulle ikke være muligt - i en fæsteperiode - at kræve eller manøvrere sig til en forbedring af vilkårene.

Formentlig har man også villet undgå at misfornøjede fæstebønder, karle og piger ville organisere sig imod herremænd og kongemagt, således som det havde været tilfældet 150 år tidligere, i den første del af 1500-tallet. Så meget des mere som der på dette tidspunkt - som følge af krig, plettyfus (og andre sygdomme) og dårlige økonomiske forhold¹⁰⁹ - stod mange gårde tomme, som det kunne være overmåde vanskeligt at få i drift igen.

Omstrejfare

Det gik endda så vidt at man på bestemte tidspunkter af året skulle foranstalte klappagt på omstrejfare, se artikel 3-19-18:

»Kongens Amptmænd skulle hver i sit Ampt tvende gange om Aaret, som er den første Junii og den første Decembris, holde Inquisition over alle saadanne Folk, saa og forfare, hvorledis med alt det, som her forskrevet staar, forholdis, og da tilforn Herskabet paa Landet, som i hans Ampt boendis er, derom advare, at een hver paa sin Grund kunde paa samme Dag og Tid holde Randsagning, og tilhielpe, at dette fyldistgjøris.«

Jøder og Tatere. Papister

Jøder og Tatere skulle ikke lukkes ind i Danmark. Hvis de kom ind, skulle de straffes. Hvis der var Danskere der opdagede og angav dem til myndighederne, skulle de præmieres, jf. DL 3-20-1 til 3-20-3:

»Ingen Jøde maa sig her i Riget indbegive, eller sig finde lade, uden Kongens særdelis Lejdebrev under tusinde Rix Dalers Straf af hver Person, som uden forskreven Lejdebrev betrædis.«

»Hvo som nogen Jøde angiver og Kongens Amptmand anviser, skal have derfor hver gang et halft hundred Rix Daler.«

»Tatere, som omløbe og besvige Folk med deris Bedrageri, Løgn, Tyverj og Troldom, skulle af Stædets Øvrighed paagribis, hvor de kunde befindis, og alt

¹⁰⁸ Begrebet 'arbejdsgiver' er en anakronisme; det tilhører en meget senere tid. En fæstebonde skulle - i mange tilfælde - yde arbejde til sin herremand, men drev i øvrigt det landbrug han boede på. Husmænd, inderster, tækkemænd osv. boede i huse som de havde fæstet, og som de formentlig sjældent ejede. De fleste »menige« på landet: Karle, piger, drenge, svende boede hos deres husbond. Disse menige var typisk fæstet for en periode på et halvt år ad gangen, lærlinge for en periode på adskillige år, men blev - hvis de var voksne - ofte hos deres husbond i årevis, særligt hvis de ikke blev gift eller turde binde an med selv at fæste en gård.

¹⁰⁹ Det menes at omkring 60.000 Jyder og Fynboer døde af sygdom og sult under Karl Gustav-krigene.

hvis de have med at fare dennem fratagis, og deris Anførere paa Livet straffis, og de andre inden vis Tid at rømme Riget fra næste Stæder de kunde udkomme, og hvis de efter den Tid spørgis, eller overkommis, kunde her i Riget, da som deris Anførere at straffis paa Livet, og hvo dennem huser, eller herberger, bøde til sit Herskab for hver Nat og for hver Person, som den der huser fredløse.«

Den Danske stat - kongemagten og præsteskabet - brød sig ikke om hverken Jøder eller Tater. Holdningen til jøderne var sammensat og i nogen grad religiøst begrundet, for skønt »Det Gamle Testamente« stammede fra det Jødiske folk, havde det Jødiske præsteskab optrådt tvetydigt eller negativt over for Jesus.

Holdningen til Taterne - eller Sigøjnerne - var vel ikke religiøst begrundet, men beroede nok snarere på de konkrete og problematiske erfaringer man havde med dem i Danmark og i andre Europæiske samfund?¹¹⁰

Det var ikke alene Tater og Jøder, man var imod. Man var også stærkt negative over for **Papisterne** (dvs. Katolikkerne), herunder ganske særligt Jesuiterne. DL 6-1-1 foreskrev endda at Papister generelt ikke kunne tage arv i Danmark. Kun hvis man var Papist *før* man arvede, kunne man anses for at være berettiget til arven, men dog kun under forudsætning af at man straks forføjede sig ud af landet:

»Ingen i hvem det og være kand, som overbevisis at være affalden til den Papistiske Religion maa tage nogen Arv, men den skal være forfalden til hans næste Slegt og Arvinger; Men haver hand arvet, før end hand forandrer sin Religion, da beholder hand Arven; Dog skal hand ikke maa boe i Kongens Riger.«

Præsternes komplementæropgaver

Forfatterne af DL indså at der var visse synder og laster som ikke egnede sig til at blive behandlet af det almindelige retssystem, men som det var bedre at præsterne tog sig af - undertiden i fuld offentlighed, undertiden i al hemmelighed for at undgå at de strafværdige forhold skulle sprede sig.

Jf. her DL 2-9-8¹¹¹:

»Hvad Synder og Laster, og alt hvis Præsten i Guds Ord er befalet at straffe, det samme bør hans Medhielpere at staa hannem bi udj, om behov giøris;

Men særdelis bør de at have indseende med saadanne Laster, som ellers ved sædvanlig Rettergang ikke saa beqvemmeligt er at afskaffe, eller bevise, som:

Prædikens Forsømmelse, hellige Dagis Misbrug til Gilde, Drik, Dobbel, Gøglen, Fikten, eller andet saadant, Fraholdelse fra Sacramentet over et fierding, halft, eller

¹¹⁰ Jeg er i anden sammenhæng stødt på en meget informativ studie om sigøjnernes liv i nutiden: Isabel Fonseca: »Den lange vej. Sigøjnerne og deres rejse«, Tiderne Skifter, København 1997. Bogen bygger bl.a. på Fonseca's egne iagttagelser fra et ophold hos roma'er i Albanien.

¹¹¹ I DL er der ingen afsnitsopdeling af §'en.

heelt, Aar, idelig Sværen og Banden, Guds Ords Skiemt og Misbrug i Omgængelse,

ond Forligelsemaal imellem Egtefolk, som Uchristelig, uden billige Aarsager, sig imod hin anden forholde, saa og Forældre og Børn indbyrdis, Halstarrighed hos trolovede Folk, som ikke ville lade sig sammenvie til Egteskab,

lætfærdig Skanderen og Snak, lætfærdig Selskabs Besøgelse og Omgængelse, Rufferj, Fylderj og idelig Drukkenskab,

Ubillig Fordeel i Kiøb og Sal, Ulovlig Aager, Gierighed,

i Synderlighed Ungdommens Forførelse til Drik, Dobbelt, Letfærdighed, overflødig Bekostning og Ødselhed.

Nille tugter Jeppe med mester Erik?

Med dette og alt saadant bør een hver af Præstens Medhielpere, saa vel som Præsten selv, hver for sig, som det først spørger, at forrekomme, og med hemmelig Formaning og ivrig Advarsel gjøre deris Kald med Flid, at saadant maa afskaffis, saa vel som ogsaa siden sig samtlig raadføre, hvorledis det best skee kand; Og ligesom ingen dermed bør at beskæmmis, men alting, det hemmeligste mueligt er, at forrettis, saa bør og ingen deris Advarsel ilde at optage, men for een Christelig Kierligheds Øvelse og broderlig Skyldighed at holde.«

Men der var dog grænser for hvad en præst kunne indlade sig på for at få 'problematiske personer' til at makke ret, fx måtte han ikke bruge sakramenterne som magtmiddel eller som »retsmiddel«, jf. DL 2-5-23:

»Præsterne skulle ingen tilstæde at bruge Naderens Sacramente til Verdslige Sagers Vidnisbyrd, eller Uskyldigheds Bekræftelse, men alleeniste til Indstiftelsens endelige Aarsager.«

Hvis man havde tilladt dette, var man gået et eller flere skridt tilbage med hensyn til retslig bevisførelse - og desuden genindført Kirken som retsinstans. Muligvis var de retslærde enige med teologerne, for de sidste ønskede formentlig også at Kirken primært skulle tage sig af religiøse og ikke så meget af verdslige anliggender. Jo mere verdsliggjort Kirken blev, desto større var risikoen for at den blev sat under ekstern kommando.

Præsternes retsbeskyttelse

Præsterne måtte ikke føre sig frem med bøsser eller kårder, jf. DL 5-11-2:

»De skulle altid gaa i rette Præste-Klæder, som kand sømme een Guds Ords Tiener: Ingen Vaaben, Kaarer, eller Bysser, bære, eller med sig føre: Deris Hustruer og Børn skulle klæde sig tarveligen, som den Stand sømmer, uden al Overdaadighed.«

men på den anden side måtte de beskyttes, og derfor skulle overgreb på dem (og på dommere) straffes særlig hårdt, se særligt DL 6-9-21:

»Overfaldis Præst i Kirke, eller paa Kirkegaard, med Hug og Slag, naar hand sin Tieniste forretter, da er dermed Liv og Gods forbrut; Men overfaldis hand paa samme Stæder for, eller efter, Tienistens Forretning, da bødis dobbelt saa meget, som ellers, om een anden Person var overfalden.«

Præsternes erhvervsmæssige muligheder

I slutningen af 1600-tallet fik en sognepræst ikke en overenskomstmæssig løn udbetalt af statskassen; han måtte leve af hvad han kunne få i afgifter fra sognets indbyggere og af hvad han kunne tjene ved bedriften på præstegården. Og der var temmelig stor forskel på hvad man kunne opnå. Dertil kom de forskellige forpligtelser. Hvis man ikke giftede sig med forgængerens enke, skulle man betale hendes pension.

Om man fik et godt kald, beroede på de forbindelser man havde. Enten til en herremand som ejede en »god« sognekirke eller til dem der i Kancelliet besluttede hvem der skulle have embede hvor. I perioder måtte man bestikke sig frem, men det forudsatte at man havde midler.

Undertiden var det en fordel at have en god eksamen - men ofte var det helt andre kvalifikationer der blev lagt vægt på. Kunne kandidaten udfylde sin samfundsmæssige rolle? Kunne kandidaten prædike klart og enkelt og i overensstemmelse med de gældende trossætninger? Levede kandidaten »ordentligt«?

Mange teologer måtte begynde på »bunden« - en del kom aldrig videre. Fx var det almindeligt at tage et job som huslærer for en velstående familie, men mange begyndte som hjælpepræst hos en ældre præst, der af økonomiske grunde ønskede at opretholde sit embede, men som ikke længere var i stand til at varetage forpligtelserne fuldt ud.

Når man havde vist hvad man duede til - og evt. samlet lidt midler - kunne man søge at komme videre til et bedre kald. Det var her ikke altid en fordel at være gift.

Nogle præster med de rette forbindelser avancerede til at blive provster og biskopper. Blandt dem var Thomas Kingo (se nærmere s. 102 ff.) og den allerede nævnte Hans Bagger.

Dé teologer som havde en videnskabelig interesse, måtte ofte gå andre veje. Nogle blev professorer i Lund - så længe dét varede - eller København enten i teologi eller i helt andre fag. Nogle blev lektorer ved domkirkerne.

Endelig var der de teologer der optog en helt anden bestilling, som fx medarbejdere i den voksende statsforvaltning. Egentlig juridisk uddannelse måtte man tage i udlandet - indtil man etablerede en juridisk eksamen ved Københavns Universitet i 1730'erne, dvs. på Holberg's tid.

11 Kasuistiske træk. Juridisk uddannelse

DL er i lange stræk *kasuistisk* opbygget, dvs. opbygget som en gennemgang af meget specifikke situationer eller forhold; DL er - i en vis forstand - en omfattende tabel over alle de ting der kunne give anledning til en retssag og over metoder og sanktioner som skulle bringes i anvendelse¹¹². Dét der eksplicit siges noget om, gaves der regler for, og disse regler måtte normalt ikke fraviges. Det angaves dog i visse tilfælde at skadelidte kunne tage skadevolderen til nåde, eksempelvis i DL 3-16-14-2 og 4-1-4.

At man er gået kasuistisk til værks er ingen tilfældighed, for det beror i høj grad på forlæggene som »Jyske Lov« og tidligere lovgivning i form af kirkeforordninger og kongelige recesser.

Men det er muligt at man har følt sig godt »dækket ind« *netop* ved en kasuistisk lovsamling, fordi den bedst kunne sikre at *kendte »tilfælde«* blev håndteret på samme måde i hele kongeriget - og på dén måde som kongemagten ønskede det. En kasuistisk lovgivning var - i en vis forstand - mere tilgængelig og forståelig end en mere »generelt« formuleret lovgivning.

Meget tydelige eksempler på kasuistik findes i DL 5-10-45, her er alt præciseret til mindste detalje:

»Ingen Baandgarn, eller Ruser, skal settis fra Hagedybet, som ligger ved Øekloster og til Halsvede, saa vit som Kongen haver ladet det udvise; Ej heller skal settis Baandgarn, eller Ruser, paa Korsholm, eller i Haadybet, nærmere end det Skilsmaal, som staar imellem Dokkedal og Egense, udviser; Men andenstæds i Limfiorden maa de bruge Ruser og Baandgarn; Dog ikke settis saa nær Dybet, at Seglatzen dermed forhindres, og skal der være et Skielde og Nædbor hængendis paa alle Raadhuse i Købstæderne hos Limfiorden, hvor efter een hver skal vide at binde deris Baandgarn, Ruser, Nædgarn, Vokkalve og andre Garn, og skal ingen Garn, som have mindre Maske, end som samme Skielde udviser, brugis i Limfiorden, eller nogen andenstæds over alt Riget. [...].«

Tilgængelighed kunne være særlig nødvendig, hvis de der skulle behandle sagerne ikke havde nogen egnet uddannelse, men det kunne vel også være nødvendigt, hvis man ønskede at gennemføre bestemte ændringer af retstilstanden¹¹³.

Det var først i 1700-tallet at der blev etableret egentlig juridisk uddannelse i Danmark, herunder uddannelsen som *Dansk jurist*¹¹⁴ - men nogle adelssønner eller

¹¹² Jf. Stig luul: »Kodifikation eller kompilation?«, s. 73.

¹¹³ Jeg er dog pt. ikke bekendt med eksempler på det sidste.

¹¹⁴ Exam.jur. = examinatus juris (eksamineret i jura). »Salmonsens's Konversations Leksikon« skriver: »den latinske Betegnelse for den, der har bestaaet juridisk Eksamen for Ustuderede («dansk jur. Eksamen»).« Denne uddannelse blev etableret omkring 1736 - se evt. nærmere i Ole B. Thomsen: »Embedsstudiernes Universitet. En undersøgelse af Københavns universitets fundats af 1788 som grundlag for vores nuværende studiestruktur«, bd. 1-2, Akademisk Forlag, København

borgersønner (og nogle gejstlige) havde dog fået en større eller længere juridisk uddannelse på udenlandske universiteter - således den tidligere nævnte Peder Lassen, der opnåede en licentiatgrad i Basel.

Andre udøvede juridisk virksomhed på en anden baggrund; de kunne være uddannet som filologer eller som teologer. Dette er ikke så overraskende som det umiddelbart kan forekomme, for mange Latinsk kyndige - og dét var både filologer og præster - havde fra en tidlig alder fået et vist kendskab til romerretten og dermed til en særlig form for juridisk tænkemåde og muligvis også praksis.

Den overvejende kasuistiske form rejste imidlertid visse problemer, når situationen ikke var akkurat som beskrevet. Enten fordi den pågældende sag faldt uden for loven - at sagen befandt sig i et ulovsbestemt »område« - eller fordi sagen nok lå inden for lovens område, men alligevel ikke var beskrevet.

I så tilfælde måtte man enten *ekstrapolere*, ved fx at behandle sagen analogt til andre sager - eller ved at *interpolere*, ved at behandle sagen som én der lå »mellem« kendte og beskrevne tilfælde.

Der er et sted hvor DL udtrykkeligt angiver at man skal forholde sig analogt, nemlig i omtalen af hvordan man skal gøre når man etablerer nye fiskedamme. DL 5-11-18 foreskriver - ikke-kasuistisk - at man skal gøre som ved anlæg af nye møller.

1975, bd. 1, s. 221 ff.

ÉN TING ER LOVEN, EN ANDEN PRAKSIS

12 Håndhævelse. Retspraksis. Domsfuldbyrdelse

Én ting er hvad loven sagde om forskellige forhold¹¹⁵, en anden ting er hvordan man gjorde i praksis - herunder i de mange tilfælde hvor bestemmelserne i DL er utvetydige, således ikke mindst på strafferettens område¹¹⁶.

Var der sager der ikke blev rejst, selv om de - efter loven - skulle have været rejst? Her skal erindres at alle civile sager, men også det overvejende flertal af straffesagerne skulle rejses *ikke* af en offentlig myndighed, men af den skadelidte.

Var der sager hvor en strafværdig handling blev pådømt mildere eller strengere end det var bestemt i loven?

Var der sager hvor en streng straf efterfølgende blev mildnet ved kongelig benådning?

Af tidsmæssige grunde må jeg lade dette tema hvile til senere, men som det fremgår af denne introduktion, er der flere eksempler på at Kongen har mildnet afsagte domme: Griffenfeld blev ikke henrettet, men fængslet på livstid. Hans svoger, Jørgen Fogh, kunne nøjes med at blive forvist til Århus. Satirikeren Jacob Worm - se s. 78, 101 ff. - blev heller ikke henrettet, men forvist til Trankebar. General Friderick von Arenstorff slap med en mindre straf end han var idømt af Krigsretten - og avancerede tilmed sidenhen. Professor Kristian Nold fik sit embede tilbage - og tilsvarende gjaldt præsten Esaias Fleischer (jf. note s. 116).

¹¹⁵ I denne introduktion forholder jeg mig ikke til retspraksis, men kun til hvad der står i DL. Men allerede i løbet af nogle år kunne det siges at de endelige »resultater« adskilte sig fra DL. Nogle år efter proklamationen skete der skærpelser på visse områder (jf. »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. XXXIII), mens nogle straffe blev mildnet som følge af en kongelig nådesbevisning.

¹¹⁶ Jf. Stig Luul: »*Kodifikation eller kompilation?*«, s. 77.

Kort fra 1697 over Danmark over Hertugdømmerne. Kortet blev udarbejdet i forbindelse med Ole Rømer's opmåling af landevejene. Den tidlige Enevælde viste på mange måder »lyst« til at regulere og ordne og få »styr på tingene«. Kystlinierne og vejføringen er - på grund af det specifikke formål med kortet - ikke optegnet med særlig stor nøjagtighed; og der er tydeligvis brugt lineal. Sådan er det også ofte med moderne lovgivning - den er gjort med »lineal« og tager ikke hensyn til de særlige omstændigheder.

TEMAER I »DANSKE LOV«

Dette hovedafsnit er foreløbigt. Det er tanken efterhånden at forbedre de enkelte afsnit og at supplere med andre.

13 *Et løfte er et løfte, og det skal holdes*

Der er mange der »husker« at »det står i »Danske Lov« at en aftale skal holdes«, men det er nok ikke så mange der har læst det. Bestemmelsen står i DL 5-1-1:

»Een hver er pligtig at efterkomme hvis¹¹⁷ hand med Mund, Haand og Segl, lovet og indgaaet haver¹¹⁸.«

Meningen er *ikke* at man både skal afgive sit løfte mundtligt og give håndslag og sætte sit segl på et dokument, men derimod at formen ikke har noget at sige: Et løfte er et løfte, og det skal holdes - med mindre løftet er afgivet under tvang¹¹⁹.

Artikel 5-1-1 er i øvrigt et glimrende eksempel på en *generel*, ikke-kasuistisk, bestemmelse¹²⁰.

I den følgende artikel - 5-1-2 - står der:

»Alle Contracter, som frivilligen gjøris af dennem, der ere Myndige, og komne til deris Lavalder, være sig Kiøb, Sal, Gave, Mageskifte, Pant, Laan, Leje, Forpligter, Forløfter og andet, ved hvad Navn det nævnis kand, som ikke er imod Loven, eller Ærbarhed, skulle holdis i alle deris Ord og Puncter, saa som de indgangne ere«.

Dette betyder at alle aftaler, uanset hvad de handler om og uanset hvordan de er formuleret, skal holdes fra A til Z. De eneste undtagelser er aftaler der er lovstridige eller som strider mod 'ærbarheden', for sådanne aftaler kan ikke lovligt indgås - og derfor kan de heller ikke anerkendes af en domstol.

Den *omtalte* formfrihed i 5-1-1 var særegen for Dansk ret; den fandtes muligvis andetsteds i europæisk ret, men var vist ikke andetsteds tilkendegivet så tydeligt i lovgivningen.

Men selv om formfriheden ikke var *udtrykt* i andre landes lovgivning, *formoder* jeg at den har været gældende i mange af livets forhold mange forskellige steder i Europa¹²¹, herunder også i Danmark.

¹¹⁷ Hvis = hvad.

¹¹⁸ Jf. Bernhard Gomard's artikel i »Danske og Norske Lov i 300 år«, s. 537 ff.

¹¹⁹ Jf. DL 5-1-4.

¹²⁰ Tilsvarende gælder fx 5-5-2.

¹²¹ Det vil føre for vidt at komme ind på en diskussion af dette ved denne lejlighed. Men det kunne være interessant at se nærmere på hvordan man håndterede aftaler i det Osmanniske rige, herunder i slutningen af 1600-tallet.

Det er (så vidt jeg har konstateret) i dag *meget* udbredt i almindeligt samkvem at løfter hverken skrives ned, underskrives eller stemples. Det kan være løfter der afgives fra et familiemedlem til et andet, fra en ven til en anden, fra én forretningsdrivende til en anden¹²². Sådan har det *formentlig* også været tidligere.

Mange mundtlige løfter kendes kun mellem dem der er direkte involveret, og de er sjældent blevet dokumenteret. Hvis der imidlertid er opstået uenighed mellem parterne, må det formodes at denne uenighed - i mange tilfælde - er blevet løst privat, men i visse tilfælde har en sådan uenighed givet anledning til en retslig konflikt, og i så fald er løftet blevet synligt og - hvis der er faldet dom - dokumenteret eller *af*-dokumenteret¹²³.

Retspraksis har - principielt - fastholdt den omhandlede formfrihed, når uoverensstemmelser kom til behandling¹²⁴, men kun hvis dén der blev tilgodeset ved det mundtlige løfte har kunnet bestyrke dettes eksistens og nærmere indhold. Der findes flere eksempler på at domstolene har tilsidesat en påstand om at der forelå et gyldigt mundtligt løfte, hvis det ikke kunne anses for at være bestyrket.

Når det drejer sig om mere betydende løfter (eller aftaler) er det - i nyere tid - blevet mere og mere almindeligt at de formuleres skriftligt. Det kan være når man indhenter tilbud fra en håndværksmester på en ombygning af sit hus - eller når man ansætter en ny medarbejder.

På ansættelsesrettens område kræver EU-bestemmelser, national lovgivning eller kollektive overenskomster at der udfærdiges kontrakt eller ansættelsesbrev. Tendensen er at alle egentlige ansættelser bekræftes skriftligt.

DL giver et enkelt sted en anvisning på hvordan man skulle forholde sig, hvis en sømand havde *lovet* mere end han kunne holde, nemlig hvis han havde ladet sig forhyre som (befaren) sømand, men ikke var kvalificeret. I så fald mistede sømanden ikke alene den aftalte hyre, men skulle også betale en overordentlig stor bod - og kunne han ikke udrede boden, skulle man kølhale ham tre gange, medmindre skipperen benådede synderen, jf. DL 4-1-4.

¹²² Man må formode at størstedelen af de aftaler der indgås om »sort arbejde« eller om kriminelle aktiviteter netop *ikke* har skriftlighedens karakter. Et »papir« ville kunne udnyttes mod én selv, ikke mindst hvis der var tale om et papir der begunstigede én.

¹²³ Der har i de senere år været tendens til at der indgås indenretlige forlig i stedet for at der afsiges dom.

Nu om stunder føres der (mig bekendt) ikke mange sager om brud på mundtligt afgivne løfter.

I hvilket omfang man tidligere har løst et mellemværende ved et indenretligt forlig er jeg ikke bekendt med.

¹²⁴ Hvad enten uoverensstemmelsen skyldtes at løftegiver bestred at have givet løftet (indgået aftalen) eller at løftegivers efterkommere bestred at det *kunne* have været givet (at aftale *kunne* have været indgået).

Renteskriveren. Billedet har ikke noget »officielt« navn, men det er blevet kaldt »Slotsskriveren« og »Vekselereren«. Det hænger på Rosenborg og er malet af den døvstumme Wolfgang Heimbach, der blev født ca. 1615 i Övelgönne ved Pinneberg nær Hamborg, og som formentlig døde 1678. Han var i Italien i 10 år fra omkring 1640 - og kom til Frederik III's hof omkring 1654, hvor han blev til midten af 1660'erne. Se også s. 28. Statens Museum for Kunst har maleriet »Aftensamtale« og Frederiksborgmuseet et billede af Frederik III i let rustning til hest under slaget ved Nyborg i 1659.

Pinneberg havde en ganske særlig status; det var Frederik III's *private* ejendom, såkaldt *allodialgods*; det var således ikke et len som Frederik var tildelt som Holstens hertug.

indført ikke senere kunne fjernes (uden at det kunne konstateres), jf. DL 1-8-2 og 1-8-3.

Maning¹²⁵ skulle ske skriftligt, jf. DL 1-22-1. Stævning derimod kunne ske både mundtligt og skriftligt, men hvis den skete mundtligt skulle den kunne bevidnes.

En aftale mellem en sognepræst og hans eventuelle kapellan skulle indgås skriftligt - og skulle endda bevidnes af provsten, jf. DL 2-14-3.

På den ene side blev det understreget at det var en meget alvorlig forbrydelse at udgive sig for at være befaren (når man ikke var det), fordi man derved udsatte skib og besætning for fare; på den anden side blev det tilladt skipperen at udvise moderation - formentlig efter en nærmere overvejelse af omstændighederne.

I praksis har det muligvis været *meget* almindeligt at afgive rent mundtlige løfter og at indgå rent mundtlige aftaler, men i mange tilfælde skulle en aftale - efter loven - være skriftlig for at være gyldig, ligesom der på en række andre områder blev krævet en skriftlig attest. Undertiden blev der endda stillet specifikke indholdsmæssige eller formmæssige krav for at et dokument eller en aftale kunne accepteres.

Eftersom formfrihed (mig bekendt) ikke findes i andre af tidens lovsamlinger, kan man undre sig over hvorfor den netop findes i Dansk lovgivning.

Formentlig er årsagen af historisk art. Formfriheden blev ikke skabt i 1683, men var en fast indarbejdet sædvane. Når lovens forfattere ikke lagde op til at løfter (og aftaler) *altid* skulle være afgivet (eller indgået) skriftligt, skyldes det muligvis at man ikke har anset det for realistisk at håndhæve kravet, evt. heller ikke egentlig påkrævet.

Men der er - som nævnt - adskillige eksempler i DL på at der kræves skriftlighed:

Domstole skulle føre protokol, og skriveren måtte ikke skrive kladder først og indskrive bagefter. Protokollen skulle være »igiennemdragen«, dvs. at det skulle være sikkert at det var det rigtige der var indført, og at det der var

¹²⁵ Maning vedrørte indkrævning af gæld.

Hvis man ville søge præstekald, skulle man fremvise attest fra Universitetet, jf. DL 2-2-1, jf. også 2-20-5.

Tilladelse til at trykke bøger og almanakker skulle gives skriftligt, jf. DL 2-21-1.

Kirker skulle have en regnskabsbog med nummererede og igiennemdragne sider, jf. DL 2-22-13.

Når kirker satte penge på rente, skulle der udskrives 'tilgodebevis' - og dette skulle gemmes forsvarligt, jf. DL 2-22-77.

*»Forløvis nogen fra Umyndigis Værgemaal, og anden Mand det med Øvrighedens Samtykke, eller Befalning, antager, da skal den første gjøre den anden god Rigtighed derfor, og af hannem lade sig qvittere, **hvormed hand og for al Tiltale af den Umyndige i sin Tid, eller andre, bør frj at være**, men den anden, som det annammet haver, og haver derfor qvitteret, bør til alting at svare, og paa det hand kand være dis sikkere, maa hand, før end hand den forrige Værgje qvitterer, lade af Overformynderne og Øvrigheden kiende paa hvis hand tvifler paa i den forrige Værgis Regnskab.«* DL 3-17-31. Bemærk hvad der er trykt med **fed** skrift, for det er en »formular« der er brugt langt op i tiden.

En karl fra landet kunne ikke nøjes med at herremanden, ridefogeden eller husbonden »gav ham fri« med et »ord«. Karlens frihed skulle *dokumenteres* af den lokale præst, jf. DL 3-9-10.

Det blev i 4' bog om søretten krævet at aftale mellem reder(e) og skibsfører skulle nedfældes skriftligt, jf. DL 4-1-1.

En række andre aftaler vedrørende forhold på et skib kunne dog indgås skriftligt *eller* mundtligt.

Kontrakter mellem skippere og befragtere skulle indgås skriftligt, jf. DL 4-2-2

Hvis en skipper ville sælge sit skib, helt eller delvis, skulle han have sine medrederes skriftlige fuldmagt hertil, jf. DL 4-2-12.

En skipper skulle - ifølge DL 4-2-19 - føre skibsjournal:

»Alle Skippere, eller Styremænd, skulle, helst paa de Rejser, som ikke ere imellem Provincierne i et Rige, holde rigtige Journaler paa hvad Vinden hver Dag og Tid har været, saa og hvorledis Rejsen gaar for sig, hvorvit den hver Dag fortsettis, og naar de komme i Havn, og hvorlænge de der maa opholde sig, og hvad Vinden hver Dag blæser, samt rigtig antegnis, naar og til hvem de nogle af Varene sælge, paa det Reederne og Kiøbmændene kunde ved Skibets lykkelig Hiemkomst faa af samme Bøger fuldkommen Underretning om hvis paa Rejsen passeret er.«

Der er givetvis flere grunde til at der skal føres journal. Rederne havde en interesse i at godset føres frem på den hurtigste og billigste måde, evt. assurandører havde en interesse i at mindske evt. erstatninger osv.

Så kaldte bilbreve skulle være skriftlige, jf. DL 4-5-9:

»Hvis nogen forskyder Penge til et nyt Skib at bygge, eller til Folkenis Underholdning imidlertid, hand skal derom oprette skriftlig Contract med tvende

gode Mænds Underskrift til Vitterlighed, hvilken Contract kaldis Biilbrev, og bør samme Giæld at betalis, og Skibet frit derfor giøris, før end det begiver sig paa Rejsen, og imidlertid forbliver Skibet til Forsikkring, og hvis fleere Biilbreve i saa Maader kunde være udgivne, da gaa de ældste for de yngste. Samme Biilbreve bør for dis store Rigtigheds Skyld strax efter deris Datum læsis til Tinget, hvor Skibet byggis, og da gaar saadan Giæld for al anden, som paa Skibet hæfte kand.»

Forsikringsbreve på skibe og fragter skulle være skriftlige. Særlige formularer skulle anvendes, jf. DL 4-6-1 og 4-6-2.

Ville skibe af sikkerhedsmæssige grunde sejle i fællesskab - dvs. i konvoj - skulle der forinden indgås skriftlig aftale herom, jf. 4-7-1.

Det var almindeligt at en købmand leverede varer til bønderne på kredit. Ifølge DL 5-14-51 skulle der føres bog over mellemværendet; et eksemplar af bogen havde købmanden, et andet bonden. I 5-14-52 siges: »*Kiøbmænds Bøger skulle ej imod Bønder anseeis, med mindre anden Bevis derhos findis.*« Hensigten var givetvis at beskytte bønderne mod »fabrikerede« bøger.

Var der ingen børn i et ægteskab burde ægtefællerne have udformet et dokument om hvad hver af dem havde indført i ægteskabet, med mindre de ville acceptere en »automatisk« lighedeling til henholdsvis mandens og hustruens arvinger, jf. DL 5-2-21.

Hvis en søn giftede sig, men blev boende hos sin far (og mor), skulle det skriftligt angives hvad hans hustru havde indført. Dokumentet skulle være »*med gode Mænds Hænder under.*« Jf. DL 5-2-58.

Det anbefaledes, men krævedes ikke, at man indgik skriftlig aftale når man købte og solgte jord, jf. DL 5-3-14:

»End vorder dem Trette imellem inden tyve Aar, da gaais derom efter Skiøder og andre lovlige Breve. Ere de ej til, da er den nærmere at vinde, der solte.«

Soldater der ville sælge militært udstyr eller andet gods skulle have attest fra deres officer på at de var berettigede hertil, jf. DL 5-3-34.

Det anbefaledes på det nærmeste at der ved udlån af ting blev skrevet et papir herom, jf. DL 5-8-3.

Veksler skulle udformes på en anerkendt måde; tal skulle skrives både med tal og med bogstaver. Udenlandske veksler ville - hvis de opfyldte kravene - skulle anerkendes i Danmark, jf. DL 5-14-8 og 5-14-9.

Hvis man ville indkræve gæld - særligt hvis det var efter en død mand -, skulle man fremlægge lånedokument eller andet bevis, jf. DL 5-14-47, jf. også s. 5-14-29. Var der nemlig ikke papir på lånet, ville det være meget sværere at sandsynliggøre sit krav.

- - -

Som man vil kunne se, er flertallet af disse bestemmelser - og også bestemmelserne i DL 5-1-1 og 5-1-2 - *formuleret* i tidens sprog, men ellers har de en *relativt* tidløs karakter. De forudsætter i enkelte særlige tilfælde at samfundssystemet er indrettet på en speciel måde, men mange af bestemmelserne ville formentlig kunne bruges såvel før, som under og efter Enevælden.

Det beror på at de regler der henvises til ikke drejer sig om *magtforhold*, men om noget ganske andet: *tillidsforhold* (således DL 5-1-1), og om hvordan man kan sikre sig at en påstand er korrekt, at den er *troværdig*, fx en påstand om at A skylder B en bestemt sum penge.

Det er karakteristisk for mange bestemmelser i DL at de drejer sig om at sikre at »tingene« går ordentligt for sig¹²⁶.

¹²⁶ For et par år siden lejede jeg et sommerhus i Polen. Lejeaftalen var indgået hjemmefra med et Dansk bureau, men som det ofte er tilfældet når man lejer sommerhus, skulle der betales særskilt for brug af el og varme. Da jeg spurgte udlejeren - som jeg ikke kendte i forvejen - om han ville have et forskud, svarede han: »*Nej, det er ikke nødvendigt mellem gode mennesker*«.

For en del år siden ville en Jysk bekendt bortforpagte sin jord til en landmand i nabolaget. Denne var politimand »ved siden af«, og det fik min bekendt til at sige, »*at nu regner a så med at du ikke snyder, siden du er politimand*«. Landmanden svarede, at »*det tror a vi skal holde uden for*«.

14 *Ingen maa understaa sig at forsikkre nogens Liv*

At fædrene til DL ikke har været helt naive fremgår af forskellige regler, der skulle sikre at der ikke blev snydt - og som fx skulle forhindre at man begik forsikrings-svindel.

Ifølge 4' bog om søretten kunne man forsikre forskellige ting, selve skibet og lasten, men ikke alt - frem for alt ikke skibsfolkenes liv¹²⁷, jf. således DL 4-5-6:

»Ingen maa understaa sig at forsikkre nogens Liv, ej heller Skibsfolkenis Løn og Hyre, deris Skibs-Kost, Krud, Lod og alle Slags Skibs-Redskab, men alleeniste sit Skib, eller visse Parter derudj, samt alt indehavendis Kiøbmandsgods, og skal een hver, som i saa Maader tager Forsikkring, beholde paa sin egen Fare og Eventyr i det minste den tiende Deel af det forsikkrede Skib, eller Gods, efter dets satte Taxt og Værdj.«

På denne måde blev der taget visse forholdsregler mod svindel (og anden kriminel aktivitet). Hvis man ikke kunne forsikre søfolkenes liv, ville det også være meningsløst *bevidst* at bringe dem i en situation hvor de med stor sandsynlighed ville omkomme, og hvor forsikringstageren ville kunne tjene på det¹²⁸.

Dertil kom at forsikringstager selv skulle bære en risiko på mindst 10 %, hvilket formentlig var bestemt for at animere forsikringstager til at gøre *sit* til at hverken skib eller ladning led skade der skulle dækkes.

Løsrevet fra sammenhængen forekommer det at have været unødvendigt at *lovgiver* - i den sidste ende Kongen - bestemte hvilken selvrisiko forsikringstager skulle bære, for det kunne have været overladt til en frivillig aftale mellem forsikringstager og forsikringsgiver?

Derimod forekommer det ikke at være så mærkværdigt at en lovgiver i 1600-tallet har forbudt forsikring af søfolkenes liv.

I DL 4-5-6 bestemtes at der ikke måtte ske overforsikring af skib eller gods. Ligegyldigt *hvor* en forsikring blev tegnet, måtte den samlede sum ikke overstige 90 %, og hvis det skete alligevel, skulle det betragtes som bedrageri - og den skyldige straffes på ære eller liv efter bedrageriets karakter (foruden at tab skulle dækkes).

Det forekommer mig at denne *tænkning* kan genfindes på to helt andre områder, nemlig ægteskabsrettens og arverettens.

DL 3-6-18 bestemte:

»End besover Egtemand i sit Egteskab nogen Qvindis Person, da maa hand ej efter Hustruens Død komme i Egteskab med den hand besovet haver; Ej heller Egteqvinde, som i Egteskab af anden bliver besovet, efter Mandens Død med den, som hun er besovet af.«

¹²⁷ Flere af de andre effekter der ikke kunne forsikres har karakter af at være »løse« eller »flygtige«.

¹²⁸ Om dette *har* været én af lovgivers hensigter véd jeg ikke, men det forekommer mig at være temmelig sandsynligt.

Én ting er at man havde bedrevet hor (det var der særlige bestemmelser om), men man skulle afholdes fra at ville ombringe sin ægtefælle for at gifte sig med en anden - som man *allerede* havde indledt et forhold til.

En ægtefælle der *overvejede* at handle som her beskrevet måtte - med DL *in mente* - formode at et evt. forhold til anden side kunne komme for en dag og blive brugt i en sag og dermed få alvorlige konsekvenser.

På arverettens område gjaldt en tilsvarende bestemmelse som skulle forhindre at man kunne opnå en materiel fordel ved at ombringe en anden, jf. DL 5-2-74 hvor det hedder:

»Dræber nogen den, som hand arve skulle, og det skeer ikke af Vaade, eller Nødværge, da maa hverken hand, eller hans Arvinger, tage Arv efter den Dræbte; Men Arven skal deelís imellem andre den Dræbtís næste Arvinger.«

Bestemmelsen skulle formentlig sikre at et *sådan*t drab ikke blev begået for at opnå umiddelbar personlig vinding. Ydermere skulle bestemmelsen formentlig forhindre at en arving ville begå drab til fordel for *sine* arvinger.

15 Der må ikke frådses - og der skal føres ordentligt regnskab

Adskillige steder i DL er der artikler der forbyder overdreven selskabelighed. Det Danske befolkning skulle være mådeholden; hver enkelt skulle være på sin plads, passe sin dont - og stå til regnskab for hvad man havde gjort.

Når præsteskrabet holdt provstemode skulle man holde sig til dagsordenen, lade tankerne beskæftige sig med ordentlige ting - og til sidst skulle man køre hjem i ædru tilstand og med en bug der vel næppe var slunken, men som heller ikke var udspilet af gode sager, jf. DL 2-16-12:

»Naar Provsterne noget have med samtlige deris Herretspræster at forrette, da skulle de dem forskrive til at møde i een belejlig Kirke, ungefær midt i Herredet, hvor Modet skal anstillis med Børne-Visitatz, Sang og Prædiken, gudfrygtig og lærd Samtale. Og naar det, med hvis de ellers kunde have med Præsterne at handle, er forrettet, skulle Præsterne een hver til sit sig igien hiemføje; Men alle Calenter, Lav og Gilde, skulle aldelis være afskaffede.«

Ganske tilsvarende gjaldt når der skulle rebes, dvs. når marker og grunde skulle måles ud, jf. DL 1-18-2:

»Og, naar Reeb mælis paa Marken, da skal Reebsmændene være pligtige under deris Faldsmaal at komme paa Marken, den Dag Fogden haver dennem forrelagt, saa tilig, som Sol gaar op, og da begynde deris Reebning, og skulle saa reebe til Sol gaar neder, og forfølge saaledis deris Reebning uden Forhalning Dag fra Dag, til de have reebet Marken altsammen, paa det ingen Bonde skal besværis med Unyttig fordærvelig Kost og Tæring.«

Hvis rette vedkommende ikke ville befatte sig med en arvesag, kunne der indsættes formyndere eller frænder, som måtte gøre hvad der var nødvendigt, herunder lade boet betale for nødvendigt underhold, dog skulle der føres ordentligt regnskab, jf. DL 5-2-86:

»Dog skal dem være tillat til daglig Brug og Ophold Kost og Øl og nødvendig Boeskab, som dog rigtig registeris skal, efter som de ville forsvare, uden Fare og Ubeseglet til Nytte at have og bruge.«

I arvesager skulle hver have hvad han eller hun var berettiget til - hverken mere eller mindre. Der var - gennem meget lang tid, fra Middelalderen og frem - udviklet en sædvane med præcise regler for hvordan man skulle forholde sig i forskellige situationer.

Når man var så nøjeregnende var det fordi samfundslivet i det væsentlige var funderet på slægter og familier. Det er først senere at den lille kernefamilie og det individuelle menneske er blevet socialt og et juridisk »centrum«, og at familie og slægt på det nærmeste er »forsvundet«.

Derfor kunne det ikke accepteres, hvis et enkelt menneske handlede på en måde så at det kunne gå ud over hans (eller hendes) slægt.

I DL 5-41-1 står således at

»Fæstefolk [ej maa] give hin anden videre, end som Politie-Ordnningen tillader.«

Denne bestemmelse skulle - formoder jeg - dels forhindre overdreven luksus, dels forhindre at en mand eller kvinde overførte midler fra den ene slægt til den anden, dvs. bag om ryggen på den »betalende« slægt.

Denne bestemmelse som nok særligt rettede sig mod 'gemene' mennesker havde sit sidestykke når det gjaldt privilegerede mennesker: Adelige - og de der var lige med dem - måtte nemlig ikke give deres tilkommende Hustru en større morgengave¹²⁹ end fire tusinde Lod Sølv - med mindre arvingerne havde tiltrådt dette (jf. DL 5-4-2):

»Giver nogen blant Adelen, eller lige med Adel Privilegerede, højere Morgengave end til fire tusinde Lod Sølv uden sine Arvingers Bevilning og Samtykke, da skal det ingen Magt have.«

¹²⁹ Hensigten med morgengaven var vist oprindelig at give hustruen mulighed for at forsørge sig selv, hvis manden faldt bort og hvis der ikke var børn i ægteskabet som hun skulle tage sig af og som hun derfor skulle have midler til.

16 *Husbonden skal gielde, fordj hans Hustrue skiødte Uhiemmelt*

Mænd og kvinder var langt fra lige i 1600-tallet.

Kvinden havde *sin* plads, som kunne have overordentlig stor betydning, men den var dog ikke på niveau med mandens - hverken når det drejede sig om arv¹³⁰ eller når det drejede sig om forholdet mellem en husbond og hans hustru.

En husbond måtte anses for at være »enevældig« i den respektive familie, akkurat som Kongen var »enevældig« på samfundsniveau.

Formelt havde en husbond uindskrænket råderet, men i praksis forholdt tingene sig nok helt anderledes, således som de (formentlig) også gjorde på samfundsniveau.

Først og fremmest var der en klar opdeling i hvad husbonden skulle tage sig af (den »ydre« drift) og hvad husmoderen skulle tage sig af (den »indre« drift).

Når der opstod uoverensstemmelser, må man formode at husbonden, respektive husmoderen traf eventuelle beslutninger, men i særlige tilfælde var det overladt til husbonden at gøre det fornødne, herunder at tugte hustru, børn eller tjenestefolk.

På det økonomiske område var det husbonden der havde ansvaret og beslutningsretten, men det skete tilsyneladende undertiden at hustruen disponerede økonomisk, evt. i et omfang som berørte hendes arvingers interesser. I så fald var det tænkeligt at hendes dispositioner ikke kunne accepteres, og at de derfor skulle gå om, men tillige at husbonden skulle bøde fordi han havde ladet sin hustru disponere på uhjemlet grundlag uden at gribe ind, jf. DL 5-3-9:

»Bortskiøder Hustrue, eller afhænder, noget af sit Gods uden hendis Husbonds Raad og Villie og hendis Arvingers Samtykke, og Husbonden tier dertil, og den Kiøbendis ikke fanger Hævd paa det, som kiøbtis, da maa hendis Arvinger deele det efter igien, og Husbonden gielde Arvingerne tre Mark og Kongen tre Mark, fordj hans Hustrue skiødte Uhiemmelt, og hand viste og taalte det. End deeler hand selv det efter igien, da gielde hand ikke derfor.«

Heller ikke en mand kunne tilsidesætte sine arvingers interesse, men der er dog ingen tilsvarende bestemmelser om at hans hustru skal betale bod, hvis hun ikke greb ind, jf. således DL 5-3-16:

»Husbond maa ej sælge Hustruens Jord, uden hand haver Barn ved hende og lige saa meget at legge derimod igien af sit eget, med mindre det nøjagtig bevisligt giøris, at Hustruen haver ført saa stor Gield til hannem, at den ej anderledis kand afleggis.«

¹³⁰ Broderlod'en var dobbelt så stor som Søsterlod'en. Til gengæld kunne en kvinde få en *morgengave* af sin mand i forbindelse med indgåelsen af ægteskabet.

17 Bogen om misgerninger. Dekalogen

Det er blandt historikere og jurister en kendt sag at 6' bog - dén der handler om misgerninger - er struktureret over *De Ti Bud*, jf. følgende oversigt:

1. Du må ikke have andre guder	Cap. I: Om vildfarende Lære, Guds Bespottelse og Troldom
2. Du må ikke misbruge din Guds navn	Cap. II: Om Sværen og Banden.
3. Du skal holde hviledagen hellig	Cap. III: Om Helligbrøde.
4. Du skal ære din fader og din moder	Cap. IV: Om Forgribelse imod Kongens Højhed, eller Crimine Majestatis. Cap. V: Om Børns Forseelse imod Forældre, Item Husbonds og Hustruis.
5. Du må ikke slå ihjel	VI. Cap.: Om Manddrab. VII. Cap.: Om Afhug og Saar. VIII. Cap.: Om Udfordringer og Dueller. IX. Cap.: Om Husfred, Kirkefred, Tingfred, Vejefred, Plovfred. X. Cap.: Om Skade af anden Mands Vaaben eller Fæ. XI. Cap: Om Vaadis Gierning. XII. Cap.: Om Nødverge.
6. Du må ikke bryde ægteskabet	XIII. Cap: Om Løstgithed.
7. Du må ikke stjæle	Cap. XIV: Om Vold og Herverk. Cap. XV: Om Ran. Cap. XVI: Om Røverj. Cap. XVII: Om Tyverj.
8. Du må ikke sige falsk vidnesbyrd imod din næste	Cap. XVIII: Om Falsk
9. Du må ikke begære din næstes hus	Cap. XIX: Om Mordbrand og Heedebynde.
10. Du må ikke begære din næstes hustru, folk eller fæ eller noget, der hører din næste til	Cap. XX: Om Om Fæis Drab eller Saar. Cap. XXI: om Æressager. Cap. XXII: Om Hustruis, Børns, eller Tienistetyendis Forlokkelse.

Den enevældige Konge er - som det kan ses - ikke rubriceret øverst, fx. i relation til omtalen af Gud, men under 4' Bud, og dette er givetvis tilsigtet, for en analogislutning ville »bevise« at der var en »naturlig« grund til at man havde en

Konge, og at denne både var arvekonge og enevældig¹³¹. Men i øvrigt kunne der ikke i 1683, hverken i praksis eller formelt, være nogen tvivl om *staten* blev styret af kongemagten.

En komposition efter De 10 Bud (Dekalog'en) er en *meget* bevidst litterær fremgangsmåde. Den bygger på dén store betydning Religionen og ikke mindst Kirken havde mand-og-mand imellem og søger at overføre »kraften« i »Det Gamle Testamente« til »Danske Lov«.

Kirken formulerede - med fast forankring i Luther's lære - det ideologiske grundlag for samfundet, men udgjorde samtidig en fundamental del af det »apparat« der skulle sikre at landets indbyggere fra barnsben fik den korrekte opfattelse og opførte sig på den korrekte måde. Dette fremgår særligt af 2' bog om religionen og præsteskræbet (jf. også s. 57 ovenfor).

I denne 6' bog er der flere bestemmelser der underbygger hvad der siges om apparatet, således bestemmelserne i kapitel 1, 2 og 3. Af DL 6-3-1 fremgår i øvrigt at man skal indfinde sig til alle gudstjenester:

»Hvo som ikke holder Søndage og andre paabudne Hellig- og Bede-Dage hellige, og ikke findis i Kirken, naar Guds Tieniste samme Tider forrettis, skal bøde hver Gang for Helligbrøde tre Lod Sølv [...].«

Det fremgår af samme bestemmelse at man ikke må møde i en hvilken som helst kirke, man skal møde i *sognekirken*. Derved blev det søgt sikret at ingen »gemte sig«; man skulle være at finde på dén plads i samfundet, der var tildelt én - og man skulle opføre sig som det blev forventet.

At det ikke altid gik som præsten prædikede, kan man se flere steder. Ét af stederne findes i 2' bog (DL 6-2-12) - i øvrigt det eneste sted i DL hvor man finder ordet *rebel*:

»Færler maa de [dvs. skolemestrene og hørerne] ej bruge i Skolerne at lemlæste Børn med; Dog maa de vel have Færler, om nogle store Rebeller ville sette sig op imod dennem.«

Straffene havde med DL - skriver Inger Dübeck - flere formål: Afskrækkelse, gengældelse eller soning, og straffene var - i visse afsnit - *meget* vidtgående, for ikke at sige helt uproportionale.

Da Grotius, Pufendorf m.fl. videreudviklede naturretten - nogenlunde samtidig med at man i Danmark arbejdede på DL - svækkedes de religiøse begrundelser, og i stedet blev der lagt større vægt på straffens virkning og effektivitet, men også på netop dette: Dens proportionalitet i forhold til ugeringen¹³².

¹³¹ Jf. Ditlev Tamm's artikel om majestætsforbrydelse i »Danske og Norske Lov i 300 år«, s. 641 ff.

¹³² Jf. Inger Dübeck's artikel: »Henrettelser og korporlige straffe i oplysningstiden«, »Historie« nr. 2, 2002, s. 333. Artiklen vedrører Tyge Krogh's disputats: »Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel«, Samlerens Forlag, København 2000.

18 117 gange »med mindre«

Der er i DL *præcis* 117 forekomster af »**med mindre**«, som jeg er »løbet igennem«. Det viste sig at sammensætningen blev brugt stort set som i dag, hvad der dog ikke er overraskende, således i DL 1-4-24:

»Opsettelsen givis dog ikke beskreven [i skreven form], medmindre det af Parterne begæris«

men der er tre steder, der umiddelbart skiller sig en smule ud fra de øvrige og som derfor kan tages frem:

Dels DL 1-24-30, dels 5-10-25, dels DL 6-3-10. I DL 1-24-30 står der:

*»Sagsøgeren kand og lade sig indføre i det, som den Skyldige arvet haver, om end skjønt een anden dermed forleent er, og det i Hænde haver: Saa og i det, som den Skyldige haver Anpart udj, hvad heller samme hans Anpart vidis, eller ikke, dog alleene saa vit, som den Skyldige dertil er berettiget; Og saa snart Sagsøgeren kand faa at vide, hvorudj den Skyldigis Anpart bestaar, skal hand være forpligtet i den at lade sig indføre, **med mindre hand** vil have Skade for Hiemgiæld, om hand det forsømmer, og lader andre derudi gjøre Indførsel, for hvilke hand ellers var prioriteret.«*

Det bestemmes at sagsøgeren skal foretage »indførsel«, dvs. foretage udlæg, i dét som 'den Skyldige har arvet'. Hvis sagsøgeren forpasser sin ret, bliver hans krav til intet.

I DL 5-10-25 hedder det:

»Ingen maa jage, skyde, fiske, eller det lade gjøre, paa de Stæder, hvor hand sig ikke Lod og Deel til Grunden kiender, med mindre hand derfor vil stande til Rette som for Uhiemmelt.«

Formuleringen hér er vel en smule ejendommelig, selv om meningen er klar nok: *Du må ikke jage, skyde eller fiske hvor du ikke har ret til det.*

Den tredje artikel (6-3-10) rejser et tredje tema: *Ansaret for dine børns skarnsstreger:*

*»Befindis Ungdommen paa Kirkegaardene med Lægen, Stimen, eller anden Uskikkelighed, naar Guds Tieniste i Kirken forrettis, at vanhellige Tienisten, da skal de, som dertil have Tilsyn, have Magt til at straffe de smaa derfor med Riis, eller Pisk, og de store med Gabestokken; Og hvis de store sette sig til Modstand derimod, have Skade for Hiemgiæld, om dem noget derover vederfaris, og skulle Forældrene, eller Husbonderne, i hvo de ere, naar det vorder dennem tilkiende givet, entholde deris Børn og Folk fra saadan Uskikkelighed, **med mindre de** selv ville straffis derfor som for Helligbrøde og med anden Brøde til de Fattige.«*

Ungdommen og børnene må ikke optræde 'uskikkelig' når der er gudstjeneste. Gør de det alligevel, skal de straffes. Så langt så »godt«. Det er i det mindste logisk.

Forældrene eller Husbonden skal sørge for at deres børn og deres folk ikke optræder 'uskikkeligt'. Gør de ikke dét, så er de selv ansvarlige, og så kan de selv straffes for helligbrøde.

Dette 'med mindre' viser at forældrenes og husbondernes ansvar var ret vidtgående. I den sidste ende hæftede forældre og husbønder personligt for deres børns og folks 'uskikkelighed'.

STRAF, BOD OG TAKST

De straffe man kunne dømmes til og de bøder man kunne ifalde var forholdsvis differentierede. For meget alvorlige forbrydelser kunne man dømmes til døden. For meget små forseelser skulle der kun betales en beskeden bod¹³³, fx til det nærmeste hospital.

Nedenfor følger en oversigt over de tilfælde hvor straffen var indsættelse på Bremerholm¹³⁴ for mændenes vedkommende eller i Spindehuset for kvindernes - og længere nede en oversigt over de tilfælde hvor der skulle erlægges bod i sølv, dvs. som en pengemængde der ækvivalerede sølvmængden.

Ved læsningen af straffebestemmelserne skal det huskes at der kunne være stor forskel på hvad loven sagde og hvad der blev det endelige »resultat« - dels fordi man må forestille sig at en del sager aldrig blev til rigtige »sager« (således bestemmelserne om at sætte sig op mod sine forældre), dels fordi domstolene dømte anderledes end her foreskrevet, dels fordi kongemagten evt. nedsatte straffene.

¹³³ En *bod* kunne være noget ganske andet end en *bøde*. En bod skulle i visse tilfælde betales til den skadelidte og måtte i så fald nærmest betragtes som en form for erstatning, en bod skulle (i betydningen *bøde*) betales til Kongen eller Myndighederne og skulle ikke betragtes som en erstatning, men som en afgift eller en straf.

Begrebet *bøde* anvendes dén dag i dag. Tidl. landsdommer H.H. Brydensholt skriver at bøde - sammen med fængsel - er den almindelige straf i dansk ret, og henviser til Straffelovens § 31 som lyder: »De almindelige straffe er fængsel og bøde.«. Straffeloven kan findes på Retsinformation på: <http://www.retsinfo.dk/danlov/danlov.htm>. Begrebet *bod* anvendes derimod kun på et særligt retsområde - nemlig det arbejdsretlige. En arbejdsretlig bod tilfalder typisk den skadelidtes hovedorganisation.

¹³⁴ Forekomsterne: *Bremmerholm* og *Holmen* er fundet. Bremerholm lå over for Københavns Slot på det område der ligger langs den nuværende gade *Bremerholm*. Fra 1741 ophørte man - af sikkerhedsmæssige grunde - med at bruge straffefanger på Holmen.

19 Tortur

Det fremgår af DL at man - i det mindste efter bogstaven - kunne dømmes til døden, til indsættelse i tugthus (Bremerholm) på livstid. Men tortur måtte ikke anvendes på nogen, med mindre den pågældende var dødsdømt, jf DL - 1-20-1, eller der var tale om majestætsfornærmelse :

»Ingen skal pinligen forhøris, uden han tilforn er dømt til Døde for nogen Ugierning, med mindre det er in crimine Majestatis i højeste Grad, hvor Sagens Beskaffenhed ikke lider, at den almindelig Lands Proces kand følgis.«

Et kendt tilfælde var behandlingen af Dina Vinhofvers, der blev dømt til døden 3.7.1651, torteret kort efter - for om muligt at fremskaffe oplysninger om medsam-mensvorne - og sluttelig henrettet 11.7.1651 - dvs før Enevælden var etableret og før man var begyndt at spekulere på en DL.

Dina Vinhofvers havde beskyldt Corfitz Ulfeldt og Leonora Christina for at have planlagt et giftmord på Frederik III og havde fastholdt sin anklage selv om det blev betydet hende at en falsk anklage kunne koste hende livet.

Samtidig havde hun (er det blevet hævdet) opsøgt Leonora Christina og fortalt at »nogen« ville gå ind ad bagvejen til det Ulfeldt'ske hus og myrde hende og hendes mand.

Corfitz Ulfeldt stævnedes Dina Vinhofvers for bagvaskelse, og Rådstueretten dømte hende efterfølgende til døden.

På grund af anklager for korrupsion m.v. flygtede Ulfeldt og Leonora Christina umiddelbart efter domsafsigelsen og henrettelsen til Nederlandene (hvor de havde anbragt rigelige midler).

- - -

Stig luul oplyser at man i 1686 - kun tre år efter proklamationen - genindførte brugen af tortur i visse tyverisager¹³⁵.

¹³⁵ Jf. Stig luul: »Kodifikation eller kompilation?«, s. 9.

20 Kagstrygning og anbringelse

Når man blev indsat i Bremerholm blev man lagt i jern og skulle arbejde på flådeværftet.

Indsættelse på Bremerholm eller i Spindehuset var ofte »sidste straffemulighed«. I mange tilfælde havde man forsøgt sig med mindre vidtgående midler først.

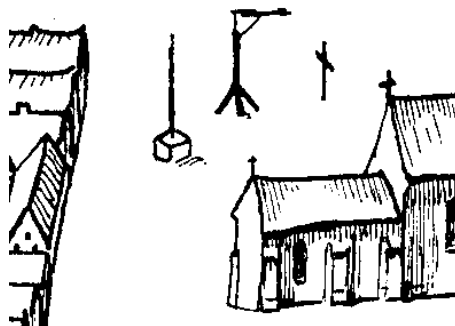
De prostituerede

Hugo Mathiesen foretog for mange år siden en undersøgelse om hvordan man behandlede de prostituerede og deres bordelværtinder¹³⁶.

Behandlingen af de prostituerede var meget forskellig i de forskellige dele af Europa og i forskellige perioder.

Undertiden så man positivt på dem og deres gerning, til andre tider var opfattelsen meget negativ.

På dén tid hvor DL blev skrevet og proklameret, var den officielle holdning stærkt negativ, og der blev foreskrevet alvorlige straffe, såsom kagstrygning (jf. DL 6-13-30 og 6-22-5) og i den sidste ende udstødelse af samfundet.

I »*Salmonsens Konversations Leksikon*« hedder det:

Kag, galge og kors. Et hjørne af et bytorv (efter Resen.).

»**Kagstrygning** var en Legemsstraf, bestaaende i, at Forbryderen, bundet til en Pæl (Kag), offentlig piskedes af Bøddelen paa den blottede Ryg med 27 Slag af 9 Ris, 3 Slag med hvert Ris. Kagstrygning forekom hyppig i Christian V's Lov og ældre Anordninger for infamerende Forbrydelser og fuldbyrdedes dels med, dels uden Brændemærken. I den første Form ophævedes Kagstrygning 1840; den blotte Kagstrygning vedblev derimod at være hjemlet til Straffeloven af 1866, men var da faktisk gaaet af Brug. Kagstrygning medførte altid Tab af Æren, i Forbindelse med Brændemærken tillige Strafarbejde paa Livstid. - I moderne Lovgivninger er Kagstrygning og dermed ligestillede Straffe overalt afskaffede.«¹³⁷

Mathiesen mener at man - i mange tilfælde - var tilbageholdne med at retsforfølge de prostituerede og med at udmåle den straf der egentlig var foreskrevet.

¹³⁶ Jf. Hugo Mathiesen: »*De kagstrøgne. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark*«. Gyldendal, 2. oplag, København 1964 (1. udgave 1919). Mathiesen giver mange faktiske oplysninger, men moraliserer en del - dels over prostitutionen, dels over de meget voldsomme straffe der - i visse perioder - kunne komme i anvendelse.

¹³⁷ 2. udgave, bd. XIII, s. 360 b. Artiklen var skrevet af birkedommer A. Goll.

Årsagen var - kan man formode - at »man« hellere ville tåle de prostituerede, hvis de ikke optrådte udæskende, end stigmatisere dem og tvinge dem ud i voldsomere former for kriminalitet.

Anbringelse på Bremerholm eller i Spindehuset	
3-11-11	En skipper der hjalp en person med at flygte fra Danmark skulle indsættes på Holmen.
3-16-7	Mænd der forpligtede sig til ægteskab, mens de allerede var gift skulle straffes med jern, kvinder med indsættelse i Spindehuset (med mindre de betalte hvad der skulle betales og skriftede offentligt, dvs. i kirken).
3-19-16	Mænd der havde unddraget sig at gøre tjeneste og som var omstrejfare skulle indsættes på Bremerholm (i en passende tid); kvinder skulle formentlig behandles analogt, jf. følgende passus: »[...] <i>saaledis skyldige befindis, med ringeste Bekostning skee kand, enten til Bremmerholm, eller anden Stæds hen forskikke med deris Dom</i> [...]«
5-10-31	Skytter der skød, solgte og forærede vildt væk uden at være berettiget hertil skulle indsættes 3 år i Bremerholm.
5-10-33	Skytter der skød vildt uden for jagttiderne skulle indsættes 3 år på Bremerholm.
6-1-10	Mænd der udøvede 'galne Konster' skulle indsættes på Bremerholm, kvinder i Spindehuset.
6-5-2	Mænd der bandede ad deres forældre (m.v.) skulle indsættes på Bremerholm, kvinder i Spindehuset.
6-5-7, 6-5-8	En husbond der opførte sig tyrannisk eller ukristeligt mod sin hustru skulle indsættes på Bremerholm. En kvinde der opførte sig ukristeligt mod sin mand skulle indsættes i Spindehuset.
6-7-1	» <i>Skær, eller afhugger, nogen forsætligviis, eller af Foragt, anden Mands Næse, Øre, Tunge, Haand, Fod, Fingre, eller deslige Lemmer, eller slaar, eller stikker hans Øje ud</i> [...]« skulle pågældende indsættes på livstid, evt. på Holmen.
6-11-15	En kvinde der havde ligget et fremmed barn ihjel skulle indsættes i Spindehuset.
6-13-28	En kvinde der havde påstået at være moder til et barn, som en anden kvinde var den virkelige moder til, skulle indsættes i Spindehuset.
6-13-30	Kvinder i horehuse skulle straffes med kagstrygning <i>eller</i> indsættes i Spindehuset (mænd der blev antruffet i horehuse skulle straffes med fængselsstraf i 8 dage; 2' gang dobbelt så længe).
6-17-35	Dén mand der 4' gang blev grebet i ringe tyveri skulle indsættes på Bremerholm.
6-17-37	Dén mand der 2' gang blev grebet i stort tyveri skulle indsættes på Bremerholm på livstid.
6-21-5	Såkaldte mindremænd og kvinder der allerede var dømt kunne indsættes på Holmen eller i Spindehuset, hvis de udtalte sig ærekrænkende om andre mennesker.
6-21-8	Hvis en mand - anonymt - skrev, udgav eller opslog noget der var ærekrænkende, kunne han indsættes på Holmen.
6-22-5	Kvinder der holdt horehus kunne evt. indsættes i Spindehuset.

21 Takst og bod i lod sølv¹³⁸

Forbemærkning: Oversigten er pt. opført i nummerorden og i rå form; senere vil den blive opstillet nogenlunde efter følgende model:

Artikelnummer	Artiklens tekst	Bodens størrelse	Hvem der skal have boden	Hvem der også skal have boden	Evt. kommentar
---------------	-----------------	------------------	--------------------------	-------------------------------	----------------

Når dette er sket, har jeg til hensigt at skrive en kommentar om hvad der skulle betales bod for - og hvilken størrelse boden havde.

Det fremgår umiddelbart at der er flere niveauer af bodsstørrelser (et lavt niveau, nogle middelhøje og et *meget* højt), og at der sker en vis differentiering på hvert niveau. Der er tilsyneladende en vis, men ikke fuldstændigt gennemført afbalancering af bodsniveauerne. Min formodning er at bodsstørrelserne - for mange forseelser - er hentet i hidtidig praksis, og at dette kan forklare forskellighederne m.v.

DL 1-24-11: »Vid Bøder paa Sølv forstaais saa mange Penge i Mynt, som Sølv et er værdt; Haver mand ikke Formue at bøde med, da straffis paa Kroppen.«

DL 2-22-15: »Landgioldspenge skal opbæris i Rix Skillinger, Marker og Daler, Daleren regnet til to Lod Sølv, og Marken til et halft.«

1-3-3	Hvo som ved Tinge bygger, eller bygge lader noget Kroehuus, eller Hytte, der Øl, eller anden slags Drikke at udtappe, miste hvis Drikkevarer hand med sig haver, og der foruden bøde tyve Lod <u>Sølv</u> til Herskabet.	20 lod
1-3-16	Parterne, hvis Sager ere opslagne til at hørís for Kongens høyeste Ret, skulle om Mandagen, Tisdagen, Onsdagen, Torsdagen og Løverdagen til sex slet om morgenen, og om Fredagen til tolv slet være tilstæde; Og hvis de, eller nogen paa deris Vegne ikke kommer frem, naar de paaraabis, skulle de strax, og før end de siden til Rettergang maa Stædis med deris Sager, udgive firesindstyve Lod <u>Sølv</u> , hvilket i Protocollen af Secretererne skal antegnis; Men indstille de sig ikke, inden den Provincies Sager, som deris Sager høre til, have ende, da gaaes derom, som her efter i det fierte Cap: 33. Art: formældis.	80 lod

¹³⁸ Der er i DL ca. 25 artikler hvor 3 Mark, evt. 3 Marks Bod, nævnes. Dette er et begreb - og en praksis - der stammer fra ældre tid. 3 Marks Bod vil blive taget op ved en senere lejlighed.

1-5-8	Dommerne skulle ikke Sagerne med Opsettelse forlænge, ej heller Magt have nogen Sag til Dom at optage længere, end i sex Uger, med mindre begge Parter det, enten begære, eller samtykke, eller nogen Slig nøjagtig og lovlig forfald haver, at hand ikke paa samme Tid kand møde. Opholde Dommerne nogen Sag længere, end forskrevet staar, uden lovlig forfald, da skulle de, saa tit og ofte det skeer, give to hundrede Lod <u>Sølv</u> til næst hosliggendis Hospital.	200 lod
1-5-9	Saa fremt og nogen Dommere nogen Mand med Ophold, eller Udflugt, Retten spilder, eller negter, eller og vegrer sig vidner at Stæde, forhøre, eller forhøre lade, eller forhindrer at givis beskrevne, saa vit at skee bør med Rette, og saadan hans Ulempe af OverDommeren befindis, da skal hand ikke alleeniste forfriske den forurettede Sagen paa sin egen Bekostning, og stande hannem til Rette for hvis Skade hand der over lidt haver, men og, om hand ikke fældis paa sin Bestilling, have dog forbrut foruden Kost og Tæring trediesindstyve Lod <u>Sølv</u> ; Hvilke bøder saafremt hand ikke betaler inden sex Uger, efterat OverDommerens Dom gangen er, da skal hand ikke efter den Dag besidde den Ret, og skal der foruden staa den, som forurettet er, frit for, hos hannem udlæg, for samme bøder, med lovlig medfart at søge.	60 lod
1-5-13	De skulle Dommene under tyve Lod <u>Sølvs</u> Straf for Retten lydeligen afsige, og med tydelige og klare Ord give dennem fra sig beskrevne, saa derudi ikke kand giøris nogen Tvifl, hvormed nogens Ret kunde blive forhalet, og med begge Parternis Bevisninger, paa det, naar Sagerne komme ind for højere Ret, at mand da om deris Beskaffenhed af samme skriftlige Domme omstændeligen kand vorde underrettet.	20 lod
1-5-19	Naar nogen Misdædere skal dømmis fra sit Liv, eller nogen fra sin Ære, enten til Herrets- og Birke-Ting, eller til Bye-Ting i de Kiøbstæder, hvor Borgemester og Raad have Landstings Ret, da skal Fogden tage til sig de otte beste Tingmænd, og selv med dem under trediesindstyve Lod <u>Sølvs</u> bøder dømme til, eller fra, og ej tilnævne andre Doms mænd derudi; Men i de Kiøbstæder, som svare under Landstinget, skulle Borgemester og Raad under deris trediesindstyve Lod <u>Sølvs</u> bøder side Dom med Byfogden, naar nogen skal dømmis fra Liv, eller Ære; og skal Dommen givis begge Parterne beskrevet, om de den begære, under Fogdens og fornævnte hans Med-Doms mænds Indsegle.	60 lod
1-6-10	Borgrettens Domme indstævnis for Kongens HofRet; og maa ingen Sag til bemælte HofRet indstævnis for ringere, end det, hvis Hovedstoel, og som Sagen haver reist sig af, er tredive Lod <u>Sølv</u> , eller dets værd, være sig giæld, bøder, eller andet, med mindre det angaar nogens Person, gode Navn og Rygte.	30 lod
1-6-18	Ingen skal tilstædis Stævning i Cancelliet til Kongens højeste Ret, med mindre hand stævner Landsdommernes, eller andre OverRetters, Domme, og haver baade dennem og Underretternis Domme for sig beskrevet, undtagen i de Sager, som lige at indstævnis bør for Kongens højeste Ret; Og maa ingen Sag til Kongens højeste Ret indstævnis for ringere, end det, hvis Hovedstoel, og som Sagen haver reist sig af, er sex og trediesindstyve Lod <u>Sølv</u> , eller dets værd, være sig Giæld, Bøder, eller andet, med mindre det angaar nogens Person, gode Navn og Rygte.	66 lod

1-8-4	End skulle de der foruden have een Bog, hvorudi Gienpart af alle de Domme, som udstædis, skal indskrivis; Item een Bog, hvorudi alle Pante- Mageskifte- Skiøde- og Gave-Breve, Maningsbreve, og deslige, efterat de for Retten ere læste, og baade af Dommeren og Skriven paaskrevne, Ord fra Ord skulle indførís, og een hver til Efterretning deraf skriftlig givís, som haver fornøden at vide, om det Gods, som til Pant tilbydis, mageskiftis, skiødis, eller givís, til andre tilforn er pantsat, eller afhændet; Og naar nogen sit Pantebrev, eller andre saadanne Breve, som i fornævnte Bog ere indførte, indløser, eller forandrer, da skal hand pligtig være inden tredie Landsting, i det seniste, dem til Landstinget med dens Haand, som de lyde paa, og til dem haver været berettiget, paaskrevne at fremskikke, at det i Bogen af Skriven kand worde antegnet, under hundrede Lod <u>Sølv</u> Straf til Kongen, og der foruden, om nogen Falskhed derunder befindis at være begangen, at lide, som vedbør.	100 lod
1-8-7	Vegrer nogen Skriven sig motvilligen i Ting- og Raadstue-Bogen, eller Protocollen, at indføre noget forhørt Vidnisbyrd, eller andet, som bør med Rette at indførís, hvorved nogens Ret kunde Spildis, da haver hand dermed forbrut trediesindstyve Lod <u>Sølv</u> , og der foruden stande den forurettede til rette for hvis Skade hand derover lidt haver.	60 lod
1-8-9	Forholder hand nogen, enten Tings- eller Raadstue-Vidne, Domme, eller andre Breve, at give beskrevne over fiorten Dage i det længste, efterat de ere forvævede, med saa Skiel, at de for Retten ere begærte, og den halve Betalning for Brevpenge, med stemplet Papir dertil, hos hannem ere indleverede, da give hand for hver Dag, de over Tiden forholdis, til den, som opholdis, to Lod <u>Sølv</u> .	2 lod
1-8-10	Forholder nogen Landstings- eller Overrettis-Skriven nogen sin Dom over fornævnte Tid, da bøde hand for hver Dag fire Lod <u>Sølv</u> ; Men hvis hand forsetligen opholder nogen, og derved forhindrer, at hand ikke kand faa Stævning til Kongens højeste Ret, da haver hand forbrut sin Bestilling, og skal oprette den Klagende sin Skade.	4 lod
1-9-3	Brejder nogen den, som gaar i Rette paa deris Vegne, saadant, da skal hand derfor give otte Lod <u>Sølv</u> , halfdeelen til Dommeren, og halfdeelen til den, som gaar i Rette.	8 lod
1-9-17	Dersom Landsdommerne, eller andre Overdommere i vigtige og tvifraadige Sager for got ansee, og til Sagens Oplysning det nødigt befinde, bør Principalen selv og andre Interesserede at møde, naar det dennem forreleggis, under tyve Lod <u>Sølvs</u> bøder, halfdeelen til Dommeren, og halfdeelen til næste Hospital, med mindre de lade svære deris lovlig Forfald.	20 lod
1-12-2	Hvo som paa Tinge, eller for nogen Ret, eller Commission, gjør Dommeren Ulyd med Raaben, Buldren, Banken, eller Banden, eller giver sin Vederpart nogle Skiødsord, eller skielder een anden ærlig Mand for een Løgnere, eller i andre maader taler ærlige Folk paa deris Ære og Lempe for nær; Og er Dommeren Ulydig, og ikke vil give Platz og Rum for Retten, bøde imod Dommeren tre Lod <u>Sølv</u> , og der foruden tiltalis og straffis, som Forseelsen er til.	3 lod

1-12-4	Den, som uden Dommerens Tilladelse, eller Befalning, svær, og bruger Guds Navn forfængeligen til Tinge, eller for nogen Ret, skal give for første gang hand saaledis svær et half Qvintin <u>Sølv</u> , anden gang et Qvintin, tredie gang et half Lod <u>Sølv</u> , og saa dobbelt frem ad: De to Parter til næste Hospital, og den tredie til Dommeren, for hand skal opkræve dennem; Og skal hver, som saa svær, stille Dommeren til freds, før end hand gaar af Tinget, eller fra Retten, eller have forbrut tre Lod <u>Sølv</u> , halfdeelen til næste Hospital, og halfdeelen til Dommeren, og dog betale for hver Eed hans soret haver, som forskrevet staar.	$\frac{1}{2}$ qvintin sølv > 1 qvintin > $\frac{1}{2}$ lod sølv osv. 3 lod
1-13-7	Bliver nogen tilkrævet at vidne i nogen Sag, og Dommeren legger hannem Eed for, sin Sandhed i den Sag at vidne, da bør hand at vidne ved sin Eed, alt hvad hannem derom vitterligt er, og hvis hand, enten af Dommeren, eller af Parterne, bliver tilspurt om til den Sags Oplysning; Eller bøde Sagsøgeren og Kongen, hver ti lod <u>Sølv</u> , med mindre hand kand og vil svære, at han veed intet deraf.	10 lod
1-13-25	Dog hvis Landsdommere, eller andre Overretters Betiente det nødtigt befinde, besynderlig i Ære- og Livs-Sager, at Vidner for dem i egen Person skal forhøris, og de lovlig stævnis for deris Vidner at forklare, og at overvejis, og imod andre at forhøris, da bør de at møde, eller bøde Sagsøgeren og Herskabet, hver tj Lod <u>Sølv</u> , med mindre de lade svære deris lovlig Forfald.	10 lod
1-16-3	Findis nogen motvillig, og vil ikke være, enddog hand er i den Tilstand, at hand maa være sin egen Værge, og ingen lovlig Forfald haver, da bøde hand tredive Lod <u>Sølv</u> , som Fogden skal indkræve under sin Bestillings Fortabelse; Og om den motvillige end udlegger fornævnte Bøder, da er hand dog ikke dermed befriet, at, saa ofte hand lovlig udnævnis til at være Sandemand, og vil ikke, hand jo skal gielde samme Bøder, indtil saa længe at hand ikke haver tredive Lod <u>Sølvs</u> Formue.	30 lod
1-16-18	Alle otte Sandemænd skulle have Kost og Tæring otte Lod <u>Sølv</u> , som skal lige deelis imellem dem alle. Den der Sandemændene opkrævit haver, hvad heller de sore med hannem, eller imod, eller ikke med alle, skal betale dennem fornævnte otte Lod <u>Sølv</u> paa Tinget, som de deris Tog lyse paa, under nam i hans Boe, uden videre Proces, eller Dom.	8 lod
1-18-4	Reebsmænds Fald, dersom deris Ulempe findis, er tredive Lod <u>Sølv</u> .	30 lod
1-19-3	Tager mand nogen og binder, for hvad Sag det være kand, og ej fører hannem til Tinge, men lader hannem før løs, da bøde hand trediesindstve Lod <u>Sølv</u> .	60 lod
1-19-5	Vil Husbonden, eller Øvrigheden, ej annamme Misdæderen af Sagsøgeren, naar det af dennem begæris, og lade hannem forvare, og Misdæderen derover fra Bonden bortkommer og vorder løs, da er hand angerløs, som bant hannem; Men Husbonden, eller Øvrigheden, bør at bøde trediesindstve Lod <u>Sølv</u> .	60 lod
1-19-6	Binder mand nogen med Uret, bøde trediesindstve Lod <u>Sølv</u> .	60 lod
1-19-9	End vil nogen dennem derudj forhindre, og hand derover undkommer, da bør de at skaffe hannem tilstæde igien, og bøde deris trediesindstve Lod <u>Sølv</u> , og der foruden andre Bøder efter Loven, om de gjøre nogen Skade; Fange de selv derover Skade, have Skaden for Hiemgiæld.	60 lod

1-23-6	End slipper hand bort, enten af Hændelse, eller med hans Raad, som Borgen er, da bøde hand, som Borgen er, alle de Bøder, der hand skyldig er, som hand er Borgen for, og derforuden trediesindstyve Lod <u>Sølv</u> .	60 lod
1-24-4 og 1-24-5	Trediesindstyve Lod <u>Sølvs</u> Bøder, og andre deslige, naar bødis skal baade den forurettede og Herskabet, deelís i trende Parter; Den første tilkommer Sagsøgeren, den anden den Skyldigís Husbond, eller Øvrighed, den tredie Kongen, eller den, som over Retten Herligheden haver. Er den Skyldige uden Husbond og tienisteløs, da tager Kongen Bøderne, som Husbond.	60 lod
1-24-13	Vorder nogen dømt til fuld, eller half, Mandebod, eller til trediesindstyve Lod <u>Sølvs</u> Bøder, være Ugild til at staa i nogen Ret, og betiene den Bestilling hand haver, indtil hand retter for sig; Og hvis hand det ikke gjør inden sex Uger, eller stiller nøjagtig Borgen, da bør hand at miste sin Fred, indtil hand retter for sig.	60 lod
1-24-14	Men er hannem Dom overgangen paa ringere Bøder i ærlig Sag, eller hand er dømt til noget at betale, eller gjøre, og hand ikke retter for sig inden forrelagte Tid i Dommen, da bøde hand tre Lod <u>Sølv</u> , og være Ugild til at staa i Rette imod nogen, og at betiene den Bestilling hand haver, indtil hand retter for sig; Og hvis hand ikke inden sex Uger derefter endda retter for sig, da maa hans Vederpart lade hannem gribe og fængsle, indtil hand retter for sig.	3 lod
1-24-16	Er nogen dømt til at miste sin Fred, eller at rømme Kongens Riger og Lande, og efter den forrelagte Tid i Dommen lader sig der finde, da bør hand at gribís og straffís paa hans Hals; Og hvo som huser og hæler den Fredløse, bøde til Kongen for den første Nat, hand haver hannem i Huse, sexten Lod <u>Sølv</u> , for anden Nat dobbelt, og saa fremdelís, med mindre hand ved sin egen højeste Eed kand benegte, at hand ikke viste, at hand var Fredløs. Fredløs mand haver Dagsrum og Nattefrist at rømme.	16 lod
1-24-29	Dersom den, der søgis med Nam, eller Indførsel, enten ved sig selv, eller sine Folk, griber til Verie, da bøde hand og hver af dem trediesindstyve Lod <u>Sølv</u> , om end skíont de ingen Skade gjøre; Giøre de nogen Skade, da bøde de derforuden for Skaden; Fanger hand, eller de, Skade derover, da have Skade for Hiemgiæld.	60 lod
1-24-41	Naar nogen, som ikke nyder Adelig Frihed, er af Kongens højeste Ret tildømt nogen Giæld at betale, som ved Nam, Vurdering og Indførsel, bør at søgis, da skal hand saa snart, som Sagsøgeren hannem Dommen ankynder, efterkomme Dommen, og rette for sig; Hvis hand det ikke gjør, skal Herrets- Birke- eller Bye-Foged, hvor den Skyldige sig opholder, eller haver sine Middeler udj, være forpligtet, strax hannem Dommen med Kongens Segl under fremvisis, uden Ophold, eller nogen Forrevendning, at gjøre Sagsøgeren Udlæg i den Skyldigís Boe, efter den Maade, som her oven tilforn er mælt, først for hvis højeste Rettis Dom indholder, dernæst for al den bevislig Omkostning, som Sagsøgeren er íbragt, siden højeste Rettis Dom falden er; Og dersom befindís, at den Skyldige af Motvilighed haver gjort Utilbørlig Ophold med højeste Rettis Dom at efterkomme, da bør Fogden ogsaa at gjøre Udlæg af hans Boe for Kongens Faldsmaal, som er syv og tyve Lod <u>Sølv</u> .	27 lod

1-24-44	Men er nogen af Kongens højeste Ret tildømt at lide paa sin Person til Fængsel, fordj hand haver ikke holt Maning, eller efter sin Æris Forskrivelse betalt sin Creditor med rede Penge, og hand ikke strax retter for sig, efterat Dommen hannem forkyndet er, da skal hver Stæds Øvrighed, Amptmændene paa Landet, og Byefogden i Kiøbstæderne, være forpligtet til, strax de med højeste Rettis Dom ansøgis af Sagsøgeren, at være hannem paa hans egen Bekostning behielpelig, at den Skyldige paagribis, og Sagsøgeren til Fængsel leveris paa et ærligt Stæd at anholdis; Og skal Amptmændene have den Myndighed i deris Ampt, at, i hvem de dertil bruge og forordne ville i det Herret, eller Birk, hvor den Skyldige boer, eller sig opholder, skulle de med Herrets- og Birke-Fogden det efterkomme, i hvis Tienere de og ere, under fire Lod <u>Sølv</u> s Straf af hver, som herudj Ulydig befindis, til næste Hospital. Den samme Myndighed bør og Byefogden at have i Kiøbstæderne over gemeene Folk, om Byen ikke haver Byens Tienere, som ham derudj kunde være behielpelige; Og maa saa Sagsøgeren hannem i et ærligt Fængsel indsette paa Sagsøgerens egen Bekostning, indtil hand retter for sig; Og skal den, som paa Fængslet varer, og den Skyldige i sin Forvaring tager, givis af Sagsøgeren for sin Umage at vare og spise den Fangen hver Uge et half Lod <u>Sølv</u> , og den Fangen til sin Underholdning et Lod <u>Sølv</u> .	4 lod, 1 lod
2-3-7	Ingen, som noget Præstekald begærer, maa derfor nogen Gave byde, eller give; Dog maa hand give Skriverne, som Kaldsbrevet og Confirmatzen skrive, noget for deris Umage, hver et Lod <u>Sølv</u> , eller to i det højeste.	1-2 lod
2-3-10	Een hver, som til Præste-Embedet indviis, skal give til det Kongelig Universitet i Kiøbenhavn to Lod <u>Sølv</u> , som af Superintendenten skal indkrævis, og til Rectorem Universitatis aarligen fremskikkis.	2 lod
2-5-2	Saa fremt nogen Præst, enten døber Børn, eller Naderens Sacramente forretter i nogens Huus, uden Fornødenhed det udkræver, skal hand give til Straf fyrretyve Lod <u>Sølv</u> , og den, som det lader giøre, et hundred Lod <u>Sølv</u> .	40 lod, 100 lod
2-5-6	Hvo som lader sine Børn ligge Udøbte uden Kirken over otte Dage, efterat de ere føde, skal have forbrut tyve Lod <u>Sølv</u> til næste Hospital, som af Kongens Befalningsmand, eller Stædets Øvrighed, skal indkrævis, som de agte at forsvare. Dersom Børnene ere svage, have hver Christne Forældre saadant tilbørlig i Agt at tage, at ingen Saligheds Middel bliver ved nogen Forsømmelse efterlat.	20 lod
2-9-3	Fornævnte Medhielpere og Bistandere skulle Præsten derfor tilforordnis. 1. At, naar hand det af dem begærer, skulle de sig med hannem forsamle. 2. Udj alt, hvis hans betroede Tilhørers skikkelig og Christelig levnets Fremdragelse angaar, naar hand det begærer, skulle de hannem troligen raadføre. 3. Og, naar behov giøris, hielp og bistande. 4. Saa velsom ogsaa selv Agt give, og derforuden randsage, og sig flitteligen bespørge om alt hvis som tvifraadigt kunde være, og til Guds ære og hans Meenigheds Opbyggelse kunde tiene. 5. Og det uden nogen Persons Anseelse Uforsømmet give deris Sielesørger tilkiende, og dersom befindis, at de med nogen, enten for vild, eller Venskab, see igiennem fingre, da skulle de være forfaldne til de Fattige at give sex Lod <u>Sølv</u> , hvilke Præsten med Husbondens Foged skulle forpligtede være at infordre, saa fremt de selv dertil ikke ville svare.	6 lod

2-9-7	Præsten skal med sine Medhielpere sig i det ringeste fire gange om Aaret til Tamperdagen, eller i samme dags Uge, i Sacristiet i Kirken forsamle, og dersom nogen uden lovlig Undskyldning da udebliver, skal hand give til de Fattige to Lod <u>Sølv</u> , hvortil Præsten skal have indseende, at de udkomme, saa fremt hand ikke selv vil dem udgive: Og ellers ogsaa saa tit, som een hver Sognepræst i sit Sogn noget vigtigt forrefalder, da skal hand om Søndagen efter Tienisten forsamle fornævnte Medhielpere, enten naar hand selv noget, som Raadførelse udkræver, haver formærket, eller hand af nogen af dennem der om noget, som saadant kunde udkræve, er bleven advaret, og, dersom noget tviflraadigt, eller vigtigt, forrefalder, da skal Provsten og tvende næste Herrets-Præster hosvære med Raad og Myndighed alting at forrette, naar Præsten det af dennem begærer.	2 lod
2-9-10	Dersom den Indkaldede ikke møder, og ikke haver Uforbigængelig Forfald, hvorpaa af dennem strax kand kiendis, da skal hand saa meget meere vorde mistænkt, og strax findis til to Lod <u>Sølvs</u> Straf til Husarme; Men skeer det tiere af Modvillie og Foragt, da skal hand advaris at holde sig fra Naderens Sacramente, indtil hand beviser det hellige Kirke-Embedet sin tilbørlig Lydighed og Ære, saa og truis med Band, og da skal hannem aarsagen dertil udtrykkeligen formældis.	2 lod
2-9-18	Naar den Bandsatte er saaledis igien i Guds Meenighed indlemmet, og haver derpaa efter sin Christelig Omvendelse bekommet Afløsning, da maa ingen, enten til Tinge, eller i anden Forsamling, eller nogenstæds, hannem det bebrejde; Og saa fremt nogen det gjør, da skal hand give tyve Lod <u>Sølv</u> til Straf, til lige Deelee imellem de Fattige og den, som det blev bebreidet, og om hand ikke formaar dem at udgive, stande aabenbare Skrifte.	20 lod
2-9-24	Dersom nogen Husbond, eller Herskab, befindis at ligge og øve sig i nogle aabenbare Synder og Laster, imod Gud i og sin egen Samvitighed, eller og sine Tienere fra Guds Tieniste med Hoverj, eller anden Syssel, uden største Aarsag og Fornødenhed, om Bede- eller Hellig-Dage findis at holde, da skal Præsten i det Sogn, som samme Person er boesat, eller og sig opholder, først i eenrum hannem advare; Og dersom det ikke vil hielpe, give Provsten og Superintendenten det tilkiende, hvilke fornævnte Person skulle for sig indkalde, og iligemaade med hannem med Band, og andet, sig forholde og procedere, saa som de for Gud og Kongen i sin Tid agte at forsvare, om de herudj af nogen Persons Anseelse sig lade betage og afholde fra at forrette det, som de Gud og Kongen pligtige ere i deris Bestilling at efterkomme. Dersom da saadan Person enten med Trusel, Beskikkelse, eller anden Gevalt, sig paa nogen Guds Ords Tiener understaar sig at forgribe, da skal det ingenlunde blive Ustraffet; Og saa fremt Præsten sig ikke herefter retter, da skal hand af Kongens Stigtsbefalningsmand og Superintendenten tiltalis og dømmes fra sit Kald; Og dersom Kongens Befalningsmand, eller Superintendenten, ikke Kongen det tilkiendegiver, skulle de give fire hundrede Lod <u>Sølv</u> til næste Hospital.	400 lod

2-9-26	Og eftersom Præsten med sine Medhielpere got og Christeligt Betænkende, Limfældighed og Beskedenhed, i tvifraadige Sager haver at bruge, saa skulle de Sager, som alleene i eenrum for dennem forrettis, med Paamindelse, Formaning, Forspørgen og Advarsel om udspret Røgte, ikke siden til nogen udvortis Verdslig Forhør, eller Proces, drivis imod dennem, om end skjønt alting ikke befindis, som Røgtet gaar, eller for Verdslig Ret komme nogen til Skade i nogen Maade. Og paa det den Berøgtede, om hand Uskyldig er, ikke skal komme i Vanrøgte, da skal intet skriftlig fattis om saadant; Men alting hemmelig i deris Mode holdis og forrettis; Og om Præsten, eller hans Medhielpere, noget, som hemmeligt er, udføre, da skal hand miste sit Kald, og een hver af dem give til de Fattige trediesindstve Lod <u>Sølv</u> .	60 lod
2-21-6	Ingen Spaa-Calender maa her i Riget sammenskrivis og trykkis, ej heller nogen Spaadom om Krig, dyr Tid, Pestilentze, eller andre saadanne Tilfælde, derudj indføris; Hvorfor og ingen Bogtrykker maa nogle saadanne Calender, under et hundred Lod <u>Sølvs</u> Straf, trykke, eller oplegge.	100 lod
2-22-38	Ville de, som Formue have paa Landsbyen, give noget godvilligen for Kirkegaards Begravelse, da føris det og til Regnskab; Dog maa ingen besværis paa sit yderste om noget saadant under otte Lod <u>Sølvs</u> Straf; Men hvis de ville legge Steen, eller andet Monument, paa Gravene, da bør de at give noget derfor til Kirken efter Billighed.	8 lod
2-22-42	Klokkeren maa ej stille Klokken nogen til Villie, enten for Brylluppers, Begravelsers, eller anden Aarsags Skyld, anderledis end Solen og Dagens Tid det udkræver under tyve Lod <u>Sølvs</u> Straf til Kirken.	20 lod
3-3-1	Vil nogen være Borger i nogen Kiøbstæd, da skal hand gjøre sin Eed for Borgemester og Raad, derefter skal hand give for sit Borgerskab noget efter Politie Ordningen, og før maa hand ej bruge borgerlig Næring, under hans Faldsmaal, fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til Kongen og Byen.	40 lod
3-4-8	De skulle det saa mage, at een hver for et skielligt Værd kand bekomme hvis Vare, som Landets Indbyggere Behov have, og bør at findis fal i Kiøbstæderne. Og skulle de aarligen i hver Kiøbstæd om Paaske tvende af deris Middel forordne, hvilke skulle ikke alleene nogle gange om Aaret taxere og sette Kiøbet paa ferskt Oxekiød, saltet og tør Fisk, Dansk Øl og Brød; Item gjøre een billig Taxt paa Vin, Salt og andet, intet undertagendis, som Kiøbmænd og Haandverksfolk og andre for deris Vare og Arbejde skulle have; Men og med deris Medbrødre have Indseende, og tænke paa Middel, hvorledis Meenighedens Nødtørft af saadant i Tide er at forskaaffe; Med mindre de selv ville svare, een hver for sin Forsømmelse. Og de, som mere tage end forordnet bliver af Borgemester og Raad, skulle bøde første gang til Kongen tyve Lod <u>Sølv</u> ; Anden gang have forbrut deris Borgerskab, og ej videre tilstædis i Riget deris Handel at bruge.	20 lod
3-8-2	Ingen Borger, eller Undersaat, maa tage fremmede Kiøbmands Penge, eller Gods, eller have Nederlag med dem, og bruge til de fremmedis Gavn og Nytte alleene, under samme Pengis og Godsis Forbrydelse, og derforuden trediesindstve Lod <u>Sølvs</u> Bøder.	60 lod
3-9-2	Befindis nogen Kramboeder at opslaa, eller noget paa Helligdag fal at holde, have forbrut hvis der kiøbis og sælgis, og derforuden fyrretyve Lod <u>Sølv</u> , halfdeelen til Kongen og Byen, og den anden halve Deel til de Fattige.	20 + 20 lod

3-11-7	Hvilken Skipper, eller Færgemand, nogen Betler fra et Stæd til et andet overfører, med mindre de saadan Pas og Bevis medbringe, hvorefter dem kand tilstædis fra et Stæd til et andet at rejse, give for hver Person til Straf til de Fattige tj Lod <u>Sølv</u> , som af Byefogden skal inddrivis, og derforuden paa sin egen Bekostning bortskaffe dem til de Stæder, som de frakomme ere, og imidlertid de paa det Stæd ere, selv dennem underholde.	10 lod
3-11-11	Indtager Skipperen ellers i sit Skib nogen af Kongens Undersaatter til at udføre, da skal hand miste dem, og give for hver Person, som hand i saa Maader ville udsnige, et hundred Lod <u>Sølv</u> , og de som saaledis Ulovligen ville forløbe, skal have deris Boeslod forbrut, og settis paa Holmen.	100 lod
3-13-18	Een hver Bonde skal aarligen, imens hand haver Rum til og Lejligheden er, i det minste legge fem Humlekuler, tre Ymper Abild, Pære, eller andre gode Træer, og derforuden plante tj Pile, eller have forbrut et half Lod <u>Sølv</u> for hver hand forsømmer af dem til sin Husbond. Hvor Bønderne ikke have Rum ved deris Gaarde, da skulle de dem langs deris Gierder sette; Og skal een hver Amptmand, eller Husbond, tilholde Bønderne dette at efterkomme.	½ lod for hvert ...
3-13-22	Hvo som noget Træ, Æg, Bøg, eller andet, tilladis at hugge i nogen Herskabs Skove, og ikke tj unge Træer, hvor hannem udvisis, beskærer, saa og sex Træer af samme Slags igien setter, og dem freder og forvarer, at de for Qvæg Uskat kand fremvoxe, bøde til Husbonden to Lod <u>Sølv</u> for hvert Træ, der vorder forsømt.	2 lod for hvert ...
3-13-39	Vil nogen ej lukke sine Gierder paa den Lavdag, som Ejere forrelegge, og ej legge ud den Bøde, som vedtagen er, da skulle de, der Vong eje, selv lade gierde, og saa tale den forsømmelige til med Retten; Og lader hand gaa Dom over sig, da er hand forfalden til Sagsøgeren tre Lod <u>Sølv</u> , og til Herskabet tre Lod <u>Sølv</u> , og skal betale Skaden og Omkostningen derforuden.	3 + 3 lod
3-14-2	Præsterne maa ingen Skudsmaal give nogen Vornede, som fra et Stæd til et andet ville flytte, uden de have rigtig Afskeed fra Husbonden, og hans Forlov dertil. Gjør nogen Præst herimod, da bøde hand sexten Lod <u>Sølv</u> , Halfparten til Vornedens Herskab, og den anden halve Part til Præste-Enker.	16 lod
3-14-6	Vorned maa ej begive sig af sin Husbonds Grund, eller paa andet Stæd sig nedsette uden hans rette Husbonds Forlov. Tien Vorned paa andet Gods med sin Husbonds Villie, give Husbondhold aarlig to Lod <u>Sølv</u> .	2 lod
3-15-2	Hvo som almindelig Vej, som een hver er tillat, formeener, eller aflukker, eller forandrer, eller spilder med Gryft, eller Pløjning, som til Bye, Kirke, Ting, Strande, Vanding, Mølle, eller Skovs, er lagt, legge Vejen ud igien, og gjøre den saa færdig igien, som den var tilforn, og derforuden bøde sine tre Lod <u>Sølv</u> .	3 lod
4-1-2	Ingen Skipper maa underhyre een andens Styremand, eller Baads-mænd. Hvem det gjør, og det bevisis, da skal den, som hannem først hafde fæst, beholde hannem at fuldgjøre sin Rejse med, som hand lovet haver, og det stande til Skipperen hvad hand vil give hannem af sin Løn, fordj hand haver dermed fortabt sin Ret, at hand haver stædt sig til tvende, og den Skipper, som haver vitterlig underhyret den andens Folk, bøde derfor tyve Lod <u>Sølv</u> til Kongen og tyve Lod <u>Sølv</u> til Byen.	20 + 20 lod

4-1-6	Om nogen Skibsfolk har ladet sig hyre, og ligge af Skibet om Natteti- de uden Skipperens Forlov, bøde een hver derfor tre Lod <u>Sølv</u> til Kongen og tre Lod <u>Sølv</u> til Byen; Men skeer nogen ydermeere Skade for slig Forsømmelse, da stande derfor til Rette efter Sagens Lejlighed. Skeer og imidlertid noget Skibs-Arbejd, hvorved nogen af de tilstæde værende Skibsfolk kommer til skade, da bør den Fra- værendis give til Hielp til Badskerløn efter Skipperens og Styre- mandens Sigelse.	3 + 3 lod
4-1-7	Findis nogen Baadsmand, som paa nogen Rejse stædt er, om Nattetide paa Gaden, eller og i Utilbørlige Huse og Herberge, den maa og skal Fogden og Byens Tienere gribe og fængsle udj tre Dage til Vand og Brød, og skal den Skyldige derforuden bøde tre Lod <u>Sølv</u> til Kongen og tre Lod <u>Sølv</u> til Byen. Gjør hand nogen anden Ulovlig Gierning, stande derfor til Rette efter Sagens Lejlig- hed.	3 + 3 lod
4-1-9	Naar nogen Skibsfolk formedelst Drukkenskab, eller anden Ulydig- hed, ikke ville være deris Skipper følgagtige, naar Vinden er god, eller de af Skipperen vorde tilsagte, da skal Skipperen ingenlunde forligge sin Vind, men hyre andre i deris Stæd, og den, som brødig findis, skal igiengive hvis hand haver annammet, og hvis den, som igien hyret vorder, ydermeere koster, og have forbrut tj Lod <u>Sølv</u> til Kongen og tj Lod <u>Sølv</u> til Byen. Haver hand ikke at betale med, da skal hand antvordis til Stædets Øvrighed, og træle for sin Brøde og Faldsmaal; Og dersom nogen er sin Skipper Ulydig i Søen og troztig imod ham, eller Uroelig og knururen imod andre af Skibsfolket, saa nogen Oprør, Mord, eller anden Ulykke, ved ham er at befrygte, da haver Skipperen Magt at sette hannem udj Land med to, eller tre, af de beste Mænd, som i Skibet ere, deris Raad og Samtykke, dog hvor Christne Folk boe, og belønne een anden i hans Stæd af den Uhørsoms Hyre og Føring, og Skipperen dermed angerløs være; Saa maa ej heller nogen Skipper, eller anden Skibs-Officerer, med Usømmelig Ord, eller Gierning, begægne nogen af sine Folk, som i Skibet ere, og hvis hand derudj forseer sig, da skal hand derfor ved sin Hiemkomst tilbørlig anseis.	10 + 10 lod
4-1-16	Kommer Skipperen i Havn, hvor fersk Mad er at bekomme, da staa det ham frit for at kiøbe det efter sin egen Villie; Dog maa ingen hannem dertil nøde, eller tvinge. Hvo herimod gjør, skal have forbrut tre Lod <u>Sølv</u> til Kongen, og tre Lod <u>Sølv</u> til Skipperen.	3 + 3 lod
4-1-17	Hvem som vil nøde Kokken til at gjøre Ild og spise uden den rette Tid, hand bøde derfor ti Lod <u>Sølv</u> til Kongen, og miste sin Hyre; Men dersom Kokken det fortier, og ikke vil aabenbare, og det siden udkommer, skal hand derfor bøde tre Lod <u>Sølv</u> til Kongen og tre Lod <u>Sølv</u> til Byen; Kokken skal og være pligtig at forvare sit Skibs Fæta- lie, saa det ikke spildis, eller fordærvis, for hans Forsømmelsis skyld. Gjør hand det ikke, da bøde skaden, og miste sin Hyre.	10 lod og evt. 3 + 3 lod
4-1-18	Ingen skal fordriste sig til inden Skibsborde at drikke til Overflødig- hed, eller gjøre Giestebud udj Skibet, men hvem som imellem Maaltid til sin Nødtørft at drikke behøver, ham maa det forundis, og ej videre. Findis nogen herimod at gjøre, have dermed forbrut tre Lod <u>Sølv</u> til Kongen og lige saa meget til Reederne, saa tit og ofte som det skeer, og vorder anklaget. Iligemaade skal Skibsfolkene straffis, om de forsømme deris Vagt, eller understaa sig at gaa med Ild, eller Lys, under Overløbet, helst i Krigs-Skibe ved Krudkam- meret, og hvor noget løst Hør, eller Halm, kunde være. Forseer Skipperen, eller nogle af de andre Officerer, sig herudj, da bøde dobbelt.	3 + 3 lod, evt. dob- belt, evt. flere gan- ge

4-1-22	Een Skipper, som haver hyret sit Folk til nogen vis Stæd, og der henkomendis vorder til Sinds at ville segle med samme sit Skib andenstæds, enten hand paa det første stæd losser, eller ikke, hand skal forbedre sit Folk deris Hyre efter Rejsens Beskaffenhed, og de skulle være pligtige at følge hannem, hver under fyrretyve Lod <u>Sølv</u> s Bøder, halfdeelen til Kongen og halfdeelen til Reederne, og naar Skibet kommer did, som Skipperen gjør sit Market og haver losset, skal Skipperen der give dennem deris Hyre, med mindre Skibet ved deris Forsømmelse er kommet til Skade.	20 + 20 lod
4-1-23	Om een Skipper vorder til Sinds at bryde sin Last, før end hand kommer til den Stæd, som hand haver hyret sit Folk til, og hand kand vide sine Reederis Gavn og Fordeel dermed, da maa hand det vel gjøre, og hans Baadsmænd skulle være pligtige at losse foruden Knur og Imodsigelse, og dersom hand beholder saa meget af samme Last udj Skibet igien, saa hand er stiv nok belastet at segle did, som hand sit Folk haver hyret til, da er hand dem ingen Forbedring pligtig, og de være hannem følgagtige did, som forskrevet staar; Men dersom hand losser sin fulde Last, og skal tage Baglast ind igien, da give hand sit Folk deris heele Hyre, og vil hand siden segle fremdelis, da give hand sit Folk hvis billigt er, og hand med dennem kand foreenis om. Findis nogen herimod Ulydig at være, da have sig dermed forbrut sin Hyre og Føring, og derover bøde tj Lod <u>Sølv</u> til Kongen og ti Lod <u>Sølv</u> til Byen.	10 + 10 lod
4-1-24	Forsømmer nogen Baadsmænd sit Arbejd al den Stund at Skibet ladis, eller lossis, da skal hand give sine Stalbrødre for hver Dag hand det forsømmer et halft Lod <u>Sølv</u> .	½ lod pr. dag
4-1-25	Ingen maa føre Baaden, eller Espingen, fra Borde uden med Skipperens, Styremandens, eller Højbaadsmændens, Forlov. Hvo det gjør, skal have forbrut til alt Skibsfolket tre Lod <u>Sølv</u> , og kommer Baaden noget til, eller og formedelst saadant nogen anden Skade skeer, da stande dennem til Rette derfor, som derpaa have at sige efter Sagens Beskaffenhed.	3 lod
4-2-1	Ingen Skipper skal være mægtig til at forfragte sit Skib uden med sine Reederis Vidskab og Samtykke, saa fremt de ere saa nærværende, at Skipperen kand forspørge sig med dennem, enten skriftlig, eller muntlig, og hand uden sine Reederis Skade kand opbie Svar. Hvis ikke, da raadføre sig med fornemme Skibsfolk, og ramme sine Reederis Gavn og Beste, som hand agter at svare til, med mindre hand er paa det Stæd, hvor hand udtrykkelig er ved sit Fragtebrev forbunden at følge Factorens Ordre; Og gjør hand herimod, da skal det, som hand saaledis giort haver, ingen Magt have, og derforuden skal hand oprette al Skaden, og bøde tj Lod <u>Sølv</u> til Kongen og lige saa meget til Byen, hvor Skibet i Kongens Lande ladis, eller lossis.	10 + 10 lod
4-2-9	Een hver Skipper skal have god Agt, og ikke selv overlade Skibet formedelst Gierighed. Dersom det befindis, skal hand have forbrut af sine egne Penge fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til Kongen, og fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til Byen, og derforuden bøde Skaden.	40 + 40 lod

4-2-11	Naar noget Skib i nogen Havn her i Rigerne indkommer med Styrtegods, som ved Tøndemaal sælgis, deraf skal Skipperen ikke losse noget uden med Tønder, som ere ret brænte og merkede, saa vel Folkenis Føring som Reedernis Part, og det skal skee udj Stadsmaalernis Nærværelse, og skal den, som Godset annammer, give Maalerne til Løn af hver Tønde, som paa hvert Stæd forordnet er. Hvilken Skipper herimod gjør, have dermed forbrut tj Lod <u>Sølv</u> til Kongen og tj Lod <u>Sølv</u> til Byen. Een hver Skipper skal have flittig Agt paa, at Styrtegods, helst Korn, eller andet, som det behøver, jevnlig undervejs bliver kastet, saa det ikke bliver muet, eller fordærvet.	10 + 10 lod
4-2-12	Ingen Skipper skal have Magt til at sælge sit Skib enten uden- eller inden-Lands uden med sine Medreederis Vidskab og Samtykke, og derpaa skal hand have deris skriftlig Fuldmagt, om de ville det afhænde, paa det at Skipperen kand give dennem, som kiøbe ville, een tilbørlig Forvaring. Om herimod handlis, skal det Kiøb ingen Magt have, om der vorder paaklaget, og Skipperen skal have forbrut et hundred Lod <u>Sølv</u> til Kongen, og derforuden stande sine Reedere til Rette; Men skeede det saa, at samme Skib fik nogen merkelig Brøst og Skade paa sin Rejse, og Skipperen det derfor ville afhænde, da maa hand dertil Magt have; Dog skal hand det bevidne med fire af de beste Mænd i Skibet, om der var skiellig Aarsag til, eller ikke.	100 lod
4-3-24	Saa tilig Skipperen har antaget Lodsmand, saa skal hand oprigtig give ham tilkiende, hvor mange Føder dybt hans Skib gaar. Angiver hand det ikke rettelig, men siger det mindre, da skal hand give for hver Fod hand fortier Lodsmanden sexten Lod <u>Sølv</u> , og bør Skipperen at tage rigtig Bevis paa, hvor mange Føder hand sit Skib angivet haver, saa og hvad hand Lodsmanden betalt haver, og derefter gjøre Kiøbmanden og Reederne Regnskab. Forseer nogen Lodsmand sig, saa straffis hand, som tilforn udj det første Capitels femte Artikel er mælt om Styremanden.	16 lod
5-2-75	Føris Arv uden Bye, eller af den Husbonds Grund, som den var falden paa, da giver hver, som Arv saaledis affører, til Byen, eller Husbonden, Førløvspenget to Lod <u>Sølv</u> .	2 lod
5-3-1	Selvejer Bonde maa sælge sin egen Jord til hvem hand vil, om hand lovbød den tre Ting til hans næste Frænder, som hannem skulle arve, og haver taget Tingsvidne derpaa. Fæderne Jord skal bydis Fæderne Frænder, og Møderne Møderne Frænder til; Men skiøder hand, før end hand lovbyder, da maa hans næste Frænder kalde det igien inden Aar og Dag, om de ere i Riget, men om de ere uden Riget, inden tre Aar, og hand haver dermed forbrut tyve Lod <u>Sølv</u> til Bonden og tyve Lod <u>Sølv</u> til Herskabet.	20 + 20 lod
5-9-4	Den, som hither Driftfæ, skal iligemaade oplyse det ved Alder, Lød og Merke til Kirkestævne og paa Tinge i det Herret, som hand det hittede, og ej føre det af Herredet under tre Lod <u>Sølvs</u> Bøder til Ejermanden og ligesaa til Herskabet. Er hand uden Herrets Mand, da skal hand antvorde det til een Mand i Herredet boesat, og hand lade det oplyse. Paa tre Ting skal det oplysis hvad det er og et Landsting; Kommer da ej Ejermanden, da maa den, som hittede, føre det til sit, og beholde det Aar og Dag; Dog at hand lader vurdere først hvad det kand være værdt. Kommer ej Ejermanden inden Aar og Dag, da beholder hand, der hittede, det fremdeles som sit eget : Kommer Ejermanden inden Aar og Dag, og beviser at det er hans, da skal det være hannem følgagtigt, og betale Hitteløn og Foerløn og Omkostning. Forkommer det, imens det er hos den, som hittede, uden hans Forsømmelse, da være hand angerløs.	3 + 3 lod

5-9-5	End bruger den, som hittede, Qvæget, før end hand det oplyser, da for hver gang hand sadler eller seeler Hest, eller legger Aag paa Oxe, bøde et Qvintin <u>Sølv</u> , indtil det vorder tre Lod <u>Sølv</u> , halfdeelen til Sagsøgeren og halfdeelen til Herskabet.	½ qvintin ... 1½ lod + ½ qvintin ... 1½ lod
5-10-37	Befindis nogen Jorddrot at jage, eller skyde paa andens Gods, som hand ej selv haver Lod udj, da bøde hand til den af Ejermændene, som hannem tiltaler og ham det overbeviser, hundrede Lod <u>Sølv</u> for hver Gang det skeer.	100 lod
5-10-39	I Almindelighed maa ingen, som ikke Jagtfrihed have, som forskrevet staar, i hvem de og ere, enten Kongens høje, eller nedrige, Civil eller militariske Betiente, eller andre Kongens Undersaatter, under overskreven Straf bruge nogen Jagt, eller Skyden, ej heller holde nogen Mynder, eller Jagthunde, under et hundred Lod <u>Sølvs</u> Straf til Kongens Qvæsthuus for hver Hund, og skal Kongens Jagtbetiente og Skovridere, saa og een hver Skytte, som Jagtskilt fører, Magt have dennem at ihjelskyde.	100 lod for hver
5-10-45 Med denne artikel bestemmes - som andre steder i DL - at en 'embedsmand' som ser gennem fingre med lovovertrædelser selv skal straffes for forsømmelighed (jf. det der er fremhævet med fed).	Ingen Baandgarn, eller Ruser, skal settis fra Hagedybet, som ligger ved Øekloster og til Halsvede, saa vit som Kongen haver ladet det udvise; Ej heller skal settis Baandgarn, eller Ruser, paa Korsholm, eller i Haadybet, nærmere end det Skilmaal, som staar imellem Dokkedal og Egense, udviser; Men andenstæds i Limfiorden maa de bruge Ruser og Baandgarn; Dog ikke settis saa nær Dybet, at Seglatzen dermed forhindres, og skal der være et Skielde og Nædbor hængendis paa alle Raadhuse i Kiøbstæderne hos Limfiorden, hvor efter een hver skal vide at binde deris Baandgarn, Ruser, Nædgarn, Vokkalve og andre Garn, og skal ingen Garn, som have mindre Maske, end som samme Skielde udviser, brugis i Limfiorden, eller nogen andenstæds over alt Riget. Findis nogen at bruge Baandgarn, eller Sildevaader, mindre bundne end som sagt er, eller fordrister sig til at gjøre imod noget af det, som her mælt er, da skal hand, i hvem hand er, have forbrut alt hans Fiskeredskab og Skib, og derforuden trediesindstyve Lod <u>Sølv</u> til lige Deelee til dem, som paakære, enten de ere Indlændiske, eller Udlændiske, og til sit Herskab og til Kongen. Findis og Kongens Amptmænd, eller Fogder, at see igiennem Fingre med nogen, naar det bliver klaget for dem, og ikke ville straffe derover, da skulle de staa Kongen til Rette derfor, og være pligtige at oprette hvis Skade derover komendis vorder imod dem, som med Rette derpaa tale.	60 lod
5-11-7	Hvo som fælder Vand af sit sædvanlige Løb og Rende andre til Skade, hand skal stævne det til igjen inden femten Dage, og bøde alle Ejere tre Lod <u>Sølv</u> ; Men spilder mand andens Mølledam ¹³⁹ , eller Fiskedam, og det lovligen bevisis, da betale hand Skaden og bøde trediesindstyve Lod <u>Sølv</u> .	alle: 3 lod. 60 lod

¹³⁹ Der udspillede sig gennem mange år en konflikt mellem dem der drev møllerne i Mølleåen i nærheden af Jægersborg Dyrehave; der blev særlig rettet kritik mod papirmager Hans Heuser på Frederiksdal. Når den ene mølle lukkede sin sluse for at reparere gik det ud over de efterfølgende osv. I 1724 enedes man om at hver mølle skulle holde en bestemt vandstand. Man kan læse nærmere om konflikten, herunder om Christian V's udsendelse af to synsmænd, Ole Rømer og Jørgen Landorf, og om deres indstilling til Kongen i Jan Møller: »Mølleåen«, Forlaget Cicero, København 1992, s. 37-47.

Lige som møllere skulle tage hensyn til hinanden, skulle ejere af laksegårde. DL 5-10-44 forbyder etablering af laksegårde, som kan skade andre.

6-1-13	De, som ere saadanne Folkis Medvidere, og deris Raad og Konster til sig, eller andre, bruge, eller bruge lade, skulle første Gang staa aabenbare Skrifte, og give til næste Hospital to tusinde Lod <u>Sølv</u> , om de Middel dertil have, ellers efter deris yderste Formue. Befindis nogen anden Gang i samme Forseelse, da straffis den ligesom de, der saadan Ugudelighed og Daarskab øve.	2.000 lod
6-3-1	Hvo som ikke holder Søndage og andre paabudne Hellig- og Bede-Dage hellige, og ikke findis i Kirken, naar Guds Tieniste samme Tider forrettis, skal bøde hver Gang for Helligbrøde tre Lod <u>Sølv</u> , og skal een hver søge sin egen Sognekirke, som hand hører til, og der bruge Sacramenterne, saa og give der sin Rettighed, som Kirken og Kirketienernerne tilkommer, og maa ingen paa Landsbyen legge Bønderne fra et Sogn til et andet.	3 lod
6-3-3	Hvo som arbejder under Prædiken, skal første Gang straffis paa to Lod <u>Sølv</u> .	2 lod
6-3-8	Hvo som nogen Drik fal holder, eller udtapper, paa nogen Søndag, eller Helligdag, før end Aftensang er endt, uden alleeniste til Syge, om de det ere begærende, skal have forbrut hvis hand haver med at fare, og den, som Drikken køber, straffis af sin Øvrighed paa to Lod <u>Sølv</u> ; Og hvilken Øvrighed, som seer dermed igiennem Fingre, bøde fire Lod <u>Sølv</u> til Kongen.	2 lod
6-4-18	Undsiger nogen Dommeren, eller truer hannem med noget Gevær, eller giver hannem Ubeqvems Ord for Retten, bøde fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til Dommeren, og have sin Boeslod til Kongen forbrut, og derforuden være mindre Mand, om Ordene ere Dommerens Ære og Lempe for nær.	40 lod
6-6-11	Hvo som raader og tilskynder nogen til at gjøre anden Mand Skade, saa at hand derover bliver dræbt, bøde fuld Mandebod trende atten Lod <u>Sølv</u> ; Men skeer der anden Skade, da bøde half saa meget, som den, der Skaden gjorde.	3 * 18 lod
6-6-13	Hvor Tvist og Ueenighed iblant Folk sig begiver, skal een hver, som tilstæde er, forpligtet være Ulykke og Manddrab at hindre og forrekomme; Men skeer Manddrab, da Manddraberen at hindre, at hand ej bortkommer. End undkommer hand, da skulle de alle være pligtige til hannem at eftersette, og føre tilstæde inden otte Dage derefter i det seeniste, eller og een hver af dennem, om de ere formuende, give fuld Mandebod, trende atten Lod <u>Sølv</u> . Have de ej Formue at udgive Bøderne, da straffis, som Formuen er til, eller lide paa Kropen med Fængsel, eller Arbejd.	3 * 18 lod
6-6-17	Skeer Drab af nogen i Vildelse og Raserj, da bør hand ej paa Livet at straffis, men af sin Formue, som hand haver, eller kand derefter bekomme, give til den Dødis Arvinger fuld Mandebod trende atten Lod <u>Sølv</u> .	3 * 18 lod
6-7-1	Skær, eller afhugger, nogen forsætligviis, eller af Foragt, anden Mands Næse, Øre, Tunge, Haand, Fod, Fingre, eller deslige Lemmer, eller slaar, eller stikker hans Øje ud, da bør hand at straffis paa Holmen i Jern sin Livs Tid, eller at miste sin Fred, og hans Boeslod være forbrut, halfdeelen til den hand haver skadet, og halfdeelen til sit Herskab; Men skeer det i Slagsmaal, at mand mister nogen af disse Lemmer, da bødis for hver af dennem fuld Mandebod, trende atten Lod <u>Sølv</u> .	3 * 18 lod

6-7-2	Hugger, stikker, eller slaar mand, anden Saar, da bødis for hver Saar, som ej er beenhugget, eller igiennemstunget trende tre Lod <u>Sølv</u> .	3 * 3 lod
6-7-3	End er det Hulsaar, eller beenhugget, saa at Been tagis af, eller Arret er i samme Been, og flyder op og neder, eller tvennit, som haver to Hul, saa som mand vorder stunget enten igiennem Laar, eller Læg, eller Haand, eller andenstæds, da bødis trende sex Lod <u>Sølv</u> .	3 * 6 lod
6-7-4	Vorde Mands Lemmer lygte, og vorde dog noget nyttige, saa at hand kand baade krympe og rekke dem, da bødis trende tolv Lod <u>Sølv</u> .	3 * 12 lod
6-7-7	Men vorder der Lyde paa, saa som om Munden stander vrang og skev, eller Øje, eller Næse, da bødis half Mandebod, trende nj Lod <u>Sølv</u> .	3 * 9 lod
6-7-8	For Stavshug og Steenshug og Beenshug og Nævehug og Haar-greb og Jordskuf bødis trende sex Lod <u>Sølv</u> .	3 * 6 lod
6-7-9	End vorder mand trælbaaren, saa at hand ikke kand bære sig selv af det Stæd, men maa agis, eller bæris derfra, saa at hand ligger deraf beenbrut og Ufør, da bødis derfor half Mandebod, trende nj Lod <u>Sølv</u> .	3 * 9 lod
6-7-14	Drager mand Kniv til anden, enddog hand ingen Skade gjør dermed, bøde trende fem Lod <u>Sølv</u> .	3 * 5 lod
6-7-15	Gjør hand Skade med den, da bøde hand foruden rette Bøder trende femten Lod <u>Sølv</u> .	3 * 15 lod
6-8-3	Hvo som lader sig bruge til at ankynde Udfordringen, enten muntli-gen, eller ved aaben Cartel, bøde tre hundrede Lod <u>Sølv</u> , og hvis hand ikke haver Penge at bøde med, da straffis med Fængsel i tre Maaneder. Er det lukt Cartel, som nogen frembær, og hand gjør sin højeste Eed derpaa, at hand ikke viste hvad den indeholte, være angerløs.	300 lod
6-9-2	End gjør hand dennem anden Skade med Afhug, eller Saar, eller i andre Maader dem udførmer, da bøde hand over andre rette Bøder trende fyrretyve Lod <u>Sølv</u> .	3 * 40 lod
6-9-6	Hugger, eller stikker, mand i anden Mands Bord, Vegge, Døre, Bislag, Vinduer, Vinduesskreder, eller andet hans Boeskab, eller slaar hans Vinduer ud, eller ind, betale Skaden og derforuden trende fyrretyve Lod <u>Sølv</u> .	3 * 40 lod
6-9-9	Binder mand nogen i sit eget Huus uden Skyld, eller tager hannem, hans Hustrue, Børn, Tyende, eller Giest, og fører dennem bort med Vold og Uret, da bøde hand og een hver, som var med i den Gier-ning, trende fyrretyve Lod <u>Sølv</u> .	3 * 40 lod
6-9-16	Hvo som i Kirken, paa Kirkegaard, paa Ting, eller nogen anden Stæds, som Dom og Ret settis, tager til Verie, høder, eller truer nogen Mand med vrede Hue, eller væbnet Haand, enddog hand ingen Skade gjør, bøde for hver Sinde hans Brøst saa findis trende tj Lod <u>Sølv</u> .	3 * 10 lod
6-9-17	End hugger, eller stikker hand, saa det bløder, og saa at Saar vorder, da bøde hand for Saaret efter Loven og derforuden trende fyrretyve Lod <u>Sølv</u> .	3 * 40 lod

6-9-18	End slaar hand Pust og Nævehug, Stavshug, eller i andre Maader, da bøde hand og derfor efter Loven og derforuden trede femten Lod <u>Sølv</u> for Kirkefred, eller Tingfred.	3 * 15 lod
6-9-24	Hvo som overfalder sagisløs Mand paa Torvevej, Torv, Gade, eller i Stræde, eller Vejfarendis Mand, eller Bonde, der holder paa sin Plov, og slaar, hugger, eller stikker hannem, bøde foruden rette Bøder trede fyrretyve Lod <u>Sølv</u> .	3 * 40 lod
6-10-3	Dræber nogen Mands Hest, eller noget andet Fæ, som mand lovlig maa have, noget Menneske, da skal Ejermænden bøde tre Lod <u>Sølv</u> , og gjøre sin Eed, at hand ej viste, at det Fæ hafde den Vane. End skeer	3 lod
6-11-1	Dræber mand anden af Vaade imod sin Tanke og Villie til at skade enten den Dræbte, eller nogen anden, med den Gierning, bøde fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til den Dræbtis Arvinger alleene og dermed være angerløs.	40 lod
6-11-4	Skyder, eller kaster, nogen over Huus, Skib, eller Plankeverk, eller nogen slig Unødig Gierning gjør, og anden deraf fanger Skade, Saar, Meen, eller Bane, imod dens Villie, som det gjorde, og hand gjør sin Eed derpaa, da bøder hand for Drab fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til den Dræbtis Arvinger, og til Husbonden tyve Lod <u>Sølv</u> ; Men for Saar og Lyde half saa meget, som hand skulle bøde, om hand det med Villie hafde gjort.	40+ 20 lod
6-11-9	Drukner mand i anden Mands Brønd, eller Hule, i Gaard eller paa Gade, som ej lovlig er, eller Leergrav, som ej er vel med Gierde forvaret, og derforuden fire Favne fra Alvejen, da bøde de, som Vandet hører til, eller som Leergraven gjort have, samtligen til den Druknedis Arvinger fyrretyve Lod <u>Sølv</u> .	40 lod
6-11-11	End rejser mand Huus, nyt eller gammelt, da bør det fæstis, saa hver Mand kand være skadisløs. Giøre de det ikke, som Huset rejst have, før end de gaa derfra, og det falder nogen Mand til Døde, bøde fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til den Dødis Arvinger.	40 lod
6-11-12	Falder gammelt brøstfældigt Hus paa nogen Mand til Døde, og det bevisis, at Ejermænden haver været tilforn advaret at forvare Huset, at det ej skulle gjøre Skade, da bøde hand fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til den Dødis Arvinger, og derforuden betale al den Skade, som deraf er foraarsaget.	40 lod
6-12-3	End bliver nogen Usamdrægtig med een anden, og begærer Fred, og dog overvældis af den anden, og kand ej slippe, men bekommer Saar og Hug, da, dersom hand da dræber den anden til at forsvare sit eget Liv, beholde hand sin Fred, og bøde fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til den Dræbtis Arvinger.	40 lod
6-12-10	Fordrister den Dødis Slegt sig at fejde, eller fejde lade, Manddraberen, eller hans Slegt, naar hand til Bod dømt er, og hand den betalt haver, da bøde de deris trede fyrretyve Lod <u>Sølv</u> , og udlegge igien til Manddraberen de Bøder, som vare opbaarne.	3 * 40 lod
6-13-1	Hvo nogen Qvindis-Person beligger, bøde til sit Herskab fire og tyve Lod <u>Sølv</u> , og Qvind-folket tolv Lod <u>Sølv</u> , og stande begge aabenbare Skrifte. Have de ikke Middel til Bøderne, da straffis de efter deris Formue og med Fængsel paa Kroppene; Men dersom de egte hver andre, da betale hand til Bøder half femte Lod <u>Sølv</u> og hun half saa meget, og være frj for Skriftemaal.	24 lod. 12 lod. Nedsættes, hvis ægteskab indgås

6-14-1	Hvo som gjør Vold og Herverk, betale Skaden og bøde derforuden trende fyrretyve Lod <u>Sølv</u> .	3 * 40 lod
6-15-12	Afpløjer mand af anden Mands Ager over Reen, siden lovlig Reeb gangen er, da er det Ran; Men er ej lovlig Reeb gangen, da bliver hand ej Ransmand derfor: Bør ej heller derfor at bøde, dersom hand gjør sin Eed, at hand ej videre pløjede, end som hand fant for sig tilforn at være pløjet. Tør hand ej sin Eed derpaa gjøre, betale saa meget, som der kand avlis efter Dannemænds Sigelse paa samme Jord, som hand pløjede videre, end hannem med Rette tilhørde, og bøde til Husbonden tre Lod <u>Sølv</u> .	3 lod
6-16-3	Hvo som røver af den Mand, der dræbt er, enten Klæder, Vaaben, Sølv, Guld, eller Penge, som hand hafde paa, bøde for Valrov trende fyrretyve Lod <u>Sølv</u> , og derforuden vederlegge dobbelt saa meget, som røvet var.	3 * 40 lod
6-17-30	Agerne, eller Bog, maa ingen opsanke i anden Mands Skov under tre Lod <u>Sølvs</u> Bøder for hver Gang hand dermed antreffis.	3 lod hver gang
6-17-36	Befindis nogen med stor Tyverj, saa som Hest, Hoppe, Stud, Koe, eller andet, som kand være tyve Lod Sølv værd, og hand ej dermed tilforn er befunden, da bør hand at kagstrygis, og have Tyvsmerke paa sin Pande.	
6-17-40	Rider mand anden Mands Hest uden Ejernmandens Villie over een Byemark, da bøde derfor tre Lod <u>Sølv</u> , og gjøre Hesten saa god, som den var, der hand tog den. Vegrer hand sig det at gjøre, og lader sig søge med Retten, da haver hand forbrut sine tre Mark.	3 lod
6-19-1	Setter mand Ild i anden Mands Huus eller Skov med Villie, da er det Mordbrand, og vorder hand tagen derved, have forgiort sin Hals, og enten brændis, eller stæglis, og Skaden giældis igien af hans Gods, og fyrretyve Lod <u>Sølv</u> til den, der Skaden fik, og til Kongen ligesaa, og til Husbonden hans Boeslod.	40 + 40 lod (og fortabelse af boslod)
6-20-1	Hugger, eller stikker, nogen til ridendis Mand, og slaar fejl af Manden, og rammer Hesten, da bøde hand derfor sine Voldsbøder, og tage Hesten til sig, og gjøre den saa god, som den var, før end den fik Skaden. End vorder Hesten død, eller lydt, da betale Hesten igien, som den var værd, før end den fik Skaden, og bøde dog sine Voldsbøder; Men om mand hugger anden Mands Klæder, og det bevisis, betale Skaden, og bøde trende tre Lod <u>Sølv</u> .	3 * 3 lod
6-20-2	Hvo som forsetligen dræber anden Mands Qvæg, eller Bæster, bøde Skaden og trende fyrretyve Lod <u>Sølv</u> .	3 * 40 lod
6-20-3	Saarer mand forsetligen, eller i andre Maader beskadiger, anden Mands Qvæg, eller Bæster, betale Skaden efter Dannemænds Sigelse, som den er stor til, og derforuden bøde trende tyve Lod <u>Sølv</u> , eller mindre, efter som Skaden er til.	3 * 20 lod
6-21-7	Befindis nogen med skammelig Løgn, muntlig eller skriftlig, at ville sette deris Øvrighed, Geistlig eller Verdslig, eller andre hæderlige Folk og ærlige Hustruer, eller Møer, nogen Skandflik paa, bøde sine tre Mark, og derforuden trende fyrretyve Lod <u>Sølv</u> ; Og hvis hand ikke haver at bøde med, da bør hand at slaais til Kagen og bære Steene af Byen.	3 mark + 3 * 40 lod

22 Jacob Worm. En studie i *Crimen Majestatis*

Dette - supplerende - afsnit drejer sig om en ejendommelig og »mislykket« eksistens, teologen Jacob Worm, som lagde sig ud med de fleste, blev dødsdømt for majestætsfornærmelse, benådet og sendt til »de varme lande«.

Historien om Worm illustrerer mange sider af Enevælden - og af dens rets- og straffesystem. Desuden kan man vel opfatte sagen mod Worm som et slags forarbejde til DL, for den udspandt sig akkurat mens DL var ved at blive færdiggjort, og man må formode at sagen har »hjulpet« lovens fædre til en afklaring med hensyn til *crimen majestatis*.

Worm, Jacob Pedersen, dansk Præst og Satiriker, f. 8. Decbr 1642, d. vistnok 1693, viste allerede i sin Ungdom stor Begavelse, men ogsaa et uroligt og forfængeligt Sind, og da han ikke fik den glimrende Løbebane, han havde ventet sig, begyndte han at kritisere og satirisere i Prædikener, Digte og Smaaskrifter over Tidens Mænd som Kingo og Griffenfeld, og Begivenheder, ofte ret træffende, men sædvanlig meget skarpt. Han blev 1677 Præst i Graabrødre Sogn i Viborg, men allerede 1680 blev han fængslet og anklaget for sine nærgaaende Satirer. Han forvistes 1681 til Trankebar, og dér døde han.
A. Th. J.

Worm var søn af præsten Peter Jacobsen Worm og Anna Heichens [Anneke Heichons] fra Flensborg.

Han kom på Slagelse Latinskole i 1658 - men skolen blev ramt af Karl Gustav-krigene. I 1660 nedlagde rektoren embedet på grund af pengemangel og først i begyndelsen af 1661 kom skolen i gang igen.

Dr.theol. A. Th. Jørgensen i »*Salmonsens Konversationsleksikon*«, bd. XXV, København 1928.

Worm havde fået undervisning hjemme, læste en del på egen hånd og opnåede - de vanskelige

omstændigheder til trods - gode resultater.

I 1663 dimitterede han. Han læste teologi, blev baccalaureus allerede året efter - i 1664, kandidat i 1666 - og magister i 1667 (magistergraden svarede vel nogenlunde til en »lille« doktorgrad). Han udviste stor intellektuel dygtighed og flid, men kom - må det formodes - uoverens med nogle af sine professorer og udelukkede derfor sig selv fra ansættelse på universitetet¹⁴⁰.

Han forsøgte at fremme sin karriere ved at gøre sig positivt bemærket, således ved at skrive hyldestdigte - først til Frederik III, som var *nogenledes* positiv, siden til Christian V¹⁴¹ - men fik tilsyneladende ikke hvad han ønskede, selv om han dog blev sat på venteliste til stillingen som teologisk lektor ved domkirken i Viborg og i slutningen af 1670 - med biskop Wandal's hjælp - blev rektor for Latinskolen i Slangerup. Wandal havde i 1668 efterfulgt Hans Svane som biskop.

¹⁴⁰ Erik Sønderholm's formodning, jf.: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 30 f.

¹⁴¹ Erik Sønderholm har skrevet disputats om Worm og udgivet hans skrifter, jf. litteraturlisten.

Som rektor i Slangstrup blev han imidlertid også degn for sin faders tidligere kapellan, Thomas Kingo¹⁴², der et par år forinden var blevet sognepræst dér¹⁴³.

Slangstrup Kirke. Foto: BA, december 2003. Kirken blev stærkt udvidet i slutningen af 1500-tallet. Kirkehuset er - skriver »*Trap Danmark*« - én af ungrenæssancens få større kirkebygninger; stilen er konservativ - »i gotisk manér, med kun få indrømmelser til den ny stil«. I 1600-tallet mistede Slangstrup betydning (i forhold til andre byer), og nedgangen fortsatte op gennem 1700-tallet. Slangstrup ophørte endda med at være købstad i begyndelsen af 1800-tallet. I de senere år er Slangstrup igen vokset. Jf. »*Trap Danmark*«, 5' udgave, bd. 6, 1953, s. 236 ff. og en planche på Hestetorvet.

Muligvis var der ikke andre eller mange andre stillinger inden for rækkevidde, men Slangstrup var nok det værste sted man kunne sende Worm til. Men måske har der været en positiv tanke med det? Måske mente man at Kingo og hans kone kunne 'tage sig af ham'?

Selv syntes Worm - og givetvis med rette - at han havde en stor intellektuel formåen, og han kunne ikke forstå eller acceptere at mindre begavelser passerede ham, således Søren Glud der blev biskop i Viborg¹⁴⁴). Men det karakteristiske for dem var at de var langt bedre til at *placere* sig positivt hos de besluttende myndigheds personer, og de har formentlig alle været bedre skikkede til at samarbejde med deres menigheder og deres kolleger.

Worm besad næppe noget der lignede diplomatiske evner; hvis han havde fundet en pointe *måtte* den ud, og det skabte ham fjender alle steder han bevægede sig. Ydmyghed lå ikke til ham - og dén humor han trods alt kunne vise i sine yngre år forsvandt med tiden¹⁴⁵.

¹⁴² Jf. Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 51.

¹⁴³ Kingo stammede fra Slangstrup.

¹⁴⁴ Worm anså næppe Glud for at være noget stort teologisk lys; han var nogle år yngre end Worm, blev sognepræst i Taastrup - og i 1673 biskop. Han var i 1661 blevet gift med Ida Christina Moth, søster til Christian V's senere *maitresse*, Sophia Amalia Moth, hvad der givetvis har været overordentligt gavnligt for karrieren, jf. Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 91. I 1675 blev Glud dog dr.theol. - men om dette skyldes egentlig videnskabelig indsats eller protektion eller begge dele kan ikke siges i dag.

¹⁴⁵ Worm's karakter synes at have ligget noget uden for et ret bredt defineret »normalområde«. Havde han levet i dag - dvs. under helt andre omstændigheder - ville han måske have påkaldt sig en vis lægelig eller psykologisk opmærksomhed.

Skolen i Slangerup var lille - og havde ringe resultater. Byen var lille. Men der blev åbenbart plads til to partier, et Kingo-parti og et Worm-parti, eller måske var der snarere tale et Kingo-parti og et anti-Kingo-parti? - for der var dem der fandt at Kingo var for »smart«, bl.a. i et par arvesager.

Der har formentlig været objektive grunde til at skolens resultater var ringe i denne tid, men givetvis også subjektive, for Worm interesserede sig ikke for stillingen. Det lykkedes ham kun at dimittere 2 til studentereksamen i de 7 år han var leder¹⁴⁶. I 1677 skrev han at han *'måtte kæmpe med uvillige sjæle i et sørgeligt tidsrum på næsten 7 år'*¹⁴⁷.

Worm skrev med tiden imod Kingo¹⁴⁸ - der ikke ville tage kalotten af for ham - senere såvel mod Griffenfeld'erne som mod Kongen, Christian V.

Peder Griffenfeld administrerede tildelinger af præstekald på en uacceptabel måde, mente Worm (med en vis ret), og hans lillebror - Albert - havde opnået en høj stilling i ung alder i kraft af protektion¹⁴⁹.

¹⁴⁶ Jf. Erik Sønderholm: »Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede«, s. 53.

¹⁴⁷ Ifølge Erik Sønderholm: »Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede«, s. 302 (på Latin) og 303 (Dansk oversættelse).

¹⁴⁸ Kingo (1634-1703) var i flere år kapellan hos Worm's far, Peder Worm, i Kirke-Helsingør og blev - nogen tid efter at denne var død i 1668 - sognepræst i Slangerup.

Det var almindeligt at en ny sognepræst giftede sig med enken efter den tidligere præst, men Kingo havde andre planer; han fik medhold i at han end ikke skulle betale pension til enken, eftersom hun var formuende. I stedet giftede Kingo sig med Peder Worm's enke, Cecilie Balkenborg, kaldet Sille, som han jo kendte udmærket i forvejen.

Sille Balkenborg's faster var gift med Jesper Brochmand, og Sille og hendes søster kom i huset hos ham og fasteren omkring 1646; det kan formodes at hun har truffet den meget unge Peder Schumacher dér. I 1648 blev Sille gift med Jacob Worm's far, men hun opretholdt forbindelsen til fasteren til dennes død i 1661. Balkenborgerne var - men »et stykke ude« - i familie med Peder Schumacher. (Jf. Erik Sønderholm: »Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede«, s. 4-5).

Formelt blev Kingo - der kun var ca. 8 år ældre end Worm - stedfar til ham, derimod ikke, som tidligere kapellaner, lærer for ham, for på dét tidspunkt var Jacob Worm blevet optaget på Slagelse Latinskole. Om Kingo ville have været en god lærer for Worm, kan man spekulere over.

Sille Balkenborg, Kingo's første kone, døde allerede året efter (1669), og efter nogen tid - og følere til anden side - blev Kingo gift med en velstående forvalterenke - Johanne Lauridsdatter -, der var 16 år ældre end han selv; hun døde i 1694.

Året efter blev Kingo, der i 1677 var blevet biskop i Odense, gift med den langt yngre Birgitte Balslev, som han - i digterisk form - havde skrevet et kunstfærdigt »bindebrev« til 5 år inden. Bindebreve er i »familie« med gækkebreve.

Kingo var en alsidig digter. Han skrev humoristiske digte, topografiske værker og hyldestdigte, fx til Griffenfeld og Christian V, men er vel i dag mest kendt for sine salmer. I 1675 skrev han »Samsø's korte Beskrivelse« i anledning af at Griffenfeld havde købt øen.

¹⁴⁹ Albert Schumacher, adlet Gyldensparre, havde næppe fået sin bestilling som admiralitetsråd og præsident for underadmiralitetet i 1674, hvis det ikke havde været for sine familiemæssige forbindelser, men han blev i samtiden anset for at være en administrativ begavelse, og han faldt ikke med sin bror.

Christian V tillod sig at have en officiel »dame« ved siden af sin ægteviede hustru, men det var nok værre at han - efter Worm's opfattelse - stod under kommando af »udenlandske« hoffolk.

Worm ønskede at hans digte kom »langt ud«, at de cirkulerede, for han sendte dem rundt til venner og bekendte.

At de kom ud gjorde ikke så meget, når det kun var Kingo det gik ud over. Det var derimod altafgørende for hans fremtidige liv, at kritikken efterhånden også rejstes mod Kongen.

Worm vs Kingo

Worm kunne - efter sin optræden at dømme - ikke døje Kingo, og derfor blev han provokeret over at *han* - magisteren, lektoren *in spe* - efter etiketten skulle hilse *først* på sin foresatte, en *ulærd* sognepræst.

Worm gik i slutningen af 1670 til angreb med sin *kalotvise*, der er overordentlig godt skrevet, men tydeligvis også »over stregen«. Den *nærmer sig* perfidien og det *nid-kære*.

Thomas Kingo over for Slangerup Kirke. Foto: BA, december 2003.

Worm's kritik fremkom i det foregivne hyldestdigt i alexandrinere »*Baads-Mends ære-digt om den gyldene Wintapper-Svend*« fra maj 1674. Jf. Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 105 og 112, hvor Sønderholm karakteriserer digtet som både ubehersket og humorforladt, jf. endvidere Olden-Jørgensen's Griffenfeld-biografi, s. 219 ff.

Kalotvisen¹⁵⁰

Jeg ved en Kalot,
en Gejstlig at bære, han nylig har faa't.
Hun sidder paa Toppen hans Hoved saa fast,
han kan den for ingen aftage med Hast;
hun varmer hans Pande, det gør ham saa godt
at bære Kalot.

Han er jo en Mand,
er kommen fra Bonde i ypperlig Stand,
med Finhed at melde er bleven til Præst,
dog Rytter at være, det tjente ham bedst.
Nu Haaret er borte; hans Hoved er blot,
thi bær han Kalot.

Hun sidder paa Snur.
Som Haren, naar Skytten han ganger paa Spur,
sig trykker i Sædet, til han er forbi,
saa sidder Kalotten paa Hovedet fri,
hun skjuler hans Pande, det er jo en Spot
at se den Kalot.

Jeg saa ham engang,
blandt dennem, som ere i højeste Rang.
Jeg tænkte, Kalotten han tager vel af,
mens de ham tiltalte og Hænderne gav.
Men ligesom Halen den følger sin Rot,
saa sad hans Kalot.

¹⁵⁰ Som salmisterne skrev Worm sit digt så det kunne synges på en kendt melodi; det har givetvis bidraget til en større og mere effektiv udbredelse. Senere gik han over til at skrive i alexandrinere.

Det er en Betryk,
han kan ej formaa at bære Paryk,
thi Halsen han fylder med Øl og med Vin,
i Kroeret han ligger saa fuld som et Svin.
Til Galskab hans Hjerne opspinder en Tot,
o fy den Kalot.

Hvad mener du vel,
du arme Per Caudi og Jorderigs Træl;
du er af Indbildning saa skammelig fuld,
jeg mener Hoffærdighed slaar dig omkuld.
Naar som du indkommer paa Herrernes Slot,
tag af din Kalot.

Du est kun en Dreng,
en Slyngel, en Lømmel, som gør sig saa streng,
med Node og Mode, i Sæde og Gang.
Den Tid, du har været, er ikke saa lang;
est nylig udkrøbet af Skallen, du maatt'
ej bære Kalot.

Jeg væmmes derved,
du trykker Kalotten i Panden dybt ned;
saa sidder i Nakken det purvorren Haar,
og du som en Allik med Hovedet staar,
forvirret du sjunes, fordi du har faa't
den lumpen Kalot.

I Kroeret gak,
giv Konen Kalotten og sig hende Tak.
Hun giver dig Brændvin saa meget igen,
som du kan fortære til Morgen, min Ven.
Du est jo en Stymper og ingen Jorddrot,
kast bort din Kalot.

Gak aldrig dermed,
men gør dig en Fluesmæk deraf vel bred,
og naar du i Kroeret har drukket dit Øl,
tag Vand i Kalotten, og Halsen i skyl,
og om du om Natten behøver en Pot,
da brug din Kalot.

Selv om man tager hensyn til at »standarden« og omgangsformerne dengang var meget forskellige fra hvordan de er i dag, virker det slående at Worm ikke kun ville vise at Kingo var »opblæst«, men også *udlevere* ham som én der kunne tage en tår over tørsten. Det er næppe kun en *stilistisk* effekt, når Worm lader Kingo figurere både højt og lavt, overført som bogstaveligt.

Kingo blev ikke nævnt med navn, men ingen - der læste visen - kunne være i tvivl, allermindst Kingo der svarede igen - dog, synes det, hverken klogt eller fermt:

Kingo's svar

Hvis er dend *Calot*,
Du Esel optegner saa ilde til Spot,
Og laster, dend sidder paa Hovedet fast,
Fordi den ej for dig aftages med Hast,
Dend varmer mit Hoved, og gjør det saa got,
Du Lumpen Hundsfot! ¹⁵¹

Du er jo en Mand,
Men ickun en Oxe, af Stude-Forstand,
Med Fiinhed at melde, en Kiker i Æst,
Der liuver og skriver, om Bisper og Præst,
Naar Haaret er borte, og de bær *Calot*,
Est du en Hundsfot.

¹⁵¹ Hundsfot: »*Ordbog over Det Danske Sprog*« oplyser at udtrykket oprindelig betegnede en hunhunds kønsdele, men at det senere blev en meget nedsættende personbetegnelse. Se bd. 8, sp. 690 f.

Lad sidde paa Snur,
Dend Præstelig Hue, du Afvind-fuld Knur!
Phy skamme dig! at du skal lide dend Spot
Fordj du har skrevet om Præstens *Calot*;
Din Øyne de rinder, det er icke gott,
Du lumpen Hundsfot!

Hvad var der for gang,
Din Snøffel, du havde i Højeste *Rang*,
Du veedst jo, at Griissen Dend følger sin So
Og Hyrden skal drive for Hunde og Koe,
Du kandst icke blive hos disse for sott.
Du lumpen Hundsfot!

Du varst i Betryk,
Om du icke havde dend Spanske *Paruch*,
Der kunde bedecke dit skallede Sviin,
Som mæsker dig daglig med Øl og med Viin
Og altid opspinder til Galskab en Tot,
Du lumpen Hundsfot.

Er dette til os,
En *Titul* til Ære? du lumpen Mads Fods!
Som Manden er inde, saa kommer hand ud,
Din Bøffel! din Snøffe!, din Oxe! din Stud!
Paa Tavlen, for Ære, skal skrives til Spot:
Du lumpen Hundsfot!

Du est kun en Kløer,
En Hyrde, som nyligen vogtede Søer,
Din' *Noder* og *Moder*, din Sæde og Gang,
Har været blant Hæste og Stude i *Rang*,
Men nylig fra Stalden opkrøben til Slot,
Du lumpen Hundsfot.

Hvad vemmes du ved,
Hand trycker *Calotten* i Panden dybt ned,
Dend skiuler hans Isse, og salvede Haar,
Men du som en Allik, røddøede staar,
Og seer saa forvirret paa Præstens *Calot*,
Du lumpen Hundsfoth

Vel burde dig Tak,
For Resten, jeg kiender Dig icke Ditt Pak,
Men var kun dit Levnet mig bedre bekiendt,
Jeg vilde vel for dig det Brændviin omvendt,
Men at dend er stømper som ej er Jorddrot,
Der Løyg du Hunsfoth!

Her staar din *Polet*,
Du ziirede cronet *Calote-Poët*!
At du udaf Præstens den brugte *Calot*,
Skal dricke af Øllet en Kande til Spot,
Saa soelis din *Musa*, det gjør dig saa got.
Du lumpen Hunsfoth!

Worm's gensvar

Det sidste »aktstykke« er Worm's gensvar. Kingo gav op. Måske indså han at en fortsættelse ville udvikle sig i en helt »forkert« retning, for var den første vise drilsk og »over strengen«, var denne *klart* perfid:

Hvilket Marchen her er.
Med dend lumpen Calot, som dend Hundsfoth hand bær,
Men naar mand blant Hunde henkaster en Steen,
Dén piber og skriger af Slaget faar Meen,
Hvi vilt du ej tage Sandheden for got?
Du lumpen Hunsfoth!

Jeg sander med dig,
Og siger: En Hunsfot som liuver om mig!
Hvem liuver og skriver om reedelig Mænd,
Hand gjør som en Esel, det dievlen ham skiend!
Men Sandhed er skreven om Præstens *Calot*,
Du lumpen Hundsfoot!

Beviise du maa,
At Sandhed er Løgn, du støder dig paa,
Var du icke skyldig, ej merke dig loed,
At tie og bie langt bedre dig stoed,
Jo meere du rører, da stinker din Pot,
Du lumpen Hundsfoot!

Calloten paa Snur,
Hun sidder ej ret, hverken bag eller for,
Thi for udj Panden dend sidder saa siit,
Og bag udj Nacken dend sturrer saa viit,
Som Soe kand med Sadel, kand du med *Calot*,
Du lumpen Hundsfoot!

Du veedst vel eengang,
Hvorledes du varst udj Højeste Rang,
Da du udj Kirken var skammelig fuld,
I Prædike-Stoelen du falt jo om kuld,
De bar dig af Kirken, med Skam og med Spot,
Du lumpen Hundsfoot!

Hvor ofte du har,
Maalt Rendesteens dybet, du arme *Claus* Nar!
Brudt Beenen' i støcker, du mindes vel og.
Hvorledes det gik, der du Kragen antoeg,
Din Kaarde blev borte; giet hvem dend har faaet?
Du lumpen Hundsfoot!

Kom icke igien!
At skrive mod Sandhed med Løgneris Pen,
Du mindes, hvor du og den Røde løb Storm,
Og dyppet tilsammen, Sielffv Tredie i form,
Dit Rygte dig følger, som Halen sin Rot,
Du lumpen Hundsfoot!

En herlig *Profit*,
Hvorledes du haver forvendt din *habit*,
Med Rytter du bytted' din' Klæder omkring,
Kand du vel erindre slig underlig Ting?
Nu vil jeg ej meere opregne din Spot.
Du lumpen Hundsfot!

Men tier du ej,
Da skal jeg dig viise en slemmere Vej,
Du skalt icke slippe med hemmelig Spot,
Men alle skal kiende du est en Hundsfot,
Dit Rygte, som Kuchens er tegnet paa Slot,
Du lumpen Hundsfot!

O! brug din *Calot*!
Hvad heller dend er dig til Hæder eller Spot,
Der er jo saa mange, der ganger med slig,
Thi lad dig ej merke, de siunger om dig,
Du kand deris Munde vel stoppe med got,
Du lumpen Hundsfot!
Du lumpen Hundsfot!

Worm vs Griffenfeld

I juli 1674 døde kansleren, Peder Reedtz. Reedtz havde uden begejstring konstateret at Griffenfeld var en stjerne i stigning, men havde dog til sin død søgt at bestemme eller korrigere kursen, senest havde han søgt at tage ledelsen af »Danske Lov«-projektet.

Da Reedtz døde blev der yderligere plads til Griffenfeld, som blev hans efterfølger som storkansler.

Til storkanslerens embede hørte den overordnede ledelse af Københavns Universitet - med et moderne udtryk kunne man sige at han fik bestyrelsesopgaverne - og frem til sit fald i 1676 engagerede han sig positivt i Universitets anliggender.

På Griffenfeld's 40 års fødselsdag den 24.8.1674 modtog Universitetet ham som ny kansler - og benyttede samtidig lejligheden til at fejre den »runde« dag - med en stor højtidelighed. Hele den akademiske verden deltog, men også Thomas Kingo var indbudt, for han var ved at placere sig som førende hofdigter og havde bidraget til festlighederne med et stort hyldestdigt.

Hidtil havde det været Reedtz der stod bag Kingo.

Worm var selv sagt ikke inviteret, og da han - formentlig - følte sig stærkt forbigået netop af Griffenfeld¹⁵² og distanceret af stedfaderen, Kingo, skrev han på denne tid et kritisk digt - »*Studiosus Lamentans*« - en anonym advarsel til Griffenfeld om at skikke sig ordentligt¹⁵³:

Kirke-Nøglen undertiden
hænges hos et *Tøse-Laar*,
Peders Nøgle-Baand ved Siden
Bindes ofte paa et *Faar*.
En *Skomagers Syell* og *Risper*
kan nu giøre *Provster, Bisper*.

Dette blev observeret.

Worm blev kaldt til samtale hos biskop Wandal, der havde skaffet ham stillingen i Slangerup. Wandal oplyste ham om at han var under mistanke som forfatter - og advarede ham¹⁵⁴.

Worm i Viborg

I 1677 - samme år som Kingo blev biskop i Odense, året efter Griffenfeld's fald - blev Worm »forfremmet« til sognepræst i Viborg, hvor han i flere år havde stået »for tur« til embedet som lektor ved domkirken. Virkelig lektor blev han aldrig - han måtte tage til takke med et beskedent og dårligt lønnet embede som sognepræst - men han fandt sin kone, Abild Achton, som han blev gift med i 1677. Abild Achton var datter af Worm's forgænger. Og han »fandt« også Søren Glud, der var biskop.

Worm lagde sig i Viborg ud med sine kolleger og foresatte - og brugte en stor del af sin energi på at skrive satiriske digte og at sende dem til slægtninge og gamle bekendte i egen eller andres afskrift. Trykt blev de ikke déngang.

¹⁵² Det er muligt, måske endda sandsynligt at Griffenfeld har besluttet at Worm ikke skulle længere end til Slangerup uanset intellektuel kapacitet og uanset en svag familiemæssig forbindelse. Der findes i det mindste et andet eksempel på at Griffenfeld har forbigået »klienter« som han ikke fandt vægtige eller driftssikre nok. Jf. Olden-Jørgensen's Griffenfeld-biografi, s. 219 ff. og Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 110.

¹⁵³ Digtet er formentlig fra 1675 og kan læses i »*Jacob Worms Skrifter*«, bd. 1, s. 40 ff.

¹⁵⁴ Worm rettede sig, som det fremgår, ikke efter advarslen. På et senere tidspunkt gik han endda så vidt at han betegnede Griffenfeld som en Anti-Christ, Jf. Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 177. Dette var en alvorlig anklage, men dog én som man undertiden også brugte om Paven.

Worm's kritiske digte

Mange af de *kritiske* digte var - især i den første del af forfatterskabet - personlige eller havde en politisk snert, men de gik dog ud fra at »systemet« var hensigtsmæssigt, og at det kun var *personerne* der optrådte forkert. En 'doven' Konge der overlod statsstyret til ukristelige politikere - og dermed lagde landet åbent for udsugning - måtte risikere at miste sit land¹⁵⁵.

Billeskov-Jansen parafraserer Worm: »*Fyrsten, Herrens salvede, er oftest et overmåde godt og uskyldigt menneske, men trækkes ned af smigrere og vice-dronninger; derved bliver han en fjende af Gud og ved den fordærlige korrupcion til skade for sit rige*«¹⁵⁶.

Heri gemmer sig en vis - måske teoretisk - mulighed for at gøre op med Kongen.

En sådan opfattelse var der vel også andre der delte, men Worm's gamle biskop Hans Wandal havde en helt anden mening, og den lå langt tættere på »systemet«.

Efter Wandal's opfattelse var Kongen Guds stedfortræder, og derfor kunne man ikke - under nogen omstændigheder - gøre oprør imod Kongen.

Gud - og Kongen - stod ikke i spidsen for noget demokrati, men for et retfærdigt hierarki. *At Gud udøvede retfærdighed kunne ikke betvivles*¹⁵⁷.

Da Griffenfeld var faldet - og det nye styre *ikke* ændrede kurs på dét område der dengang interesserede Worm, besættelsen af de kirkelige embeder - skiftede han tilsvarende opfattelse. Han fastholdt og skærpede sin kritik af embedsmisbrug, men reviderede sin opfattelse af Griffenfeld.

Det taler desuden til Worm's ære at han - da Griffenfeld var fældet - gik i forbøn for ham med et digt; man skal ikke slå på én der ligger ned, skrev han på det nærmeste:

Lad ej din Naade fare
mod Griffen, nu halvdød;
Guds Engle ham bevare
fra Vaade, Fald og Nød.
Jeg, Irirken, saa sukker.
Gud Ørnen fri fra Sorg og Nød,
til Himlen ham indlukker.

¹⁵⁵ Jf. Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 99.

¹⁵⁶ Jf. Billeskov-Jansen's Worm-artikel i »*Dansk Biografisk Leksikon*«.

¹⁵⁷ Jf. Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 18.

Worm vs Kongen

Efter Griffenfeld's fald udtalte Worm sig - til at begynde med - særdeles positivt om og over for Kongen, Christian V. Han skrev et opportunistisk hyldestdigt til ham¹⁵⁸ og var tilfreds med at der 20.3.1676 blev udstedt en kongelig forordning mod nepotisme.

Men i den sidste del af forfatterskabet der omfatter »*Jdola Jeroboami*«, en såkaldt disputats - dvs. en akademisk øvelse - men af satirisk karakter, genoptager Worm sin tidligere kritik, men går langt videre. Nu anfægter han den Danske enevældes legitimitet ved at hævde at Enevælden beroede på et kup og blev gennemført uden befolkningens billigelse¹⁵⁹.

Denne kritik rettede sig vel ikke personligt mod Christian V, men mod *systemet*. Derimod rettede Worm's betragtninger om hvad der i virkeligheden var sket i Skånske Krig sig direkte mod Christian V.

At man havde vundet til søs var der ikke tvivl om efter Niels Juel's sejr i Køge Bugt 1.7.1677.

At man havde proklameret at man også havde vundet slaget ved Lund 4.12.1676 - var noget mere tvivlsomt. Ikke fordi Worm i virkeligheden vidste hvad der skete, men han ramte formentlig et meget ømt punkt hos Kongen.

En af Worm's yndlingsskydeskiver var den tidligere nævnte general Friderick von Arenstorff, der var mislykkedes med undsætningen af Kristiansstad (jf. s. 20). Måske har Worm set hans skæbne - dom og afskedigelse - som et tegn på at *han* havde ret. Han kunne vanskeligt vide at han havde ramt en hel del ved siden af, Kongen havde nok været rasende på generalen, men det holdt trods alt ikke så længe. Arenstorff blev taget til nåde, genindtrådte i Hæren og avancerede endda.

Undersøgelse og fængsling

Angrebene på Kingo og på Griffenfeld gik an, de var ikke farlige, men man tog ikke let på at Worm satiriserede over Kongen, hvad enten anklagerne var berettigede eller ej. »Man« var faldet over ét af Worm's skrifter og gav sig til at undersøge, hvem der kunne være ophavsmand. Formentlig varede det ikke længe, før man fik mistanke til Worm og fik indsamlet flere af hans skriverier.

Man forhørte ham og ransagede hans hus, hvor man dog ikke fandt noget¹⁶⁰, men efter at have indsamlet oplysninger og materiale - og efter at Worm var blevet forhørt yderligere, var generalfiskal Christian Pedersen ikke i tvivl. Man havde fundet *manden*. Nu drejede det sig mest om at finde ud af om Worm havde medsammensvorne eller om han var en enlig fuserast.

¹⁵⁸ Jf. Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 131 f.

¹⁵⁹ Jf. Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 267.

¹⁶⁰ En »historie« om at man fandt noget i 2' omgang, efter at Worm havde røbet sig i en prædiken, må antages at være grundløs, jf. Erik Sønderholm: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«, s. 212.

En elendig amatør, en selv-viis Gante

Set bagfra må man konstatere at Worm gjorde næsten alle de tekniske fejl, det var muligt at begå:

1) Han kunne ikke nære sig, men *måtte* ud med sin kritik, omend anonymt. Han så sig selv som en profet, et sandhedsvidne, og mente - formentlig - at »man« ville tage positivt imod hans afsløringer. Han forstod slet ikke at en afsløring af ham kunne få *overordentlig* vidtrækkende personlige konsekvenser for ham selv.

2) Han var elendig til at »sløre« sine aktiviteter. Han havde udviklet en »lam« forklaring på hvordan han var kommet i besiddelse af de fatale skrivelser¹⁶¹ - og han involverede tilmed andre i at udbrede sine skrifter, dels drenge på latinskolen som han betalte for at kopiere skrifterne, dels bekendte som han sendte sine skrifter til.

3) Da han kom under mistanke og blev underkastet forhør, gjorde han som mange andre har gjort efter ham: Han fastholdt sin »lamme« forklaring (for ikke at fremstå som uvederhæftig), men gav sig tilmed til efterhånden at forklare tekniske og andre problemer med de omhandlede skrifter. Desuden troede han at han kunne »disputere« sig ud af sine vanskeligheder, og at det kunne føre til noget positivt at korrekse forhørslederen for ikke at overholde logikkens spilleregler. Worm kunne næppe forstå at sagen ikke fulgte hans dagsorden, men forhørslederens.

4) Det varede heller ikke længe, før Worm udviklede sig i selvmodsigelser, tabte sin vederhæftighed og måtte gå til bekendelse. Først delvis, så fuldstændigt.

Objektivt set var Worm skyldig, både hvis det han sagde var falsk, men majestætsfornærmende (og truende), eller hvis dét han sagde - mere eller mindre - var sandt¹⁶², men stærkt irriterende og truende.

Worm kunne på dette tidspunkt følge én af to strategier, enten kunne han på tydelig vis angre hvad han havde gjort og bede om nåde - eller også kunne han fastholde hvad han havde gjort og tage dén straf der måtte komme.

Han valgte (stort set) den første. Han forsvarede sig med at han kun var en stakkels digter der ikke mente noget alvorligt med hvad han skrev og at han havde været helt alene om det¹⁶³. Han gav sig til at skrive bønsskrifter og breve, og hans

¹⁶¹ Han havde angiveligt købt dem af en omrejsende svensk præst, der var flygtet fra Sverige. Ingen andre havde naturligvis truffet svenskeren. Hvor mange anklagede har ikke påstået at de havde fået det ene eller det andet af en ukendt mand, de tilfældigvis havde mødt på en beværtning?

¹⁶² Det var fx sandt at Kongen havde en *maitresse*, derimod var det ikke nogen hemmelighed.

¹⁶³ Der er absolut ingen grund til at pege fingre ad Worm fordi han på dette tidspunkt valgte at »lægge sig ned og logre«. Det var ganske vist hverken kønt eller modigt, snarere »fornuftigt«. Derimod kan man anfægte visdommen i at Worm rejste en fundamental kritik af Kongen og alle hans »omgivelser«, når han dog stod fuldkommen alene. Styret var *ikke* godt. Den førte udenrigspolitik var stærkt kritisabel. Militæret - især Hæren - havde ikke nogen fremragende leder, slet ikke efter at Kongen (og hans »omgivelser«) var kommet uoverens med den selvbevidste

kone - der var kommet til København, hvor sagen pågik - gav sig meget energisk til at opsøge »standspersoner«, der kunne tænkes at gå i forbøn for Worm.

Dom og benådning

En af dem Worm skrev til var Kingo, der efter domsafsigelsen svarede - dog næppe på en måde der har begejstret Worm. Kingo's svar var realistisk og »udleverende«, men netop derved har det gavnet Worm, hvis det overhovedet har haft en reel betydning.

Kingo's svar fremkom i et digt, hvor Worm blev beskrevet som en »lumpen pladerpløs« og som en »selv-viis gante«, men også som en uskadelig smædeskriver, som det ikke var nødvendigt eller »stort« at henrette. Argumentet fremgår at et par linier som er lagt i Kongens mund:

*»Mit kroned Hoved skal saa lavt ej bukkes ned,
At mand skal merke, jeg blev paa en flabmund vred«¹⁶⁴.*

Myndighederne fulgte - *formoder* jeg - allerede fra dette tidspunkt en afbalanceret strategi.

På den ene side fandt man det nødvendigt at statuere et eksempel og så vidt forhindre andre i at træde op mod Kongen¹⁶⁵, på den anden side var der ikke grund til at *halshugge* synderen, og slet ikke når det efterhånden stod klart at Worm var en enlig fusentast, og når Abild Achton desuden havde gjort et meget fordelagtigt indtryk.

Resultatet blev at Worm 23.2.1681 blev fradømt magistergrad, kjole og krave og dømt til henrettelse, men at Kongen - efter nogen betænkningstid - benådede ham

overgeneral, Hertug Hans Adolf af Plön. Der var nok at kritisere, men alene og ud i det blå? Det var det rene sværmeri og diletterteri.

¹⁶⁴ Jf. Erik Sønderholm: »Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede«, s. 245. Kingo's digt er optrykt i hans »Samlede Skrifter«. Det fremgår ikke hvilken udbredelse digtet fik på den tid hvor Worm's skæbne var ved at blive afgjort, men det er sandsynligt at de »højere magter« kendte det.

¹⁶⁵ En anden præst forsøgte sig, men dog næppe inspireret af Worm. Det var Esaias Fleischer, som i øvrigt var én af de to præster der skulle berede Griffenfeld til døden 6.6.1776. Den anden var Michael Henriksen fra Nicolai, jf. Olden-Jørgensen's Griffenfeld-biografi, s. 277.

»Salmonsens« (2. udgave) bd. VIII oplyser om Fleischer at han blev født i 1633 og døde i 1697. Han skal i sin ungdom have haft 'sværmeriske' tilbøjeligheder og lagt sig ud med Københavns præster, hvad der førte til at han mistede sine akademiske rettigheder og blev afskediget. Han rejste herefter nogle år til udlandet for at studere. Da han vendte hjem i 1665 slog man en streg over det passerende og gav ham embede ved Helliggejst. Ved takkegudstjenesten for Freden i Lund i 1679 omtalte han fra prædikestolen freden som »en skiden og skammelig Fred«. Herefter blev han suspenderet, men gode - og formående - venner skaffede ham snart embedet tilbage.

16.4.1681. Dødsdommen blev erstattet med en livsvarig forvisning til de »varme lande«: Trankebar¹⁶⁶. Nedenfor følger dommen:

Efftersom de kongl: tilforordnede *Commssarier* udj Jacob Worms Sag Vdtrycheligen udj deris dom *Mentionerer* och tilfinder bemt: Jacob Worm at hafue udj Adschillige sine Schandschriffter paa V-tilbørlig och V-sømmelige maade iche Alleeniste Angrebet hans kongl: May:ts troe Vndersaatter och Høye *Ministre* paa deris Embede, sampt Erlige Nafn och Røgte, Mens endoch hans Kongl. May:t Self, saauelsom hans Kongl: May:ts her fader Høylofligst Jhukommenlse och dend høye Kongl: *Soûveraine* Regiering, Huorudj hand effter Adwarsel och paamindelse dog er blefuen fremturende, Saa de derofuer for saadan hans høye forseelser iche Alleeniste hafuer dømbt hannem fra hans Geistlig och Præstelig Embede, Sampt Kioel och Kald, Mens endoch Endelig tilfunden hannem at ofuerlefueris udj Wersslige dommeris hender, der fremdeelis at stande til rette; Da saasom hans Kongl: May:t Allernaadigst hafuer ladet Befahle Sagen til Raadstuen effter foregaaende *Gen: Fiscals* Stefning at schulle indkomme, och derudj paa hans fortiendte Werdslig Straf effter saadan hans, effter Bemt: dombs sigelse Befundene høye forseelser at Kiende och dømme, Hafuer Wj effter vdj Rette lagde Brefue doms *Docûmenter* och Egen wedgaaelse saaledis Kiendt, At Jacob Worm bør hans Lif, ære och Goeds at hafue forbrudt, Hans Schandschriffter offentlig af Bødelen at Brendes, sine fingre for Meeneed at mistes, sit Hofued wed Swerd at Afhugges, hans Hofuedlod til Kongen at were hiemfalden, hannem self Til Straf och andre Til Afschye och Exempel. Dess til Widnisbiurd

Under Woris Stadtz Jndseigl och Raadstueschrifuerens Underteignelse.

Actum Hafniae den 23 *Februarij* A ° 1681. Som forskrefuet staar.

[Laksegl]

C. Heldt

Raadstsk:¹⁶⁷

¹⁶⁶ Det fremgår af Inger Dübeck's artikel: »Henrettelser og korporlige straffe i oplysningstiden«, »Historie« nr. 2, 2002, s. 325 ff., at man i 1' halvdel af 1700-tallet havde udviklet et omfattende benådningssystem.

¹⁶⁷ Dommen er aftrykt efter Erik Sønderholm: »Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede«, s. 456 f.

Trankebar¹⁶⁸

Worm måtte i maj 1681 tage afsked med sin kone og blev sat på skibet »Phoenix«.

Der foreligger ikke mange oplysninger om hvad der hændte ham. Formentlig har han haft en beskeden bolig og fået små midler til at leve for. På et tidspunkt er han blevet ulønnet kantor ved kirken.

I forsommeren 1682 ankom Axel Juel (1655-1720) til Trankebar. Han var officer i flåden - og en brorsøn til Jens og Niels Juel - og havde opnået at blive udnævnt til kommandant for Dansborg-fæstningen, senere overtog han desuden funktionen som guvernør.

Juel kom i konflikt med sin garnison og med ansatte i det Ostindiske Kompagni. Der blev sendt klager over ham til København over hans embedsførelse, og der blev planlagt et oprør, som - formentlig - skulle føre til at Juel blev afsat som guvernør og erstattet med købmanden John Gillis.

Juel afslørede imidlertid planerne og dømte ved en standret i 1685 nogle af de indblandede til døden og lod dem henrette, andre fik han jaget ud i junglen. Jacob Worm - som muligvis havde været direkte eller indirekte indblandet i planerne¹⁶⁹ - satte han i arrest; han blev end ikke indkaldt som vidne i sagen - hvilket dog sandsynligvis skyldtes at dommen fra 1681 - efter gældende praksis - fuldstændig udelukkede at han kunne anvendes vidne, uanset *hvad* han kunne meddele. Se her DL 1-13-19:

»Intet Udædisk Menniske, eller nogen anden, som forvunden er for nogen Uærlig Sag, Tyverj, Forræderj, eller Troldom, skal staa til troende i Vidnisbyrd, eller i andre maader, i hvad de ville sige og vidne paa nogen.«

I København besluttede man at foretage en undersøgelse og udsendte oberst Wulf Henrik Calneyn som kommissær. Med sig fik Calneyn et brev fra Sjællands Biskop, Hans Bagger, om at Jacob Worm var udnævnt til præst på Trankebar¹⁷⁰; man må formode at Calneyn blev grundigt orienteret om *hvem* Worm var og hvad han havde bedrevet.

Da Calneyn ankom i 1686 fik han Worm løsladt og indsat i embedet, og derefter var én af hans første opgaver at iværksætte sine undersøgelser. Calneyn tog først Juel's parti, men blev efterhånden overbevist om at Juel havde begået kriminelle

¹⁶⁸ Dette afsnit bygger på Erik Sønderholm: »Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede«, s. 252 ff og s. 488 ff samt »Jacob Worms Skrifter IV«, s. 123 ff.

¹⁶⁹ Det fremgår af Højesteretsdokumenter at Worm har 'communiceret' med kompagniets 'betienter'. Hvad Worm's bagtanke - i givet fald - kan have været, kan man kun gisne om. Måske mente også han at Juel optrådte bedragerisk og brutalt, og at han ville nyde godt af at have hjulpet til en afsløring af ham. Måske er denne opfattelse blevet styrket af at Juel havde vist at han ikke ville fremme Worm's interesser? Højesteret ville ikke, *sagde man*, forholde sig til hvad Worm havde sagt og skrevet. Dommen over ham gjorde ham ubrugelig som vidne.

¹⁷⁰ Brevet hviler på en kongelig ordre som er dateret 3.10.1685. Dvs. 4 år efter dommen og forvisningen. Ordren er aftrykt i Erik Sønderholm: »Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede«, s. 467.

handlinger, og derfor afsatte og anholdt han ham, udnævnte en ny fæstningskommandant og rejste til København med Juel.

I København blev der nedsat en kommissionsdomstol som afsagde kendelse i foråret 1690, og derefter blev sagen behandlet af Højesteret som stort set frikendte Juel 23.12.1690¹⁷¹. Trods frifindelsen var Juel's karrieremæssige muligheder udtømte og hans økonomi slået i stykker. Han flyttede dog ikke udenlands for at begynde forfra, men til Strammelse ved Tåsinge i nærheden af Niels Juel's gods.

Hvad Worm har tænkt og gjort på Trankebar vides der næsten intet om. Formentlig har han håbet på at kunne vende tilbage til Danmark, og måske har han troet at udnævnelsen til sognepræst var et tegn på at han kunne blive taget fuldstændig til nåde? Formodningen taler imidlertid for det modsatte, skriver Erik Sønderholm, og det virker overordentlig sandsynligt.

Der var nemlig ingen som helst grund til at lade ham vende tilbage. Tværtimod, dels kunne han mistænkes for igen at ville optræde »problematiske« - og så skulle man bruge tid på at forholde sig til dét. Dels havde man med udnævnelsen fået den sognepræst man manglede.

Worm døde ved årsskiftet 1692-93, 50 år gammel. Hans kone, Abild Achton, giftede sig i 1694 med præsten Mads Thrane, som hun levede sammen med til hun døde 10.3.1711 i Ormslev Præstegård.

Jacob Worm og Abild Achton er formentlig bedsteforældre til satirikeren Fr. W. Wiwet (1728-90).

¹⁷¹ I sagen - eller ved siden af den - indgik en påstand om at Juel 22.8.1682 skulle have udtalt sig krænkende om Regeringen m.fl. Dette afviste Juel, og hans ed herom blev godtaget af Højesteret.

SPROGET I »DANSKE LOV«

23 Noget af det bedste man kunne præstere

Det er en udbredt opfattelse at sproget i DL er klart og tydeligt, at teksten let lader sig begribe. Det er rigtigt. Der er mange steder hvor teksten er lige ud ad landevejen og umiddelbart til at forstå.

Der er naturligvis udtryk der er gået ud af brug, og ord som betød noget andet end de gør i dag. Men som helhed er loven udtryk for noget af det bedste man kunne præstere skriftligt henimod slutningen af 1600-tallet, og det letter forståelsen for en nutidig læser.

Dermed være ikke sagt at sproget var *moderne*. Og dertil kommer at teksten *nogle* steder er temmelig knudret.

Formentlig har lovens fædre haft samme intentioner om lovens sprog som dem de udtrykte med hensyn til sognepræsternes prædikener. Man ønskede klar og tydelig klar og tydelig tale, ikke langstrakte eller indviklede teologiske spidsfindigheder. Se således DL 2-4-7:

»De skulle i deris Prædikener og Forklaringer ej fremføre noget, som er mørkt og vanskeligt at forstaa: Ej heller bevise deris Visdom og Skarpsindighed paa det hellige Stæd, men alting gjøre til Christi Meenigheds Opbyggelse.«

En analyse af sproget i DL - og i dens enkelte bøger - kunne fx omfatte følgende sprog- og stiltræk:

1. Ordene:	Hvilke ord bruges, hvilke ikke? Hvor meget bruges de enkelte ord (hvilken frekvens har de enkelte ord)? Er ordene Danske eller har de udenlandsk oprindelse (er de fx Latinske, Tyske, Franske eller: Svenske [se særligt bogen om søret])? Hvordan fordeles ordene på ordklasser? Hvordan bøjes ordene? Er bøjningen ændret siden udgivelsen af DL? Er stavningen konsekvent gennemført? Er den »gammeldags« eller »moderne«?
------------	--

2. Sætningsbygningen; forholdet mellem hovedsætninger og ledsætninger og mellem ledsætninger indbyrdes::	Har sætningerne en »flad« struktur (en parataktisk struktur) eller en »dyb« (hypotaktisk) struktur? Hvilke tegn bruges og hvordan? Er der »grammatisk« tegnsætning? Er denne brugt konsekvent?
3. Stilen:	Hvordan kan stilen karakteriseres generelt og i de enkelte dele af DL? Er der særlige stiltræk? Evt. særlige træk i de enkelte dele? Er der (gammeldags) stiltræk? Er disse - i givet fald - typiske for anden litteratur fra samme eller tidligere perioder?

På de følgende sider refereres en tidligere undersøgelse af sproget i DL og desuden oplyses om nogle foreløbige iagttagelser.

Da jeg har fundet at det var vigtigst at få den digitale udgave af DL ud så hurtigt som muligt, har jeg udskudt en mere grundig sproglig undersøgelse til et senere tidspunkt.

24 Allan Karker's undersøgelse

Sprogforskeren Allan Karker foretog for en del år siden - i begyndelsen af 1980'erne - en undersøgelse af de vigtigste sproglige træk i DL¹⁷², som der kan henvises til.

Da Karker skrev sin artikel forelå DL ikke i digital form, og det var derfor særdeles vanskeligt at foretage pålidelige statistiske undersøgelser af sprogbrugen.

Karker's konklusioner var i hovedtræk:

1. Ordene svarer til tiden. Man har undgået meget gammeldags ord, og man har - stilmæssigt - undgået de mange svulstigheder som man i øvrigt kan finde i barokperioden¹⁷³. Her kan tilføjes at der synes at være en vis forskel på de 6 bøger. Den enkelte bog er præget af sin særlige emnekreds - dette gælder fx 4' bog der vedrører søretlige forhold.

Ortografisk var der en række inkonsekvenser - ordene blev ikke altid stavet ens -, men i det grundlæggende var DL på dette område forud for sin tid¹⁷⁴. I 2' halvdel af 1600-tallet havde man ikke en Dansk ordbog, endsige én der var autoriseret eller konsensus om.

2. Syntaktisk er DL præget af en række klassiske skriftsproglige træk, hvilket var med til at give DL et højtideligt udtryk.

3. Sammenfattende mener Karker at DL - set under datidens synsvinkel - var præget af en jævn og klar udtryksform, men at der var forskellige »ubehændigheder« og inkonsekvenser der svækkede billedet af sproglig klarhed og enhed.

-

Karker's konklusioner holder formentlig ved en nærmere gennemgang, men måske skulle man ikke - det langsommelige og vanskelige forfatterarbejde taget i betragtning - »stikke næsen« op efter et egalt sprogligt mesterværk.

Måske skulle man nøjes med at konstatere at DL som helhed, sprogligt set, er et effektivt stykke lovarbejde og et solidt forfatterarbejde.

Dén dag i dag - over 300 år efter udgivelsen - er DL, som allerede nævnt, ret let at læse. Den er også - i modsætning til mange af baroktidens sproglige vidtløftigheder - til at holde ud at læse, og det er vel et godt udtryk for sproglig styrke?

¹⁷² Se nærmere i »*Danske og Norske Lov i 300 år*«, s. 65 ff.

¹⁷³ Dette gælder dog fx ikke »Forklaring på Vidners Eed« (Secher, s. 1008 ff.), der er stærkt præget af barokke sprogløjfer.

¹⁷⁴ Måske var DL derfor med til at lægge en standard?

25 Ordene: Foreløbig frekvensundersøgelse

I forbindelse med den aktuelle digitalisering af DL har jeg benyttet lejligheden til at opstille en liste over alle ord der er brugt i DL og til at foretage en »hurtig« frekvensundersøgelse¹⁷⁵.

I denne omgang er den foretaget på DL som helhed (incl. det kongelige forord og edserklæringerne til sidst), men sådan at Secher's indledning og alle noter osv. er undtaget¹⁷⁶. På et senere tidspunkt vil jeg foretage tilsvarende undersøgelser af de enkelte bøger m.v. og anstille forskellige sammenligninger mellem dem.

Nedenfor følger - som illustration - en liste over de 100 mest brugte ord.

Der bruges i alt godt 99.000 ord, altså knap 100.000, der fordeler sig på næsten 8.500 ordvarianter¹⁷⁷. Der er i denne omgang *ikke* taget hensyn til at *nogle* forekomster er varianter af *andre* forekomster. Derved vil brugen af nogle ord - i denne omgang - blive undervurderet (se nedenfor om *Kongen* og *Kongens*).

Antallet af forekomster af de 100 mest brugte ord er 55-56.000, dvs. 56 % af samtlige forekomster. Holder man sig til de 100 mest brugte ord, har man allerede »skrevet« eller »læst« over halvdelen af lovteksten, men en sådan halveret tekst vil ikke være særlig meningsfuld.

Forekomsterne optræder gennemsnitlig næsten 12 gange i teksten.

En række ordvarianter forekommer - modsat - kun en enkelt gang: knap 4.000 forekomster (svarende til 4 % af alle forekomster).

Som det kan ses af tabellen er de hyppigst brugte ord:

1) forbinderord (bindeord - *og, eller, men, hvis*) og ord der ofte indleder ledsætninger (*som, der, at*),

2) forholdsord (*i, til, med, af, for ...*)

og

3) en række stedord (*hand, den, det* osv.)

- dvs. ord der har en *formel* sproglig betydning, snarere end en *konkret*.

hvis svarer ofte til det nutidige: *hvad*¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Frekvens = Antal forekomster af en variant * 100 / Samtlige forekomster. Frekvensen af en forekomst er et procenttal.

¹⁷⁶ I »tælle materialet« er alle araber- og romertal taget ud *før* der blev foretaget beregninger. I »i« er fraregnet 6 forekomster af »I« (i sammensætningen »I. Cap.«). Tilsvarende er fraregnet 6 ud af 10 forekomster af »VI« = romertallet 6. De øvrige 4 forekomster anvendes i den Kongelige fortale (hvor de staves: »Vi«). To forekomster af »N.N.« er også fraregnet.

¹⁷⁷ Hver 'form' noteres for sig. Forskellige bøjningsformer skal derfor - evt. adderes. Dette kan vanskeligt gøres på basis af en oversigt der er sorteret efter frekvens; her er en alfabetisk sortering at foretrække.

¹⁷⁸ Nu om stunder kan *hvis* være et bindeord eller et stedord. Jeg har pt ikke set nærmere på de forskellige former af *hvis* i DL:.

Det første ord der har en *konkret* betydning er: *Kongens* - der ligger relativt langt nede (ca. på plads nr. 55), men adderer man forekomster af *Kongens* med forekomsterne af *Kongen* kommer man væsentligt højere op. Andre ord med *konkret* betydning er: *Gods*, *skade/Skade*¹⁷⁹, *Sølv*¹⁸⁰ og *Skipperen*.

Nogle forekomster staves ens, men har to betydninger, fx som navneord og som udsagnsord, således *bøde* (mange tilfælde) og *Bøde* (dog vist nok kun med én forekomst, nemlig i DL 3-13-39). I oversigten skelnes der ikke mellem stort og lille forbogstav.

Variant	Antal, brutto	Fradrag (romertal)	Antal, netto	Frekvens
og	5289		5289	9,51
eller	2492		2492	4,48
som	2409		2409	4,33
at	2016		2016	3,62
i	1823	6	1817	3,27
til	1773		1773	3,19
hand	1612		1612	2,90
den	1548		1548	2,78
det	1545		1545	2,78
de	1531		1531	2,75
da	1399		1399	2,51
er	1197		1197	2,15
med	1164		1164	2,09
skal	1095		1095	1,97
af	1033		1033	1,86
for	1028		1028	1,85
paa	1006		1006	1,81
nogen	917		917	1,65
ikke	804		804	1,45
sig	780		780	1,40
saa	725		725	1,30
om	717		717	1,29

¹⁷⁹ Det viste sig - efter at jeg havde »låst« de forskellige digitale udgaver af DL - at Secher undertiden skriver substantivet *skade* med lille forbogstav, mens Schyth tilsvarende (ofte eller oftest) skriver med stort, således s. 119. Ordet *hinder* skrives af Secher både med lille og med stort forbogstav. Disse inkonsekvenser vil jeg se nærmere på ved en senere lejlighed.

¹⁸⁰ Den ret store frekvens af 'Sølv' skyldes at der talrige steder omtales *bod* eller *bøde* der skulle betales i Sølv.

haver	688		688	1,24
skulle	670		670	1,20
deris	651		651	1,17
have	634		634	1,14
maa	603		603	1,08
een	597		597	1,07
sin	573		573	1,03
anden	560		560	1,01
efter	549		549	0,99
ej	510		510	0,92
være	500		500	0,90
der	499		499	0,90
end	458		458	0,82
hans	432		432	0,78
men	427		427	0,77
kand	421		421	0,76
hannem	415		415	0,75
ere	402		402	0,72
ingen	380		380	0,68
uden	365		365	0,66
hvis	352		352	0,63
naar	345		345	0,62
bør	338		338	0,61
ved	329		329	0,59
andre	327		327	0,59
dem	314		314	0,56
enten	283		283	0,51
mand	280		280	0,50
sit	274		274	0,49
dog	268		268	0,48
selv	267		267	0,48
noget	259		259	0,47
Kongens	258		258	0,46
hver	254		254	0,46
samme	254		254	0,46
alle	252		252	0,45
vil	252		252	0,45
dennem	242		242	0,44
Gods	232		232	0,42

gøre	223		223	0,40
fra	216		216	0,39
kunde	210		210	0,38
dersom	203		203	0,36
hvor	203		203	0,36
give	196		196	0,35
lod	195		195	0,35
skade	192		192	0,35
derfor	184		184	0,33
rette	184		184	0,33
ret	178		178	0,32
lade	170		170	0,31
før	169		169	0,30
andet	166		166	0,30
et	165		165	0,30
bliver	163		163	0,29
mindre	160		160	0,29
Kongen	159		159	0,29
sine	157		157	0,28
siden	146		146	0,26
straffis	145		145	0,26
dertil	144		144	0,26
hvad	144		144	0,26
Sølv	144		144	0,26
hvo	136		136	0,24
ville	135		135	0,24
igien	133		133	0,24
Tid	133		133	0,24
tre	133		133	0,24
udj	132		132	0,24
strax	130		130	0,23
bøde [især: Bøde]	126		126	0,23
Skipperen	126		126	0,23
dag	125		125	0,22
imod	125		125	0,22
Dom	123		123	0,22
Aar	123		123	0,22
tage	122		122	0,22
I alt	55635	6	55629	100,00

26 Ordenes betydning

Der er en del ord der er gået ud af brug, som har skiftet betydning eller som har skiftet stavemåde. Nogle eksempler:

Eksempler på ord der er gået ud af brug (eller som bruges meget sjældent)	
fange(r)	i betydningen: få(r), fx i DL 5-2-70: Og fanger Slegfredbarn nogen Arv efter Faderen, da ... Jf. også fx DL 6-11-4.
Frænde(r)	beslægtede
Lejermaal, jf. DL 1-24-2, 2-2-5, 2-11-6, 3-16-14-3 og 4 samt 6-13-20.	[3-16-14-3] Om de Personer, som ere trolovede, forsee sig paa enten af Siderne, saa at enten hand bevarer sig med noget andet Qvindfolk, eller hun bevarer sig med een anden Mands Person, da maa de og være hin anden qvit, uden den Person, som Uskyldig er, vil benaade den Skyldige: Men dersom de forsee sig paa begge Sider, da skal dem ikke tilstædis at blive ved den Person, som de have forseet sig med paa enten af Siderne for den Forargelse, der ville følge efter; Men bør derfor at straffis paa dobbelt Lejermaals Bøder. Der var uenighed blandt lovens fædre. Nogle mente at omtalte form for samleje kun skulle straffes med bøde, hvis kvinden blev gravid, andre var mere »fundamentalistiske«. Forelå der graviditet kunne man i højere grad sandsynliggøre at lejermaal havde fundet sted, og dette var givetvis også årsagen til at Retspraksis havde bevæget sig i dén retning. Det blev - skriver luul - desuden fastslået som autoritativ fortolkning ved reskript af 30.11.1759, jf. Stig luul: »Kodifikation eller kompilation?«, s. 64.
Lyde	skade (jf. DL 6-7-7). Formen 'lyde' kendes vel stadig i sammensætningen 'lydefri'.
Maning, mane	indkræve gæld
Rebning; rebe	Man brugte særlige <i>reb</i> til at udmåle markstørrelser
Ridemænd	En slags retsfogeder
Slegfredbarn	Et Slegfredbarns ene eller begge forældre var ugift; et Horebarns far eller mor var gift (men ikke med hinanden) - i dette tilfælde forelå ægteskabsbrud til den ene eller anden side, evt. til begge sider
vorde(r)	Blive(r), evt. 'er blevet'. Jf. fx »Ordbog over Det Danske Sprog«
vorned, vornedskab	Jf. s. 19.

Eksempler på udtryk der stadig bruges (eller kan huskes)	
DL	udtryk
1-6-14 og 15, 1-24-39 og flere andre; bem. def. i 5-2-4	Aar og Dag = ... Aar og Dags Frist, som er et Aar og sex Uger ...
1-4-30 og flere andre. Ordet <i>Hiemgiæld</i> forekommer i alt 18 gange.	Skade for Hiemgiæld (tage skade for hjemgæld) = selv bære omkostningerne.

Eksempler på ord der har skiftet betydning	
DL	nutidig betydning
hvis	hvad (i mange, men ikke alle, tilfælde).
Instrument	et særligt dokument, jf. DL 1-25-6, 4-6-4 og 5-14-13.
Indførsel	Udlæg i ejendom eller løsøre i overensstemmelse med DL (søg elektronisk efter »Indførsel« og »indføre«). Jf. bl.a. DL 1-24-25: jf. også note om Peder Lassen, s. 42. Saa længe gode tienlige Løsøre, got Kiøbstædgods, eller Jordegods, er at bekomme, som Sagsøgeren med Billighed kand være fornøjet med, og for Hovedstoelen, paaløbende Rente, og anvente billig Bekostning, efter Brevenis Formælding, med dets Udlæg være Skadisløs holden, da skal Hovedgaardens Taxt og Gaarden selv med næst tilliggende Gods, som til Gaardens Avlings Fortsettelse Uforbigængelig fornøden eragtis, og een hvers Boepæl forskaanis; Og maa Sagsøgeren selv navngive hvis andet Gods hand til Udlæg begærer, og den Skyldige ingen Ret have hannem at henvise, hvor hannem selv lyster; Ej heller maa de, som Indførselen gjøre, Sagsøgeren andenstæds imod hans Villie og Samtykke indføre; Men hvis den Skyldigis Boe, eller Jordegods ej kand tilstrekke, saa Sagsøgeren deraf kand naa skiellig og billig Betalning, som før er mælt, da skal til dens Fyldistgiørelse Indførsel og Udlæg skee, først i det næste Gods, dernæst i Hovedgaardens Taxt, og endelig i Gaardens Bygning, eller anden Boepæl, indtil Sagsøgeren for sin Fordring paa forskrevne Maade fuldkommelig vorder betalt.
merkelig	bemærkelsesværdig
nedrig	På DL's tid: lav. Nu om stunder: Ondskabsfuld

Eksempler på ord der har skiftet stavemåde eller form	
af Stæd komme (DL 2-17-9 m.fl. steder)	afstedkomme
hannem	han (ham)
haver	har
[hvis man bliver] stunget (DL 6-7-3)	stukket. 'stunget' er en tillægsmåde af udsagnsordet 'stinge' = 'stikke'. Formen 'sting' kendes dog stadig, således i 'sidesting' og i de 'sting' man syr.

Bogstavkombinationen *ks* bruges sjældent i DL, stedet bruges *x*. *ks* bruges i et enkelt eller to tilfælde for at danne ejefald (*Birks*) og i *nogle* tilfælde, når *k* hører til én stavelse og *s* til den følgende: *Ubetæksomhed, Haandverksfolk, noksom, Verkstæd, Fændriks*

Antallet af *x*'er er *meget* større.

27 Sætningsstruktur (bl.a. ordstilling)

Sætningsstrukturen er meget forskellig DL igennem. Der er afsnit der er »knudrede«, der er afsnit der er »enkle«,

Der er mange eksempler på at **udsagnsordet anbringes til sidst**, således som det ofte sker på Tysk, jf. således DL 5-2-61 bl.a. formen *bekommet haver*:

*»Haver Fader, imens Moder lever, givet et sit Barn noget i Hænde, eller kostet dets Rejse paa fremmede Stæder, eller og Bryllups Udflyning (dog Bryllups Kost hermed ej meent) eller deslige, og dør Fader, før end hand faar gjort de andre lige Skiel, som ham tykkis og ret er efter Loven, da stande den Bekostning, som af Faderen i saa Maader optegnet er, i Barnets fulde Lod, naar der skiftis enten efter Fader, eller Moder, saa vit Samfrænder og Øvrigheden kunde billigt eragte, og Boen kand taale, og saa at de andre Børn ikke skeer forkort, men nyde Jevnet efter Loven. Vil Barn sig det ej lade afkorte, da indføre i Boen hvis det efter Faderens Opskrift **bekommet haver**. Vil Barnet det ej gjøre, miste Arv.«*

Tegnsætningen: Der bruges »grammatisk« tegnsætning (men dette er pt ikke undersøgt nøjere). Semikolon anvendes meget hyppigt. Efter semikolon skrives stort bogstav. Tilsvarende skrives stort bogstav efter kolon.

28 Særlige stiltræk

Der er adskillige afsnit hvor man fornemmer at »forfatteren« har leget med sproget for at fremkalde særlige virkninger.

Se således DL 6-10-5:

»Bide, stange, eller slaa, een Mands Bæster, eller Fæ, anden Mands Bæster eller Fæ ihjel, da skal den, som ejer Bæst, eller Fæ, der Skaden gjorde, betale den anden half saa meget, som det Bæst, eller Fæ, var værddt, der dræbt blev, saa fremt at det, som dræbt blev, var saa got, eller bedre, end som det, der dræbte; Men var det, som dræbt blev, ringere end det, som dræbte, da skal dets fulde Værd betalis.«

Denne formulering er sådan set nem nok at »forstå«, men den er så svær at recitere udenad at det måtte have »gjort lykke« når man kunne.

En formulering af lignende karakter kan findes i DL 5-2-70:

»Slegfredbarn arver ej Fader; Men dersom Fader fører Slegfredbarn til Tinge, og lyser og forkynder, at det er hans Barn, og skiøder det hvad som hand vil give det, da skal det saa meget beholde, som det skiødt vorder; Dog at det ej meere er end half Lod imod Egtebarn, og ej videre. End lyser hand det i Kiøn og Kuld, og skiøder det intet, da tager det half Lod ved Egtebarn. Er ej Egtebarn til, da tager Slegfredbarn, som tinglyst er, fuld Arv efter Faderen; Og fanger Slegfredbarn nogen Arv efter Faderen, da arver det og efter Sødskinde og Fæderne Frænder half saa meget som Egtebarn, uden Faderen forkyndede det paa Tinge, at Slegfredbarn skulle nøjjs med det, som Faderen gav det i Hænde, og da faar det ej meere enten efter Fader, eller Sødskinde, eller Fæderne Frænder. Det Barn, som af Fader tinglyst vorder, maa ingen vræge, at det jo holdis for Egtebarn.«¹⁸¹

Se endvidere DL 2-21-3:

»Ingen Danske Bøger, som uden Kongens Riger ere trykte, maa af nogen Ind- eller Ud-lændisk i Riget indførís, eller forhandlis; Ej heller maa nogle Bøger i Tysk Sprog, som handle om fremmet Religion, eller andet, som nogen Tvistighed, eller Scrupel, i den Uforandrede Augsburgiske Confessions Troe og Religion kunde eragtis at foraarsage, uden Kongens sær Tilladelse, i Kongens Riger og Lande indførís, sælgís, eller fal holdis. Hvo herimod gjør, have forbrut samme Bøger, saa vel som hvis hand haver med at fare, og derforuden straffís som den, der Kongens Lov ikke tilbørligen haver villet have i Agt.«

Der er andre formuleringer der er overordentlig nemme at sige, og som har en nærmest **poetisk eller ordsprogsagtig kvalitet**. Man må formode at dette er tilstræbt, for *faldt* en formulering godt, ville den være nemmere at huske, og så ville

¹⁸¹ Jf. DL 3-14-5: *»Slegfredsøn er Vorned til den Grund, som hans Moder lovligen bevisís at have været paa den Tid hand blev avlet.«* Den pågældende er ikke vorned på dén grund hvor han blev født (eller hvor moderen havde bopæl da han blev født), men dér hvor han blev avlet!

det også være mere sandsynligt at den blev håndhævet, se følgende eksempler - hvoraf de fleste er fra 5' Bog¹⁸²:

DL 5-8-13:

» [...] **Leje gaar for Eje, til Fardag er ude, om end skønt Ejermanen sælger Huset til een anden**«

DL 5-8-2:

»Men omkommer den, som fik til Laans Heste, eller Bester, og hand selv førte dem, tillige med dennem, da betalis de ej igien; **Tj den bør ej Laan at føre igien, som ikke kunde frelse sit eget Liv.**«

DL 5-9-2:

»**Lyser mand ikke op det hand hittede, da bliver hand Tyv derfor.**«

DL 5-10-2:

»**Med Vidisser kand mand Gods forsvare, men ej vinde Gods.**«

DL 5-10-20:

»Mødis Mands Skov og anden Mands Mark, da bør den, der Skov ejer, **saa langt som Grenene lude og Roden rinder**, uden det er Alminding, som ingen veed sin sær Lod udj, der ejer Husbonden Jorden og Bonden Skoven.«¹⁸³

Endelig kan nævnes DL 6-14-13:

»**Mindre end tolv Nød er ej Hiord: Tolv Heste eller Hopper Stod: Tolv Svin Vraad.**«

-

I DL 2-18-16 finder man til gengæld et eksempel på **»formfuldendt«**, akademisk og ret knudret sprog, men her gjorde det måske ikke så meget, eftersom artiklen ikke rettede sig mod almuen som mod personer med en vis akademisk dannelse:

»Ingen maa antage nogen i sit Huus til sine Børn, eller anden Ungdom, i Latine og boglige Konster at undervise, som ikke er i Kongens Universitets Students Tal inskreven, og sig hos sin Præceptorem Academicum, om hans Tieniste

¹⁸² Det vil senere blive undersøgt om en 'ordsprogsagtig' udtryksform er særlig karakteristisk for 5' bog.

¹⁸³ Jf. tilsvarende den følgende artikel (DL 5-10-21): »Afhænder nogen Ejerman sin Skov, som til Svins Olden er anslagen, eller den hannem ved Indførsel, eller i andre Maader frakommer, og andre have af Alders Tid haft i Skoven deris Græsgang, Giersel, Agerland, eller Engbond, som ligger til deris Gaarde, da beholde de deris Rettighed, som de af Alders Tid haft have, og den, som Skoven ejer, kand ikke tilholde sig nogen Rettighed der til Græsgang, eller Høebiering, eller tilegne sig videre end Oldentræerne og Grunden, saa vit som Grenene lude og Roden rinder.«

begæris der som Universitetet er, eller hos Superintendenten, eller i det ringeste Sognepræsten paa andre Stæder, angivet haver, at hand til saadan Tieniste fordris, paa det den, som saadan Tieniste begærer, kand vide, om den Person til Tienisten tienlig er.«

REVISIONSBEHOV? »DANSKE LOV« I 1700-TALLET (og videre frem)

29 Hvad DL omhandler og *ikke* omhandler

DL vedrører »det daglige liv«, men foreskriver også hvordan forskellige af Kongens embedsmænd - og andre der havde en offentlig bestilling - skal forholde sig i nærmere angivne sammenhænge.

Eksempelvis nedlægges der udtrykkeligt forbud mod at tage bestikkelse. Det bestemmes hvor store takster der skal tages, hvor mange heste der må medtages når en biskop tager på visitats i kirkerne, hvor meget øl en præst må give de bønder der har leveret tiende osv.

Derimod siges der meget lidt om stats- og samfundsstyrelsen. Det præciseres at staten styres af Kongen og at al udøvelse af statslig magt sker på hans bemyndigelse (hvilket ganske vist er en følge af Kongeloven, men den var *ikke* alment kendt).

Det siges, men nærmest i forbifarten, at **Kongen har monopol på at præge og godkende mønt**, jf. DL 5-3-39:

»Dersom nogen befindis her i Riget enten Indlændisk, eller Udlændisk, at kiøbe, handle, eller afbetale noget med anden Mynt, end som her i Riget gangbar og af Kongen tillat er, eller at vrage den Mynt, som Kongen haver ladet mynte, eller den for ringere, eller højere, Priis udgive, eller indtage, end som den af Kongen sat er, da bør hand at tiltalis af Øvrigheden, og betale dobbelt saa meget, som Summen er.«

Som det kan ses ligger fokus i denne bestemmelse ikke på møntregalet¹⁸⁴ - Kongens ret til at slå mønt - men på omsætningen og brugen af Dansk og fremmed mønt. Bestemmelsen i DL skulle tjene til at man i enhver form for handel og pengeomsætning kunne agere med fornøden sikkerhed (tilsvarende blev der fastsat bestemmelser om mål og vægt)¹⁸⁵.

Op gennem Middelalderen havde der været talrige problemer der vedrørte udstedelsen og brugen af mønt, bl.a. på grund af fusk med lødigheden. I 1618 forsøgte man sig med en reform; 'kronen' indførtes - og fra 1625 søgte Rigsrådet (og senere kongemagten) at føre en fastkurspolitik.

¹⁸⁴ Det står mig ikke klart *hvor* eller *hvordan* møntregalet var hjemlet i den tidlige Enevælde, men det var i alle »ordentlige« Danskeres interesse at der ikke kunne rejses tvivl om mønten.

¹⁸⁵ Jf. endvidere DL 6-18-1: *»Hvo som optager, flytter, eller setter Skielsteen, eller Stabel, uden lovlig Medfart, eller smelter falskt Guld, eller Sølv, eller handler med de Penge, der hand veed falske at være, eller med falskt Sølv eller Guld, hand gjør Falsk, og Kongen bør hans Haand, og den, der Falsk fik, bør at have af hannem Skadegield.«*

Ditlev Tamm anfører i sin »*Retshistorie*«¹⁸⁶ at der er ganske få regler i DL om **overdragelse af ejendomsret**. Dette skyldes *muligvis* den særlige »struktur« på ejendomsmarkedet i 2' halvdel af 1600-tallet. En meget stor del af landejendomme ne ejedes ikke af bønderne, men af adelige - og efterhånden også - borgerlige godsejere, der var relativt få selvejerbønder¹⁸⁷.

Blandt de bestemmelser som *findes* er DL 1-3-7 om at skøder m.v. skal oplæses på tinge for at få gyldighed. Søg evt. på forekomsten: Skiøde.

Et andet sted i »*Retshistorie*« diskuteres **håndteringen af erstatningsproblemer**.

Tamm noterer at der ikke er nogen almindelig erstatningsregel i DL, og at det først er engang i 1700-tallet at *culpa*-reglen i Danmark blev anerkendt »som *almindelig erstatningsnorm uden for kontrakt*«¹⁸⁸.

Culpa-reglen indebærer at en person kan tillægges ansvar for forsætlig eller uagtsom handling der har voldt skade. Kan en person *ikke* tillægges et sådant ansvar, er den pågældende heller ikke forpligtet til at erstatte vedkommende skade.

Som man vil kunne se er der dog en del *specifikke* eksempler i DL på at man har anset en skadevolder for ansvarlig og erstatningspligtig, se fx DL 6-11-9 der omhandler druknedød hvor der er gravet ulovligt eller hvor der ikke er sat gærde op - eller DL 6-11-1 om vådesdrab.

¹⁸⁶ Jf. s. 320.

¹⁸⁷ Som evt. blev adlet. Et berømt eksempel - fra 1700-tallet - er Ludvig Holberg, der blev baron, dels fordi han havde erhvervet så meget ejendom at en ophøjelse kunne være på sin plads, dels fordi han testamenterede en meget stor del af sin formue til Sorø Akademi.

¹⁸⁸ Jf. s. 198 ff. Citatet er fra s. 201.

30 Revision af »Danske Lov«?

Ikke mange år efter at DL var sat i kraft var der *nogle* der mente at der burde ske en vis ajourføring.

Engang i første halvdel af 1700-tallet blev der taget initiativ til at revidere DL. Én af dem der blev sat i gang var Andreas Hojer (1690-1739), der i 1734 blev professor i naturret (og som må anses for at være én af Ludvig Holberg's vigtigste modstandere¹⁸⁹); Hojer's overvejelser førte dog ikke til noget - og heller ikke senere lykkedes det at foretage en sådan gennemgribende revidering.

I 1800-tallet blev der forskellige steder i udlandet udarbejdet nye samlede lovbøger, hvoraf én af de mest berømt er den Tyske civillovbog af 1896 (som trådte i kraft i 1900)¹⁹⁰. Denne lovsamling adskiller sig på mange punkter fra DL. Først og fremmest er den skrevet for jurister, ikke for den læge læser, og man skal »meget« igennem før man kommer til »virkeligheden.«

Måske er dette en vigtig grund til at man ikke i Danmark - på dette sene tidspunkt - følte nogen særlig stor lyst til at revidere DL?

Man har - mere eller mindre bevidst - valgt at gå ganske andre veje. Dels har man udarbejdet rent nationale love om specifikke emner, således en særlig ny straffelov i 1866¹⁹¹ og en særlig lov om retsplejen i 1916¹⁹², dels er man indgået i et nordisk samarbejde om en fælles, eller i det mindste parallel, udvikling af love om køb, om ægtefællers formueforhold og om forskellige merkantile emner.

I dag - hvor de samfundsmæssige vilkår er langt mere komplekse, hvor det internationale samarbejde er blevet meget mere omfattende, og hvor vi i endnu højere grad end før er nødt til at tage bestik af andre landes lovgivning (hvor

¹⁸⁹ Fjendskabet tog - så vidt vides - sin begyndelse, da Hojer omkring 1718 havde angrebet Holberg for plagiat.

¹⁹⁰ Jf. nærmere i Ditlev Tamm's »*Retshistorie*«, København 2002, s. 324 ff. og i Ole Fenger's »*Lov og ret i Europas historie*«, Århus 2001, s. 150 ff. Fenger minder om at den Tyske lovbog introducerede en »generalklausul«, dvs. en bestemmelse om at dømme efter 'ret og rimelighed, tro og love, hæderlig forretningsskik' osv.

Tidl. landsdommer H.H. Brydensholt gør opmærksom på at der er overordentlig mange generalklausuler i dansk lovgivning. Den vigtigste er Aftalelovens § 36. Bestemmelsen kan findes på Retsinformation: <http://www.retsinfo.dk/danlov/danlov.htm> [søg fx under: Lov om aftaler]. Stk. 1 lyder: »En aftale kan ændres eller tilsidesættes helt eller delvis, hvis det vil være urimeligt eller i strid med redelig handle måde at gøre den gældende. Det samme gælder andre retshandler. «

En tilsvarende bestemmelse kan vel siges at gælde på et helt specielt sagsområde - nemlig med hensyn til bogføring; bestemmelsen gælder primært den regnskabsførende, men har vel dermed betydning for domstolene? Det siges i Bogføringsloven at »*Bogføringen skal tilrettelægges og udføres i overensstemmelse med god bogføringsskik under hensyn til virksomhedens art og omfang*«, jf. Lov nr 1006 af 23/12/1998, § 6, stk. 1.

¹⁹¹ Og endnu én i 1930. Nugældende straffelov er bekendtgjort med LBK nr 814 af 30/09/2003.

¹⁹² Også den er erstattet af ny lovgivning, således i 1916. Nugældende retsplejelov er bekendtgjort med LBK nr 815 af 30/09/2003.

forskellig den end måtte være), er der næppe nogen jurist eller lovgiver der kunne forestille sig at man udviklede en ny DL.

»*De forrige Tider ere forbi*«, sagde Arendse engang til Ewald. Det gælder også på dette område.

31 Holberg, Naturretten og »Danske Lov«

Forbemærkning: Det følgende afsnit er hentet fra en artikel om Holberg og Naturretten. Artiklen findes i en foreløbig udgave på »nettet« og vil blive udgivet i foråret 2004.

På et senere tidspunkt vil forholdet mellem Holberg og »Danske Lov« blive undersøgt nærmere.

Det er ikke helt klart hvad der kan have været Holberg's egentlige formål med at udgive sin bog om Naturret og Folkeret, men det er tænkeligt at der har været flere, der har støttet hinanden - og at formålene kan have udviklet sig over tid.

Først og fremmest ville Holberg formentlig afklare sig selv på et område som han fandt havde grundlæggende betydning. Han forholdt sig ofte til anden litteratur ved at skrive sig igennem den, ved at genfortælle den og ræsonnere over den (se fx »*Heltehistorier*« og »*Epistler*«).

Det er endvidere tænkeligt at han - specielt senere - havde en studerende ungdom i tankerne. Han skriver et par steder at det er vigtigt at kende forskellige juridiske termini, dvs. begreber, for overhovedet at kunne forstå den mindste juridiske bog (jf. s. 054, s. 079 og især s. 208 og s. 225). De studerende han havde i tankerne var - i det mindste på et senere tidspunkt - muligvis særligt dem der forberedte sig på at tage Dansk juridisk eksamen¹⁹³.

Men frem for alt tænkte han nok på et fornuftigt, læsende og købedygtigt borgerskab der ville have styr på den grundlæggende teori - og som ikke nødvendigvis var stive i dén Latin der ofte blev brugt i akademiske værker.

Billeskov skriver i sin indledning at det muligvis var professor Christian Reitzer der ansporede Holberg til at skrive bogen, men Holberg havde næppe taget opgaven op hvis han ikke havde haft formål som de nævnte.

Holberg har flere steder talt for at man skulle opføre sig moderat og leve beskedent - hvilket var dyder der også blev promoveret af det fremvoksende borgerskab og som passede overordentligt godt med ånden i DL; her får det imidlertid en særlig drejning, man skal både være moderat og beskeden og *kende sig selv*. Måske mener Holberg at man skal kende den menneskelige natur for at handle både moralsk korrekt og effektivt?, jf. '*Naturretten*' s. 082:

Og, saa som saadan Troe maa indplantes i Sindet, saa maa med stor Flid udrøddes de Meeninger, som stride imod den sande Religion, og ere skadelige for det menneskelige Sælskab.

Derefter maa et Menneske lære at kiende sig selv, hvilken Kundskab de Gamle have saaledes ophøyet, at de med gyldene Bogstave have udi Templet til Delphii skrevet disse Ord [gnothi seauton]: Kiend dig

¹⁹³ Jf. Ditlev Tamm's bemærkning s. 229 i »*Retshistorie*«, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Kbhvn. 2002.

selv; af saadan Kundskab følger, at et Menneske forstaaer, det er Guds erredømme undergivet, og at det efter de sig af GUd forleente Gaver er forbundet til at dyrke ham og tiene sin Næste.

Sindet maa ogsaa drage Omsorg for, at det er Mester over sine Affecter og Bevægelser, efterdi de fleeste, naar de ikke holdes udi Tømme, forderve baade Legemet og Sindet; Affecternes Maadelighed og Lunkenhed derimod er en naturlig Begyndelse til Visdom og Fromhed.

UDGIVERE I 1800- OG 1900-TALLET

32 S. Schyth

Om Schyth ved jeg pt næsten ingenting.

A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen udgav i 1958: »*Candidati og examinati juris 1736-1936* [...]«¹⁹⁴. Heri nævnes én person som kunne være *denne* Schyth:

Sophus Christian Jensenius Schyth, født 12.10.1832 i København. Han blev student i 1849, cand.jur. i 1855 (året før den pågældende DL-udgivelse). Han blev i 1859 auditør i Arméen, og flyttede siden til Helsingør hvor han blev auditør på Kronborg m.v. Han døde 20.11.1863 i Helsingør, 31 år gammel.

Nedenfor Schyth's efterskrift:

¹⁹⁴ Gads Forlag, København 1958.

Nærværende Udgave af Kong Christian den 5tes Danste Lov er et aldeles nøiagtigt Aftryk af det i Geheimearchivet opbevarede skønne og pragtfulde Haandskrift. Vel findes den kongelige Befaling af 3 Januar 1682 om Lovens Trykning ikke i dette Haandskrift, men foran i et i Justitsministeriets Bibliothek hørende langt mindre elegant udstyret Haandskrift. Dette, som for en Tid var forsvundet, kom imidlertid først tilstede, da Udgivelsen efter det førstnævnte Haandskrift var saa vidt fremmet, at det ikke kunde benyttes; men det har ved en omhyggelig Kol-lation viist sig, at herved ikke er tabt Meget. I Justitsministeriets Haandskrift ere oftere endog hele Ord og Sætninger udeladte, og det er i det Hele saa uforkert og mangelfuldt, at der er god Grund til at betvivle, at det virkelig er denne Afskrift, hvorefter Lovbogens Trykning ifølge den kongelige Befaling er besørget. Geheimearchivets Manuscript lider vel i samme Grad, som alle de andre Afskrifter, af Tidsalderens Skjodesløshed i Orthographien, men der findes i samme ikke en eneste meningsforstyrrende Udeladelse eller Feil. Ligesom det saaledes i indre Værd staaer langt over Justitsministeriets Koder, saaledes har det ogsaa almindeligen været anseet som det officielle og som saadant været fremlagt og benyttet i et Statsraadsmøde. Af det store Antal Afvigelser imellem Geheimearchivets og Justitsministeriets Haandskrifter samt Udgaven af 1683 hidsættes kun følgende væsentligere.

Vilhelm Adolf Secher blev født 17.8.1851 i Brøndum ved Aalborg, hvor hans far var præst. Han døde i Hellerup 8.9.1918.

Secher blev student 1869, cand.jur. i 1876, dr.jur. i 1885.

Secher blev i slutningen af studietiden medhjælper på Kongerigets Arkiv (det senere: Rigsarkivet) og kom til at arbejde inden for arkivvæsenet i to perioder, først i over 20 år frem til 1897, dernæst som rigsarkivar fra 1903 til 1915, hvor han måtte trække sig tilbage på grund af sygdom; han var da i midten af 60'erne.

Han var en dygtig arkivmand og fagligt meget anerkendt, men han løb ved flere lejligheder ind i samarbejdsproblemer - først med den daværende rigsarkivar,

historikeren og litteraturhistorikeren A. D. Jørgensen (hvilket førte til »arkivpausen« fra 1897 til 1903)¹⁹⁵, senere med flere andre. I »pausen« var han herredsfoged på Lolland, dvs. juridisk praktiker.

Secher arbejdede systematisk og konsekvent og var - skriver fagkollegaen, professor, dr.jur. Frantz Dahl - noget af en enspændernatur, der havde svært ved smidighed. Han havde en tendens til at være rethaverisk, og han sagde tingene lige ud, som han så dem, hvilket gav ham mange modstandere, måske ligefrem også fjender.

Secher's arbejde falder inden for to forskellige, men beslægtede områder. Dels som arkivorganisator, dels som forsker og udgiver.

Allerede i A.D. Jørgensen's tid stod Secher for en systematisk anvendelse af proveniensprincippet, som indebærer at man organiserer arkivalierne efter oprindelsessted, ikke efter mere eller mindre tilfældige »leverandører«.

Som rigsarkivar stod han for en stor ombygning og udbygning. Det var ikke hans skyld at udbygningen ikke blev omfattende nok, for Regeringen havde skåret kraftigt i hans udbygningsforslag, og samtidig var der sket en overordentlig kraftig vækst i arkivafleveringerne. Selv om der skete store kassationer, kom man snart i pladsnød igen.

¹⁹⁵ A. D. Jørgensen døde i 1897 og blev efterfulgt af historikeren Carl Frederik Bricka, der i dag er mest kendt for at have udgivet »*Dansk Biografisk Lexikon*« på en kompetent og effektiv måde. Bricka havde arbejdet på biblioteks- og arkivområdet, siden han tog magisterkonferens i 1870, og kom til Rigsarkivet ved dets etablering i 1889. Bricka døde allerede i 1903, hvorefter Secher blev rigsarkivar. Oplysningen om at Jørgensen og Secher havde en uoverensstemmelse stammer fra Frantz Dahl (»Salmonsens«) og skal ikke bestrides, men eftersom opholdet på Lolland falder sammen med Bricka's tid som rigsarkivar, kunne man gætte på at Secher - på én eller anden måde - er blevet forbigået i 1897, og at han ikke ønskede at fortsætte på arkivet under sin hidtidige kollega, Bricka.

Som forsker er han kendt som udgiver af Danske Lov og af en række bøger der knytter sig til denne udgivelse.

Han skrev disputats om 'Vitterlighed og Vidnebevis i den ældre Danske Proces'.

34 Stig luul

Stig luul blev født 1907 og døde i 1969. Han var professor i retsvidenskab ved Københavns Universitet fra 1944.

Han disputerede i 1940 på »*Fællig og hovedlod. Studier over Formueforholdet mellem Ægtefæller i Tiden før Christian V.s Danske Lov*« - og skrev kort efter »*Jyske Lov i Retslitteraturen før 1683*« (1941) og »*Grundrids af den Romerske Formueret*« (1942).

Han udgav sammen med Erik Kroman en kommenteret oversættelse af landskabslovene (1945-1948).

I 1949 udgav han »*Danske Lov*« - jf. s. 12 ff. - og nogle år senere afhandlingen »*Kodifikation eller kompilation? Christian V's Danske Lov paa baggrund af ældre ret*« (1954)¹⁹⁶, som det kan anbefales at læse.

Heri skriver han: »*Det problem, der skal undersøges i denne afhandling er, om man ved tilvejebringelsen af Danske Lov opnaaede meget mere end at faa den allerede gældende skrevne ret samlet i en enkelt lov.*«

Den nævnte undersøgelse hvilede på grundige studier i Dansk landskabslovgivning.

luul's konklusion var at DL ikke var så stort et fremskridt som den hidtil var blevet anset for at være. På den ene side var man nået langt i *praksis* - for på visse punkter udtrykte *praksis* en større humanitet end i DL -, på den anden side var der en række inkonsekvenser og mangler i DL.

luul anerkender Rasmus Vinding's store betydning for udarbejdelsen af DL - kalder ham et sted et juridisk naturtalent - men han var ikke systematisk nok, og han manglede kendskab til romerretten og til Dansk retspraksis.

luul sætter Peder Lassen væsentligt højere og formoder at man ville have kunnet nået længere, hvis man havde fulgt *ham* i højere grad og ikke Vinding.

I ét af Lassen's store fortrin - systematikken - gemte sig imidlertid også én af hans begrænsninger, han var (synes det) noget for formalistisk.

luul konstaterer at DL blev en meget *dansk* lov. Den væsentligste årsag er formentlig at man havde *mange* nordiske kilder at trække på. luul skriver:

»*Christian V's Danske Lov blev i ordets egentlige betydning en dansk lov. Det er kun meget faa udenlandske retskilder, som har været benyttet ved udarbejdelsen af lovbogen, og indflydelsen fra dem er i det hele begrænset til ganske enkelte afsnit af loven. For romerrettens vedkommende gælder dog, at den paa forskellige steder har sat sine spor, uden at der er nogen indbyrdes sammenhæng mellem de paagældende bestemmelser. I det hele maa det dog siges, at indflydelsen fra den romerske ret er minimal.*«¹⁹⁷

¹⁹⁶ Særtryk af Københavns Universitets Festskrift November 1954, G.E.C. Gad's Forlag, København 1967.

¹⁹⁷ Jf. endvidere Stig luul: »*Kodifikation eller kompilation?*«, s. 72 f.

luul blev ramt af polio i 1944, men kom *nogenlunde* til hæfterne igen.

Fra 1955 var han medlem af Carlsbergfondets direktion, fra 1963 tillige formand.

Stig luul udgav i 1961 en afhandling om Højesterets domspraksis som retskilde.

LITTERATUR M.V.

Historiske oversigter. Politisk historie.

Ellehøj, Svend: »*Christian 4.s Tidsalder 1596-1660*«, »*Danmarks Historie*« bd. 7, Politikens Forlag 1970.

Olsen Gunnar (afsluttet af Askgaard, Finn): »*Den unge Enevælde 1660-1721*«, »*Danmarks Historie*« bd. 8, Politikens Forlag 1970.

Scocozza, Benito: »*Ved afgrundens rand 1600-1700*«, »*Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*« bd. 8, København 1989.

Holmgaard, Jens: »*Til folkets værn eller til kongernes magt og ære? De dansk-svenske krige fra Unionstiden til Den Store Nordiske Krig*« i: »*Historie*« nr. 1, 2002, s. 38 ff.

Jespersen, Leon: »*Knud Fabricius og den monarkiske bølge. Nogle kommentarer til de statsretlige brydninger i 15-1600 tallets Danmark*« i: »*Historie*« nr. 1, 1997, s. 54 ff.

»*Series Rectorum*«, 2. udgave ved Arne Herskind, Gymnasieskolernes Lærerforening, København 1990. Heri oplysninger om Rasmus Vinding og Jacob Worm.

Retshistorie

Fenger, Ole: »*Lov og Ret i Europas historie*«, Aarhus Universitetsforlag, 2001.

Tamm, Ditlev: »*Retshistorie. Danmark - Europa - Globale Perspektiver*«. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2002.

»De 10 bud«

»Luthers Katekismus [...] ved Biskop C. F. Balslev«, Gyldendal, København 1965.

»Jyske Lov«

»*Jyske Lov*« sp, facsimile:

<http://www.kb.dk/elib/mss/holmiensis/index.htm>

Selve lovteksten kan (i moderniseret form) findes på:

<http://www.kb.dk/elib/mss/holmiensis/tekst.htm>

Teksten er gengivet efter den næstfølgende udgivelse:

»*Jydske Lov 750 år*« red. af Ole Fenger og Christian R. Jansen, Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg 1991.

Enevælden - og etableringen af den

Olden-Jørgensen, Sebastian: »*Kun navnet er tilbage - en biografi om Peter Griffenfeld*«, Gads Forlag, København 1999.

Olden-Jørgensen, Sebastian: »*Den politiske proces på stændermødet 1660*« i: »*Historie*«, Jyske Samlinger, Ny Række 20 - 1993, s. 44 ff.

Om skrivning af Enevældens historie

Olden-Jørgensen, Sebastian: »*Den ældre danske enevælde 1660-1730*« i: »*Historie*«, nr. 2, 1998, s. 291 ff. Diskussion af forskellige fremstillinger og »tilgange«.

Rasmus Vinding

Bemærkninger i:

Tamm, Ditlev: »*Retshistorie. Danmark - Europa - Globale Perspektiver*«. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 2002.

»*Danske og Norske Lov i 300 år*« (red. Ditlev Tamm), Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 1983. Heri en række artikler om lovens historie, dens indhold, dens sprog osv.

luul, Stig: »*Kodifikation eller kompilation? Christian V's Danske Lov paa baggrund af ældre ret*«, særtryk af Københavns Universitets Festskrift November 1954, G.E.C. Gad's Forlag, København 1967.

»*Trap Danmark*«.

Ræder, Hans: Artikel i »*Dansk Biografisk Leksikon*«.

Digtning

Digte, nidviser m.v. af Thomas Kingo og Jacob Worm. Se ndf. om Worm.

Winge, Mette: »*Fuglebal. En barokroman*«, Gyldendal, København 2003 og Bonniers Bogklubber, Falun, Sverige 2003. Romanen handler - mere eller mindre - om Griffenfeld, men også om Kingo og flere andre af tidens personer.

Mette Winge skriver side 56 - med »agerhønseskraft« - at Rasmus Vinding nægtede at signere dødsdommen over Griffenfeld. Det er helt forkert, for Vinding var slet ikke medlem af den kommission der dømte Griffenfeld (hvad der i betragtning af deres indbyrdes venskab også ville

have været særpræget)¹⁹⁸. Der var kun ét af medlemmerne der gik imod en dødsdom, Christen Skeel [Christian Skeel] (1623-1688)¹⁹⁹.

Et andet sted, s. 204, anføres det, med én af personernes ord, at Peder Lassen forsøgte at skære halsen over på sig selv, antagelig på grund af slet samvittighed. Om første eller andet led i denne påstand kan sandsynliggøres, ved jeg ikke.

»Fuglebal« er en roman, og en romanforfatter må have en vis frihed til at digte, men det bør helst være *med* og ikke *mod* kendsgerningerne.

Udgaver af »Danske Lov«

Schyth's udgave, Gad, København 1856.

Secher's udgave, Gad, København 1929 (ved O. A. Borum).

luul's udgave, Gad, København 1949.

Digital udgave v/ BA, Søborg 2003, jf.

<http://bjoerna.dk/DanskeLov/index.htm>

Om »Danske Lov«

»Danske og Norske Lov i 300 år« (red. Ditlev Tamm), Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København 1983. Heri en række artikler om lovens historie, dens indhold, dens sprog osv.

luul, Stig: »Kodifikation eller kompilation? Christian V's Danske Lov paa baggrund af ældre ret«, særtryk af Københavns Universitets Festskrift November 1954, G.E.C. Gad's Forlag, København 1967.

Bøndernes forhold

Munch, Thomas: »Vornedskabet under den tidlige enevælde« i: »Historie«, Ny Række, XI Bind, nr. 3, 1975, s. 289 ff.

Købmændene

Lauridsen, John T.: »Fra »spekulation« til konkurs. En studie i Poul Klingenberg's økonomiske kollaps« i: »Historie«, nr. 1, 1999, s. 1 ff.

¹⁹⁸ Ifølge Sebastian Olden-Jørgensen's Griffenfeld-biografi (s. 269) var dommerne: Ove Juul, Corfits Trolle, Christian Skeel [Christen Skeel], Eiler Holck, Thomas Fincke, Peder Resen, Henrik Mathesius, Peder Lassen, Titus Bülche, Frederik Arensdorff og Conrad Hesse.

¹⁹⁹ En kusine til Christen Skeel, Birgitte Skeel (1638-1699), var en meget nær bekendt af Griffenfeld - og hendes lillebror, Mogens Skeel (1650-1694), blev - efter faderen, rigsråd Christen Skeel's død - optaget i huset hos Rasmus Vinding fra 1659, jf. »Dansk Biografisk Haandleksikon«, bd. III, Gyldendal, København 1926. Det menes at Mogens Skeel var forfatter af satiren »Grevens og Friherrens Komædie«.

Kvindernes retsstilling

Dübeck, Inger: »*Kvindens retlige handleevne i 1600- og 1700-tallet*«, »*Historie*« nr. 1, 2002, s. 182 ff. Artiklen vedrører Hilde Sandvik's disputats: »*Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet ...*«, Acta Humaniora nr. 124, Det Historisk-Filosofiske Fakultet i Oslo 2002.

Strafferetlige forhold

Dübeck, Inger: »*Henrettelser og korporlige straffe i oplysningstiden*«, »*Historie*« nr. 2, 2002, s. 333 ff. Artiklen vedrører Tyge Krogh's disputats: »*Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*«, Samlerens Forlag, København 2000.

Mathiesen, Hugo: »*De kagstrøgne. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark*«. Gyldendal, 2. oplag, København 1964 (1. udgave 1919). Mathiesen giver mange faktiske oplysninger, men moraliserer en del - dels over prostitutionen, dels over de meget voldsomme straffe der - i visse perioder - kunne komme i anvendelse.

Jacob Worm

»*Jacob Worms Skrifter*« bd. I-IV. Bd. I-III udgivet af Erik Sønderholm. Bd. I [Skrifter]; bd. II: »*Kommentar*«; bd. III: »*Jacob Worm / En politisk satiriker i det syttende århundrede*«. Udgivet på Munksgaard, København 1966-1971. Bd. IV »*Wormiana samlede af Erik Sønderholm*« († 1988), udgivet af Poul Lindegård Hjorth, C. A. Reitzels Forlag, København 1994.

Billeskov-Jansen, F.J.: Artikel i »*Dansk Biografisk Leksikon*«.

Ludvig Holberg og 'Naturretten'

Holberg, Ludvig: »*Naturens og Folkerettens Kundskab*«, Billeskov Jansen's udgave (i digital form v/ BA).

Andre af Holbergs værker såsom Epistlerne og 'Heltehistorierne'.

-

Andersen, Bjørn: »*Om Holberg's »Naturret*«, 2003. Kan nedtages fra:

<http://bjoerna.dk/Holberg/Om-Holbergs-Naturret.htm>

Artiklen om Holberg's Naturret vil blive udgivet på papir med CD engang i 2004.

Foss, Kåre: »*Ludvig Holbergs Naturrett. På idéhistorisk bakgrund*«, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1934.

V. A. Secher

Biografisk artikel i 'Salmonsens Konversations Leksikon' (bd. XXI, 1926) og i »*Dansk Biografisk Haandleksikon*« (bd. III, 1926); begge skrevet af professor,

dr.jur. Frantz Dahl. Endvidere artiklen om Rigsarkivet i 'Salmonsens Konversations Leksikon' (bd. XX, 1926).

Stig luul

Tamm, Ditlev: Artikel i »*Dansk Biografisk Leksikon*«.